N E Hammarstedt
Uppsala 1907.

UPPSALA UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT 1907.
LINNÉFEST-SKRIFTER. 6.

LINNÉ OCH VÄXTODLINGEN

AF

M. B. SWEDERUS.

UPPSALA 1907
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

AQ.AA7(2)

UPPSALA UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT 1907.
LINNÉFEST-SKRIFTER. 6.

LINNÉ

OCH

VÄXTODLINGEN

AF

M. B. SWEDERUS.

UPPSALA 1907
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

INNAEUS, Carolus [1707-78]
OTANY : 18 cent.

AQ. AA7(2)

326557

»Carl Linnæus var altså älsta sonen, född 1707 Natten emellan den $^{12}/_{22}$—$^{13}/_{23}$ Maji klock. 1 just i wackraste wåren, då giöken utropat sommaren emellan mensis frondescentiæ och florescentiæ. Denna sin Faders ännu enda Son liksom uppföddes i Trägården hos sin Fader, ty Fadren anlade strax han blef Pastor vid Stenbrohult en den vakraste Trägård, som var uti Länet, upfyld med utvalda Trän ock de raraste Blommor, uti hvilken Fadren, då han var fri från ämbetsförrättningar, sökte sitt tidsfördrif ... Wid Stenbrohult wäxte Carl up ibland blomstren, till hwilka han med sjelfwa modersmjölken fattade så stort nöje, att det sedermera af ingen nöd kunne utplånas ...

Denna så till sägandes medfödda lust för örter föröktes sedermera därigenom, att gossen hörde sin Fader ofta referera något om wäxter, som war sällsamt; att han af honom straxt fick lära Swänska namn på en stor dehl wäxter; att han fick stadigt wistas i den Trägård, Fadren anlade i Stenbrohult och hwilken, hwad differente wäxter angår, war sannerligen den curieusaste i landskapet; samt att gossen fick lof göra sig en egen trägård i miniatur, där han på en liten plats hade ett stånd af alt det, som fants i den större trägården[1].»

Barndomsintrycken af hemmets trädgårdsanläggningar vunno dessutom troligen i styrka genom anblicken af det angränsande landskapets ovanliga skönhet. »Stenbrohult är en kyrka», yttrar

---

Källorna till denna afhandling utgöras hufvudsakligen af Upsala universitetsarkiv, Linnés självbiografi, anteckningar efter hans föreläsningar, tryckta skrifter samt Th. M. Fries lefnadsteckning af vårt lands störste naturforskare. — Till Lektorn och Riddaren C. A. Fahlcrantz, hvilken med lika stor välvilja som van hand dels verkställt och dels granskat en stor del af öfversättningen från Linnés latinska skrifter, samt till Fröken Anna Ålund, som med outtröttlig flit kopierat många för denna uppsats behöfliga dokument, uttala vi härmed vår stora tacksägelse.

[1] Linnés *Egenhändiga anteckningar om sig sjelf.*

han i anteckningarne om sig själf, »belägen . . . på en af de täckaste orter, som Sverige framalstradt; ty hon ligger invid den ansenliga Sjöen Möklen, där han går in med en fjerdedels mils lång vik och lägger sig nedran invid denna körkans fötter; De släte åkerfelten omgifva denna kyrka på alla sidor utom den västra, där Möklen utsträcker det klara vattnet; Något stycke ifrån visar sig den fagra bokskogen åt Söder, Taxås höga berg åt Norr och Möklanäs öfver Sjön i Vester. Deremot på östra sidan betäckas åkerfelten från Norr med Barrskogar, från Öster och Söder med de angenämaste ängar och löffulle trän».

På ett annat ställe[1] säger han, »att ängarne mer likna de härligaste lundar och blomsterrikaste trägårdar, än det de sielfwe äro; så att då man här sitter om sommartiden och hörer Gjökens samt de andre många särskilte foglars sång, insecternes pipande och surrande, och tillika ser på de lysande och präktigt målade blommor, kan man icke annat än hisna wid Skaparens så präktiga inrättning».

Med dessa vackra ord skildrar Linné på sin ålderdom blomstergården i Stenbrohult samt den omgifvande trakten, då den stod i sin sommarfägring, och hvilka båda alltifrån hans tidigaste år ingåfvo honom den kärlek, hvarmed han omfattade naturen — en kärlek, som han under alla lifvets skiften blef orubbligt trogen, som hvarje år vid vårens gryning liksom väckte honom till nytt lif och ny verksamhet, och hvilken i hans skrifter framträder med det lifligaste intrāsse, den snillrikaste framställning och det mäst intagande behag.

Ännu i dag äger man i behåll en skildring af den lilla vrå i världen, där Carl Linnæus först emottog dessa outplånliga intryck af naturens visa inrättning och hänförande skönhet, ty det har lyckats den skarpsynte och outtröttlige forskaren Th. Fries att finna en visserligen något ofullständig, men dock ganska upplysande förteckning öfver de växter, som kyrkoherden Nils Linnæus odlade i sin trädgård vid Stenbrohult, och denna förteckning, hvilken bär namnet *Adonis Stenbrohultensis* och är uppsatt af den äldre sonen sjelf 1732, taga vi oss friheten att här nedan återgifva.

»I Vetensk. Akad:s bibliotek förvaras nämligen ett originalmanuskript med titel: Caroli Linnæi *in Acad. Ups. Demonstr. Bot. Adonis Stenbrohultensis sive Enumeratio plantarum, quas in*

[1] S. Rogberg, *Historisk beskrifning om Småland,* s. 18.

horto suo Stenbrohultensi induxit Venerandus Parens Clariss. D:nus NICOLAUS LINNÆUS *Pastor et Ecclesiastes ejusdem loci laudatissimus, secundum methodum propriam in Adonide Uplandico traditam recensio stirpium facta est. Stenbroh. 1732.* Skriften är så till vida defekt, som den börjar med *Pentandria*, men antalet af de till de föregående klasserna hörande växterna kan ej hafva varit synnerligen stort. — Den föreliggande delen upptager 224 olika växter, hvaraf dock flera äro endast former af samma art. Med fruktträd var trädgården efter den tidens förhållanden ganska väl och med köksväxter rikligt försedd; så ock med prydnadsörter. Såsom exempel på den tiden mindre ofta odlade må här följande nämnas, med upptagande inom parentes af det af LINNÆUS angifna svenska namnet, där detta i ett eller annat afseende företer något anmärkningsvärdt: a) träd och buskar: *Rhus Toxicodendron, Lonicera Caprifolium* (Walthornblomma), *Staphylæa pinnata, Ruscus aculeatus* och *Hypoglossum, Amygdalus nana* (»rarissima»), *Cytisus Laburnum, Morus nigra,* »*Ficus humilis* (små fikonträ)», dessa sistnämnda dock antagligen odlade inom hus; b) örter: *Blitum capitatum* (Bärspinat), *Mirabilis Jalapa* (Nattskiön), *Solanum tuberosum* (Tryffel), *Physalis Alkekengi* (Hiärtekorn), *Asclepias syriaca* (Flugesnara), *Phytolacca decandra* (Sminkbär), *Poterium Sanguisorba* (Liten pimpinella), *Adonis auctumnalis* (Bruna flickan), *Eranthis hiemalis* (Vårtyda), *Dracocephalum Moldavica, Digitalis purpurea* (Fingerborgsgräs), *Cochlearia officinalis* (Sieggräs), *Hesperis tristis, Malva mauritiana, Hibiscus Trionum, Lupinus albus, angustifolius* och *luteus, Tyrimnus leucographus* (Sempertin), *Echinops sphærocephalus* (Rosenbåhl), *Anaphalis margaritacea* (Pärlegräs), *Artemisia pontica* (Romersk malört), *Arum maculatum* (Aronsört), *Amaranthus caudatus* (Röda Swantzar), *Bryonia alba* (Hund Curbitz).» [1]

Den fallenhet och lust för trädgårdsskötsel, hvilken Linné redan som barn inhämtat i Stenbrohult, ökades ännu mera under hans därpå följande studieår, då han först fick lära känna vegetationen och de större trädgårdarne i sydligaste Sverige, och sedan han år 1728 kom till Upsala, gjorde han bekantskap med sådana anläggningar i Upland och Stockholm, öfver hvilka upplysande förteckningar offentliggjorts i hans ungdomsskrifter. För kännedomen om hans utveckling i detta afseende äro dessa arbeten synnerligen

---

[1] Se härom TH. FRIES, *Linné*, 1: 10.

upplysande, och härtill kom, att han i Upsala erhöll tillfälle att begagna en rikare naturvetenskaplig litteratur, och samtidigt blef han bekant med Olof Celsius och Olof Rudbeck den yngre, båda naturforskare, och hvilka dessutom på ett särdeles varmt och hedrande sätt omhuldade den fattige Lundastudenten.

Hans lefnadsomständigheter och arbeten under det första skiftet af vistelsen i Upsala äro så ofta behandlade inom litteraturen, att vi här kunna gå dem förbi. Endast det torde dock kunna tilläggas, att Linné vid ett tillfälle af ekonomisk förlägenhet sökte plats som akademie trädgårdsmästare år 1729. Som denna hans ansökning, oss veterligen, ej förut varit offentliggjord i sin helhet, meddelas densamma här nedan i ordagrann afskrift efter originalet i Consistorii Academici Acta för ofvannämnda år.

»Magnifice Domine Rector

och

Venerandum Consistorium.

Eders Magnificence och Venerandum Consistorium täcktes låta sig eij oförtänkt förekomma den ödmiuka ansökning jag härmedelst giör, att blifwa antagen wid Hortum botanicum academicum uti nys afledne Olof Vinges ställe. Jag har ifrån barndomen hoos mina käre föräldrar i Smoland Stenbrohult några mihl ifrån Wexiö hafft lägenhet, att öfwa mig wid Trägårdz wäsendet, och sedan jag kom till Academien i Lund och mig Studium Medicinæ utwalde, enkannerligen idkat Botaniken, och nu jag hit kom till Upsala hafft den äran att wisa Herrar Professores Medicinæ här i Upsala och androm en liten min förteckning enkannerl. på de Planter jag i Småland och Skåne funnit, samt understådt mig att determinera till hwad Classer hwardera slaget föras kunde. Kan ock upwisa mitt Herbarium vivum, dett jag såwähl af Skånske, som Upländiske örter församlat. Ock jämwähl är beredd uti detta måhlet Examen, när påfodras, att undergå. De senare och förrige Hortulani kan hända hafwa hafft en liten färdighet både att läsa och skrifwa, des utan genom sitt åckerbruk och hushåldzbekymber Hortum publicum föga påtänckt, som nu är i ett sådant tillstånd, som den nu för allas ögon ligger. Man kan wähl lättelig

bekomma någon tysk Trägårdzdräng från Stockholm äller någon kåhlplanterare; Men där någon studerad Person Trägårdens wård anbefald och anbetrodd blefwe, skal den förmodeligen, att hedra sin tiänst, kanhända bringa Trägården i dett stånd, att den i framtiden arenderades bort, i stället gården nu sitt tiänstefolk löna måste effter Staten. Jag skulle willia leta mig upp ock antaga en dräng under mig, med den jag mig således hehl wähl behiälpa wille, jämte de öfrige dagzwärken, som till Trägården lagde äro. Är också beredd Catalogum Plantarum horti Upsaliensis, sådan som för detta Hr Olavus Rudbeck, salig, den låtet utgå, äller ock som Hr Professoren Högädle Doctor Rudbeck den att ändra täckes af trycket publicera, äffter en Catalogus öfwer Trägården af många åstundas och äffter frågas, allenast jag Privilegium uppå boken bekom, och booktryckaren, som kan hända ibland tör tillgå, eij mig owetterligit flere Exemplar afftrycker och föryttrar. Jag afwachtar en Höggunstig resolution; ock förblifwer

Magnifici D:ni Rectoris

och

Venerandi Consistorii

ödmiuke tiänare

Upsala d. 23 Junii 1729. Carolus Linnæus.»

En viktig epok i Linnés verksamhet som hortikultör blef vistelsen i Holland, där han hade i uppdrag att sköta den rike Cliffords ståtliga trädgård på Hartecamp och sedermera fick taga kännedom om andra sådana anläggningar i England och Frankrike. Det var sålunda med en rik fond af erfarenhetsrön som han efter omkring tre års vistelse i utlandet återkom till Sverige år 1738. Någon tid därefter började han sin storartade verksamhet på den praktiska trädgårdskonstens område, och det är just denna, som vi nu vilja belysa genom utdrag och redogörelser för hans och hans lärjungars skrifter, för att därigenom söka uppvisa att Carolus Linnæus med allt skäl kan anses som den rationella hortikulturens fader i vårt land.

* * *

År 1739 inrättades, som bekant, Vetenskapsakademien i Stockholm, och Linné, hvilken genom lottning utsågs till dess förste præses, blef också en flitig medarbetare i dess handlingar så länge som ämbetsgöromålen det tilläto.

Bland de af honom därstädes offentliggjorda uppsatserna, hvilka mer eller mindre beröra växters kultur, antingen i trädgårdar eller i den fria naturen, må här nämnas: *Rön om wäxters plantering grundat på naturen* (1739), med hvilken afhandling akademiens skrifter togo sin begynnelse; *Tankar om grunderna till oeconomien* (1740); *Upsats på de medicinalwäxter, som i Apotheqven bewaras och hos oss i fäderneslandet wäxa* (1741); *Anmärkningar om Amaryllis den sköna* (1742); *Sibiriskt bokhwete* (1744); *Petiveria, en amerikansk wäxt* (1744); *Handlingar om skogars plantering* (1748); *Två nya tobakssorter* (1753); *Om wäxter, som borde planteras på lappska fjällen* (1754); *Mirabilis longiflora* (1755); *Spansk krasse* (1755); *Ayena, en sällsynt blomma* (1756); *Om åkerbärs plantering* (1762). — Bland dessa skola vi nu lämna en redogörelse för dem, som äro af största inträsset för trädgårdsodlaren.

I. Rön om wäxters plantering grundat på naturen. 1739.

Denna afhandling kan anses vara en sammanfattning af den erfarenhet, som Linné inhämtat både i Sveriges och utlandets trädgårdar i afseende på växternas lefnadsbehof och skötsel, och den förtjänar af detta skäl också ett utförligare referat.

1. »Den förmon», heter det i inledningen till denna uppsats, »en äger af hwarjehanda slags wäxter, så in- som utländska, i mat, färgor och läkedomar, wisar tilfyllest, huru nödig deras plantering är utom det, at de i botaniska trägårdar rätteligen skola skötas, om man wil hafwa dem i behåld til den studerande ungdomens handledning och närmare kännedom.

2. Trädgårdsmästarena hafwa härtils warit de endaste, som gifwit oss planternes ansning och häfd wid handen; men som deras

snille derutinnan intet hunnit längre, än til de wanligaste kökskrydder och kunnigaste blomsterwäxter och deras ändamål enkannerligen syftat derpå, at wäxterna måtte ymnige, store och bittida framkomma, ty kan deras förfarenhet i dy mål til en botanisk trägård ingalunda giöra tilfyllest.

3. Miller Philip, en snäll örtegårdsmästare i Chelse-gården wid London, tog sig et drygt ämne före, då han gaf ut på trycket sitt Dictionarium Hortulanorum i Lond. 1731. Fol. på engelska med Appendix 1735, hwilket Dictionarium å nyo trycktes i Lond. 1735 in 8:vo, hwaruti han böd til at skrifwa om alla wäxters plantering och skötsel: Om han nu hade uptagit alla slag, om hwilka något skrifwit eller kundgiordt är, så hade en hel foliant icke spisat dertil, ja näppeligen 10. Således wore ingen ända på trägårdsmästarenas lära.

4. Trägårdsböckerna giöra ei eller tilfyllest: hwarken Millers eller alla de andras tilhopa räknade, ty

a. Äro de fläste lämpade efter et annat climat, än det wi bo uti. Lager, rosmarin och fikon stå ute hela winteren hos dem, som hos oss wilja höljas hwar frostnatt.

b. Komma många wäxter före, som aldrig äro af dem nämde.

c. Wet man icke, om deras lära är stort at bygga på, såsom den der föga grundfästen har at stödia sig wid, utan endast empirie eller swikeliga skiäl. Mörck är wisserligen den kännedom, som intet äger någon grund; osäll är den som måste ledas af en blindan!

5. Prof och långlig förfarenhet ogillas i sig sielf intet, men måste kiöpas med alt för stort tolamod. Det händer ock esomoftast, at en får några få sällsynta frön från Indien, hwilka, om någon dem pröfwa wille, lätteligen kunde bortskämmas, änskönt en wiste, af hwad wäxt de woro tagne, endast derföre, at en icke wet rätteligen plantera och sköta dem.

6. Fördenskuld är jag sinnad här framgifwa några lagar wid wäxternas plantering, så at om någon trägårdsmästare dem efterfölja wil, skal det honom sällan eller aldrig misslyckas. Påminner likwist derjemte, at under detta mitt skärskådande intet

kommer någon Hortus Tantalus, Hesperis, Semiramis, Ceres, Viridarium, Monotrophæum, Anthotheatrum etc. utan endast Adonis och Paradisus.

7. Floras eller längder på de plantor, som wäxa uti något wist land, hafwa en hel hop botanici framgifwit; de fläste nyare och förnuftigaste hafwa utnämt de rum och ställen, hwaruppå hwar och en ört finnes, jämwäl också jordmonen, på det då någon idog botanist wille leta efter samma wäxter, måtte hitta dem så mycket snarare igen; och ei på bergländt jordmon leta dem, som endast wäxa i kärr, eller ock twärt om.

8. Reseböcker, som tala om plantor, gifwa jämwäl wid handen, på hwad rum deras första efterletare hittat på de mäst sälsynte och gagneligaste wäxter.

9. Uti Horto Cliffortiano har jag wid hwar och en wäxt (så wida antingen mig sielf, eller någon tilförlitelig auctor för mig, en örts rätta hemwist warit witterlig) granneligen utmärckt, uppå hwad land och hwad jordmon den finnes, alt med få ord och som tidast uti en enda rad, endast som en grundwal til det huset jag här ärnar upbygga.

10. Alla plantor wäxa wildt här och där i werlden, så at alla wåra trägårdswäxter i et eller annat främmande land trifwas och af sig sielfwa ökas, utan menniskiors tilhielp.

11. De wildt wäxande plantor gifwa oss wid handen theorien uti trägårdsmästaresnillet; ty der örten wäxer wildt, är climatet eller des himmel och hwad ytterligare til des förkofring tarfwas så fatt, som wäxten i sig sielf äskar. Om nu något påfund kunde åstadkomma eller efterapa et lika climat, så skulle plantan trifwas i samma fullhet hos oss som annorstädes, men eljest intet.

12. Med climat förstås här alla fyra elementer, uti och af hwilka alla wäxter hafwa deras lif, som äro jord, wärma, luft och watn.

13. Jordslagen äro allenast sex: mylla, ler, sand, mo, gyttia och krita, hwartil jämwäl trä och sten kunna räknas.»

14. Mylla är en jordart, som uppstått af ruttnade djur- eller wäxtlemningar, då något försvunnit, »men något inflammabile eller brännande och saltaktigt blifwit qwar, så at sielfwa dyngan intet annat är en mull af ymnig sälta och swafwel».

Exempel på några i sådan jord förekommande växter äro: *Galeopsis Tetrahit, Urtica urens, U. dioica, Bryonia alba*[1].

15. Leran är segare, qvarhåller fuktigheten längre och hårdnar, så att den bildar en skorpa under sommarhettan.

Växter: a. *Medicago falcata.* »Sedan man hördt utlänningarne mycket rosa sitt Saint foin eller *Foenum Burgundicum* Lob. Hist. 498[2] til at så eller fröda ängar med, derföre at det sig så ymnar och öker, hafwa åtskillige med mycken kostnad skrifwit efter samma frö utifrån. Under Saint foin komma flere wäxter hos auctorerne at nämnas, som til äfwentyrs *Securidaca* Tournef., *Onobrychis* Tournef. och denna. De twenne senare låta ej med förmon så sig i Swerige, ty de stå icke ut kölden, men Medicago, som på Skånska slätten och kring Upsala wäxer på alla åkerrenar och kring alla wägar, kan här med särdeles winning fortplantas, allenast jorden är lerblandad.»

b. *Anthyllis Vulneraria.*

c. *Ononis arvensis.*

d. *Marrubium vulgare.*

16. Sand är hård, lös och torr, men ändock kunna åtskilliga växter trifvas däri, såsom:

a. *Ornithopus perpusillus.* »Jag sådde den uti god mylla i krukor: kring den ena örten lades ymnog sand, men i den andra krukan aldeles ingen, ty wisnade den senare, då den förra har mogen frukt, som ses på sandwägarne wid Harderwijk i Holland.»

b. *Psamma arenaria.*

»Sandhafra, Helm Belgis. Detta gräs wäxer ymnogt af sig sielft wid hafsstranderne i bara sanden. Holländarena plantera den

---

[1] Som de i det följande ur *Hortus Cliffortianus* och andra äldre arbeten hämtade släkt- och artkaraktärerna ej alltid äro så fullständiga och distinkta, som behöfligt vore för de anförda växternas säkra bestämning efter den binära nomenklaturen, sådan som densamma finnes genomförd i Linnés för detta ändamål nu begagnade *Species plantarum,* så reservera vi oss på det bestämdaste för möjliga fel och misstag i detta afseende.

[2] M. de Lobel, *Plantarum seu stirpium historia*, Antw. 1576.

samma (hwilket sker på sådant sätt, at han stympas af et qvarter öfwer roten och nedsättes) på sina sandåsar, at icke sanden af storm och blåst må kiöras up och at marken må med tiden bära gräs. I Skåne har man giordt många prof til at fästa flygsanden: alla hafwa dermed afstannat utan båtnad. Jag undrar at detta gräsets skiötsel intet blifwit hos dem wedertagit, men skulle tro, at den likafullt med tiden torde ske.»

17. Mo kommer i egenskaper närmast intill sand, men är mera mjölig, är följaktligen mindre hård och drager lättare till sig vatten.

Växter: a. *Cetraria islandica.* »Liungmåssa: Kring Fahlun, der intet annat grönt kan wäxa än tall, finnes denna på marken til ganska stor ymnoghet. Isländarena hafwa fordom lärdt oss koka wälling af denna måssan. Icke längesedan har en och annan wist, at deraf kunde bakas bröd. Om så wore, skulle näppeligen någon här dö af brödlösa.»

b. *Cladonia rhangiferina*, renmåssa. »Skyler lands-sandhedar, men kräfwer mycken wätska, den måssan drar uti sig och länge hos sig qwarhåller: är Lappens åker och äng, på hwilket hela des oeconomie grundar sig.»

c. *Linnæa borealis.*

»Transmutatio specierum af jorden, som i almänhet tros, är aldeles osan. Det säjes, at i mager och skrin[1] jord blifwer hwete till rog, rog till korn, korn til hafra, hafra till losta, men både emot bepröfwade rön, förnuft och anatomie.»

18. Gyttja eller ockra. »Jag wet icke någon wäxt, som i denne jordmon särdeles och enskylt för sig kan trifwas, såsom den der altjämt är blandad med et vitrioliskt salt af den metall, som henne framdrifwit, ty är den til de fläste wäxter för sträf.»

19. Krita, som är mycket torr, hård och sträf, har dock karaktäristiska växter, till exempel *Trifolium scabrum.*

20. Stenar hysa också örter, mest i sprickor och remnor, såsom:

---

[1] Ofruktbar.

a. *Polypodium;*

b. *Clusia rosea;*

c. »*Cymbalaria* får också hitföras, som endast wäxer utur stenmurar, hwilket kan ses uti Harlems stadsmurar. Undersam ört, som endast hänger utföre, då alla andra wäxter hwar på sitt sätt wetta upåt och stå raka, ligga eller simma! Hwem förer och sår detta fröet så underliga? Hwem är, som gifwer dig i din magra boning mat och dryck?»

d. *Fuci*, som växa på stenar och musselskal i hafvet.

21. Växterna själfva måste ofta föda andra på sig, såsom det ena djuret växer på det andra.

a. Mossor, alger, svampar och många andra sådana förekomma på träd.

b. *Viscum* växer alltid på stora träd.

c. *Epidendra* finnes ymnigt i båda Indierna.

d. *Tillandsia* anträffas på träd i Amerika.

e. *Cuscuta*. »Wäxer up af roten, men så snart den nalkas någon närstående wäxt, såsom humla, nässlor, hampa, lijn, timian eller dylikt, fäster hon sig derwid som en blodigel och tager deraf sin föda. Ty hafwa de gamla trodt, at hon skulle få lika kraft och kynne efter den wäxt, på hwilken hon grodde . . .

Så snart hon tagit fatt på någon när sig stående wäxt, lemnar hon sin rot, af hwilken hon först utur jorden uprunnit.»

f. *Hypocistus*[1] växer på rötterna af Cistus.

g. *Hypopithys*[2] förekommer på gran- eller tallrötter.

22. Luften är det andra elementet, som växterna synnerligen behöfva och på hvars olika beskaffenhet deras trefnad beror.

a. I drifhus ses, huru alla därinne odlade växter luta sig mot fönstren och om någon ruta händelsevis är sönderslagen, synas de vilja tränga sig ut genom öppningen.

b. Alla örter, hvilka drifvas i instängdt rum, äro skrangliga och bleka samt bära ej mycken frukt, men växter af samma släkten, som växa under bar himmel, blifva frodigare, fastare och tätare.

c. Växter, som odlas inom hus i ständig värme, blifva ömtåliga för den yttre luften.

---

[1] *Asarum Hypocistis.*

[2] *Monotropa Hypopithys.*

d. Växternas förändringar efter luften kan man tydligen iakttaga på deras blad och blommor. *Mirabilis* blommar endast nattetid; *Trionum* strax före middagen; *Leontodon*, *Tulipa* och *Montia* endast då solen lyser; *Tragopogon* blott på morgonen o. s. v.

23. Fjällen äro så höga berg, att de nå upp i andra lufthvarfvet, hvarföre deras spetsar hela året äro betäckta med snö och i följd däraf hafva de sin karaktäristiska vegetation. På Lapplands fjäll växa sålunda många växter, som tillhöra södra Europas berg och äfven Spetsbergen. »Blåsten swäfwar stadigt både hit och dit på fiällen, skakar wäxterne hårdeligen, ty hafwa örterne ingenstäds starckare rörelse än på fiällen, hwaraf det också lärer komma, at de här snarligen wäxa, blomma och bära fruckt, hwilket naturen funnit oumgängeligit på desse höga berg, der sommaren allenast räcker en liten tid. Detta wåller också, at fiällörterne äro små och fylta med oräkneliga frö, men när de i trägårdarne planteras, blifwa de långt högre med större blad, äga likwist föga fruckt. Se *Flor. Lapp.*, Proleg., 16».[1]

24. Hafsvädret uppfriskar sina karaktäristiska örter med ständig blåst, och många af dem trifvas icke utan hafsluften.

Växter: *Glaux maritima*, *Statice Limonium*, *Aster Tripolium*, *Plantago maritima*, *Triglochin maritimum*.

---

[1] »Sammanfattning af på växtplatsen gjorda iakttagelser:

α. Fjällväxterna blomma kort efter sin framkomst och mogna sina frön mycket snart.

β. Fjällväxterna uthärda bättre våldsamma vindar än några andra.

γ. Fjällväxterna visa sig i sitt hemland mycket härdiga i att utstå stark köld.

δ. Fjällväxterna växa och frodas uppe i fjällen på den torraste och magraste jordmån, men då de komma utom dessa, blifva de alla kärrväxter.

ε. Fjällväxterna trifvas i sin hemort på hård, sandig, mager jordmån, men utom fjällen på lösare.

ζ. Fjällväxter, som i fjällen äro lågväxta, men rikligt fruktsättande, växa utanför desamma upp till dubbla höjden.

η. Fjällväxterna äro till allra största delen mångåriga.

ϑ. Fjällväxter, som i självfa fjällen vanligen äro nedliggande, växa utanför desamma vanligen upprätt.

ι. Bland fjällväxterna finnas knappt några, som växa i vatten.

κ. Fjällväxter, som äga blå, purpurfärgad eller röd blomkrona, hafva nästan alla af mig anträffats med hvita blommor». C. Linnæi *Flora Lapponica*, öfversatt af Th. Fries, s. 9—10.

25. Berg och höjder kunna ej länge kvarhålla vatten, men på dessa öppna platser förekomma dock sådana växter som *Antennaria dioica*, *Hieracium umbellatum*, *Arnica montana*.

26. Dalar alstra och föda däremot helt andra växter: *Majanthemum bifolium*, *Cornus herbacea, Linum catharticum*.

27. Skogar med mager jordmån hysa: *Linnæa borealis*, *Calluna vulgaris, Monotropa Hypopithys*.

28. Ängar med kraftig svartmylla men utan mossor nära: *Trichera arvensis, Tragopogon pratense, Convallaria majalis*.

29. Slätter, som på många mils omkrets ej hafva skogar, höjder eller berg, som hindra luftens fria drift, utmärka sig för följande växter: *Valeriana dioica*, *Primula farinosa*, *Myosurus minimus*.

30. Buskar skydda en stor del vårväxter för solvärmen, till exempel *Asarum europæum*, *Lathræa Sqvamaria, Pulmonaria officinalis*, *Orobus vernus, Paris qvadrifolia*.

31. Vattnet är af olika beskaffenhet genom de trenne element, som däri åstadkomma stora förändringar, såsom jorden med sin sälta eller dy; värmen med sina olika förvandlingar till regn eller snö; luften med sin fart i sjöar, stillastående vid källor eller brusande i strömmar.

32. Hafvet med sitt salta vatten har också utmärkande växter, till exempel *Lithophyta* på djupet, tångarter på bottnen, *Salsola*, *Halimus* och andra sådana växter vid stränderna.

33. Kärren med dy och stillastående vatten karaktäriseras af följande växter: *Conferva aqvatica; Ulva*, *Callitriche verna(?)* i gropar, samt vidare *Drosera rotundifolia*, *Oxycoccus palustris*, *Triglochin palustre, Scheuchzeria palustris*, *Trichophorum cæspitosum. Calla palustris*, *Ledum palustre*, *Andromeda polifolia*.

»*Oryza* eller risgryn wäxer i sancka och en half aln under watnet liggande land.»

34. Källor med deras svala och klara vatten omgifvas af sådana växter som *Sagittaria sagittifolia*, *Butomus umbellatus*, *Batrachium heterophyllum [?]*.

[35 saknas].

36. Sjöar upplifva med deras vatten, som drifves af och an, helt andra växter såsom *Myrica Gale*, *Eupatorium cannabinum*, *Lobelia Dortmanna*, *Potamogeton natans*, *Nymphæa alba*, *Nuphar luteum*.

37. Snö är nödvändig för de flästa örter, som förekomma högst upp i Norden, till exempel *Rubus arcticus*. »Åkerbär, som i wårt Norrland, Siberien, wid Terra Hudsonis och Magellanica wäxa ymnogt: det troddes för någon tid sedan, at de icke kunde trifwas hos oss, för än det röntes, at de äskade nog snö på sig om winteren och wille dermed långt in på wåren wara skylte, hwaraf de wäxa både frodigt och ymnigt.»

38. De örter, som förekomma på Antillerna, i Surinam, Egypten et.,c behöfva regn endast under halfva året och äro utan den återstående tiden såsom *Bromelia*, *Musa*, *Cereus*, *Theobroma*.

39. Föga vatten. Sådana örter, till största delen »succulentæ» eller saftfulla, som växa på höga klippor, där intet vatten kan stanna kvar, äro till exempel *Cactus*, *Melocactus*, *Cereus*, *Opuntia* från Amerika; *Aloë* med hela sin ätt; *Mesembryanthema* från Godahoppsudden; *Euphorbiæ*, hvilka sakna blad; *Seda*, *Cotyledones*, *Crassulæ*; *Stisseriæ s. Fritillariæ Capitis Bonæ Spei*, *Kleiniæ caule perenni*.

40. Värmen, som tyckes vara växternas lif på samma sätt som vattnet kan betraktas som deras föda, bör skärskådas efter dess trenne grader, nämligen tid, varaktighet och vana.

41. Graden är naturligtvis icke lika till köld och värme öfverallt på jorden, ty såsom kylan råder i de nordligaste trakterna, så är hettan störst i de länder, som ligga närmast ekvatorn.

42. Växterna, från zona calida tåla ingen köld utan måste hafva drifvande jord eller bark, om de skola gro samt en värme af 50—70 grader Fahrenheit hela vintern. Sådana växter äro: *Coffea arabica*, *Chiococca racemosa*, *Carica Papaya*, *Hura crepitans*, *Indigofera tinctoria*, *Dalechampsia scandens* (?), *Hippomane Mancinella*, *Crateva* sp., *Phyllanthus Epiphyllanthus*, *Elephantopus scaber*, *Hibiscus* spec., *Triumfetta* spec.

43. De växter, som tillhöra zona temperata subcalida, kunna uthärda vintern med en värmegrad af 30—40 grader. Dessa äro från Spanien, Sicilien, Italien, Barbariet, Godahoppsudden, södra Virginien, Japan och södra Kina, till exempel *Ficus Carica*, *Laurus nobilis*, *Rhus lucidum*, *Clutia alaternoides*, *Cl. pulchella*.

»År 1736 lät jag om hösten sätta in uti Cliffords warmaste winterhus eller orangerie, hwarest de örter hades under skötsel, som wäxa uti zona calida, följande Capiske wäxter, som intet wille gifwa någon blomma. Graden af warma i samma hus war til 66 a 70. Så snart de kommo in, begynte de wäxa otroligt. Skotten blefwo trednbbelt längre än wanligit war och twå gånger tiockare, men wille ändock icke blomstras. Omsider, när de wuxit till en och ½ månad, fälte de det ena bladet efter det andra, skotten wisnade och träden uttagne derifrån kunde som nogast hållas wid lif.» De woro: *Tarchonanthus camphoratus*, *Baccharis neriifolia*, *Myrica qvercifolia*, *M. cordifolia*.

År 1737 om hösten sattes hwarjehanda Capiska trä uti fria luften, höllo sig wäl intil wåren, då de jämwäl aldeles wissnade bort uti Cliffords samma trägård: *Diosma hirsuta*, *Phylica ericoides*, *Myrsine*, *Celastrus pyracanthus*, *Bosea*, *Anthospermum*, *Myrica qvercifolia*.»

44. Växterna från zona subfrigida hvila nästan hela vintern och tåla således i vinterhusen ej högre värme än 38 grader, men däremot tämligen stark köld, hvarför de trifvas hos oss utan skötsel den kalla årstiden. Dit höra de flästa växterna från Frankrike, England, Holland, Tyskland, Ryssland, norra Kina, Japan, Virginien, Pensylvanien, Canada och Terra Magellanica. Sådana äro till exempel *Betonica*, *Tamus communis*, *Rhus radicans*, *Lonicera* spec., *Spartium Scoparium*, *Digitalis purpurea*.

45. Växterna i den kallaste zonen tåla den starkaste köld, men ingen hetta i vinterhuset. Sådan äro alla fjällväxter, till exempel *Empetrum nigrum*.

»Ibland alla wäxter, som jag i Lappfiällen blifwit warse, har jag näppeligen funnit någon, som kunnat uthärda en starkare köld. Omkring Fahlu grufwa, derest winterkölden för kopparröken skul är strängare, wäxa på et godt stycke land inga andra örter utom endast denna.»

46. Långsamheten att växa rättar sig efter sommarens längd närmare till polerna, likvisst icke så alldeles, ty emot polerna är sommaren kortare, men dagarna däremot längre. Sommaren är längre i Paris än i Lappland, och därför mogna också växterna senare i Frankrike än i Lappland. I Paris äro nätterna ock svalare, då växterna hvila, men i Lappland är så godt som ingen natt om sommaren, och sålunda kunna örterna därstädes växa både dag och natt. Som exempel härpå kan anföras, att år 1732 såddes kornet den 31 Maj, skars moget den 28 Juli och mognade således på 58 dygn. Samma år såddes rågen den 31 Maj och uppskars den 5 Augusti, så att han mognade på en tid af 66 dygn, och allt detta skedde i Luleå lappmark.

Andra växter däremot mogna ej så fort och med samma lätthet, så att boken sällan växer vild ofvanför Öster- eller Vestergötland; eken ej ofvanför Upland; almen ej norr om Gestrikland o. s. v.

47. Vanan gör också mycket hos örterna, så att plantor från sydligare länder mogna senare de första åren sedan de blifvit hitförda, men med tiden och af vanan skynda de sig, såsom när utländsk säd först blifvit sådd hos oss, mognar den senare än den, som vuxit här i Sverige. Tobak mognar här nästan en månad fortare af inländskt frö än af utländskt det första året.

48. Tiden, när en ört eller ett träd skall utveckla sina blommor, bör också utrönas af värmen.

Vid Godahoppsudden är sommar, då hos oss är vinter, och tvärt om. »*Hæmanthus africanus* [?] antingen hon står hela året om i jorden, planteras om våren eller om hösten, blomstrar hon doch strax för jul, då den behageligaste sommaren är uti des fädernesland, fast hon warit redan hos oss hemma i 50 år. Så göra ock de mästa andra Capiska wäxter.»

49. Häraf följer, att man vid plantering af utländska växter skall taga i betraktande i hvad land, jordmån, vatten, luft och värme de bäst växa och trifvas.

I en riktigt inrättad akademisk trädgård behöfvas tre slags vinterhus med sina ugnar.

Det första eller varmaste, där växterna från heta zonen skola hafva sin plats, bör alltid hafva en värme från 56 till 70 grader.

Det andra, som skall innehålla växter från Zona temperata subcalida, måste under vintern vara 35—40 grader varmt, och det tredje eller svala vinterhuset med växter från Zona subfrigida fordrar ingen uppvärmning, utan behöfver endast vara stängdt för att afhålla den starkaste kölden. Väderväxling uti orangerierna om vintern vore nog mycket nyttig, blott den kunde ske utan att öppna dörrar och fönster, men om sommaren, då solvärmen är mycket stark, öppnar man fönstren på sådana hus.

Örterna böra vattnas, när de i sina krukor draga till sig vätska, och då böra de saftfulla vattnas litet, men fjällväxterna mycket och vattnet får ej vara kallt.

De afrikanska växterna och de, som förekomma på andra sidan om ekvatorn, behöfva i synnerhet värme under vintern, fjällväxterna på våren och de, som hafva sitt hemland under ekvatorn, under hösten.

50. »*Musa*, den yppersta wäxten i hela naturen, hade stådt snart i 100 år uti Holländske trägårdarne utan at kunna blomstras. Jag blef warse, at hon uti sin fädernebygd wäxte i god mylla, hälst i Surinam, der det rägnar nästan halfwa året, och det andra halfwa faller föga eller aldeles intet rägn, at hon blomstrades så snart hon fick rägn efter en långlig torka, at hon älskade hälst sådane rum, som woro fria för owäder och storm. Ty lagade jag åt henne uti Cliffords orangerie 1735 om hösten 1:o god jord, 2:o watnade henne intet på lång tid, 3:o men gaf omsider henne ymnogt watn. 4:o rummet hölts warmt och igenlyckt, då hon straxt i början af året blomstrade och bar frukt: lika så skedde det året derpå med en annan Musa efter samma practique så uti Cliffords orangerie som i Engeland och Leyden.»

II. Anmärkningar om Amaryllis den sköna. 1742.

Denna främling utvecklade sin praktfulla blomma i Upsala på våren 1742, och Linnés innerliga glädje öfver den fagra gästen framlyser tydligt i följande skildring.

»Emedan denna wäxt kom uti Upsala academieträgård at utslå med blomma förleden April innewarande år, som så mycket

mig är witterligit, är den alraförsta gång man hännes blomma i Swerige sedt, ty har jag tyckt wara tilbörligit hänne nogare beskrifwa, emedan ingen blomma ännu, botanisterne bekant, har fådt så hög couleur ock lysande glantz som denna skiöna Amaryllis...

1742 April 12. Blomstrade denna lök uti Upsala academieträgård, den jag dagen derpå wisade för alla professorer, ock den 23 April med denna wäxts demonstrerande giorde begynnelse för den studerande ungdomen i Upsala til mina publique botaniske föreläsningar. . . .

Men blommans färg är den aldramärkwärdigaste, som är högröd, men då solen skin, ser aldeles förgyld ut, eller såsom et sammet med brocadbotn oförliknelik präktigt gläntzande, at ingen blomma i werlden bekant med denna på något sätt kan förliknas uti glantz och fägring . . .»

III. Sibiriskt bokhwete. 1744.

År 1739 erhöll Linné frukter däraf, hvilka kommit från Sibirien, till Hartekamp och dessa uppväxte därstädes samt ansågos då tillhöra en afart af det vanliga bokhvetet. Hofrättsrådet Sten Bjelke sände någon tid därefter eller år 1744 frukter till Linné, hvilken uppdrog dem i Upsala botaniska trädgård, där de uppkomna plantorna lätt uthärdade vintrarna och frodades, så att de snart blefvo ett riktigt ogräs.

Emellertid råder Linné sina landsmän att skaffa sig denna växt, som hade utmärktare egenskaper än den art, som odlades i Skåne. »Den tid lärer komma i Sverige,» säger han, »då de nordländske åkrar skola stå gröna af bokhvete, som slätterna nu stå hwita i Skåne af det förra, och det til större båtnad för invånarna, än jag här vil föreslå.»

IV. Handlingar om skogars plantering. 1748.

Redan år 1739 hade Vetenskapsakademien framställt några spörsmål till allmänhetens besvarande om odling af tall och gran; år 1740 skref M. Triewald en uppsats i dess handlingar om plan-

terandet af utländska fruktträd i Sverige, och samma år höll Carl Cederhjelm inför akademien ett tal om vilda träns plantering. Förmodligen hade äfven Linné själf tänkt på ett sådant företag eller också blifvit vidtalad därom, att döma af följande bref, som han 1747 skref till Vetenskapsakademiens sekreterare P. Elvius.

»Om trädplantager kan jag intet svara nu, der jag ej af någon annan blef befald, ty det är ej hastverk: jag har ock lust se våra andra oeconomi först i detta argument, at de icke skrifva noter öfver mig, utan jag torde nu få tillfälle att commentera dem litet igen, ty jag är säker, att våra colleger i denna punkt knappt skola sätta handen till plogen, förr än de stöta emot. Detta är simpelt men essentielt argument för rikets välfärd: det lägger grunden till ved, timmer, virke, löf, åkrar, ängar etc., men det är afskrapadt med ett rön, som kan skrifvas på en dag eller 8. Jag menar jag skulle kunna koka en god soppa på detta argument, om jag hade tid.»

Året därefter blef denna tanke emellertid en värklighet, då nämligen Linné i akademiens handlingar offentliggjorde en uppsats med titel *Handlingar om skogars plantering* och af följande innehåll i sammandrag.

Det är hufvudsakligen tre trädslag, nämligen tall, gran och björk, som äro de allmännaste i Sverige och hvilka kunna växa och trifvas i den allra magraste jordmån, där inga andra träd kunna finna näring. Skall man föröka dessa träd genom frösådd, bör man iakttaga tre saker, nämligen insamlingen af fröna, sättet för deras utplantering och slutligen beskaffenheten af den jordmån och mark, hvarest de lämpligast böra sås.

Kottarne af tall och gran böra insamlas om våren, ty den frukt, som utvecklas det ena året, är ej fullt mogen, förr än året därpå. Granens frön utsläppas i Mars månad, då kottefjällen utspärras genom dagsmedjans inverkan. Under hvarje kottefjäll finnas tvenne frön, som äro försedda med en liten hinnartad vinge, förmedelst hvilken de kunna drifvas af vinden. I nyssnämnda månad bör man sålunda låta nedtaga friska grankottar från träden, utbreda dem på tygstycken i ett varmt rum eller också lägga dem i ugnen efter bakning, men först sedan den blifvit så sval, att en människa utan olägenhet skulle kunna ligga därinne. De kottar, som ligga i ugnen, utspärra sina fjäll inom ett dygn, men de, som utbredas på golfvet, om åtta dagar. När man sedermera rör om kottarne eller hopdrager tygstycket, på hvilket de ligga,

och slår därpå något litet med en käpp, så får man frön i stor mängd. Af tallkottarne erhållas frön på samma sätt, men dessa mogna senare på våren eller i April och Maj månader.

Björkfrön mogna samma år som de utvecklats, och det i Juni månad eller mot slutet af sommaren. De erhållas i myckenhet, när man huggit upp löf och kärfvarna fått torka.

Med tall och gran är förhållandet, att den förra växer endast på torra ställen, men granen blott där det är fuktigt, så att en tall, hvilken står på en torr sandhed, inom hundra år kan växa upp till ett vackert timmerträd, under det att en annan lika gammal, som står i en myr, knappast hunnit en famns höjd. En tall kan nog också växa på en något fuktig plats, blott gruset är hårdt och fast, men en gran kan aldrig trifvas på en torr backe, såvida ej dess rötter finna någon fuktighet, hvilken ständigt sipprar genom jorden. Tallen kan alltså trifvas, där inga andra växter förekomma än mossa och mjölonris, men gran blir ej gärna frodig, utan att någon mulljord finnes, så att det är fåfängt att få bägge med framgång på en och samma lokal, fastän båda trifvas öfverallt, då tallen intager den torrare och granen den fuktigare platsen.

Sådd af tall och gran sker om våren, så snart som kottarne släppt sina frön, ty dessa tåla icke att förvaras till följande året, emedan de lätt härskna af sommarvärmen och blifva då odugliga. Båda kunna sås på svedjade ställen, där jorden ej har någon gräsvall, men bättre är — i synnerhet vid sådd af granfrö — att mossan endast uppkrattas, så att fröna komma ned i jorden, eller också upptager man en liten fåra af ett par tvärfingers djup, i hvilken de strös helt tunnt, och sedan hopläggеs densamma helt och hållet.

Vill man erhålla en häck af gran, så bör fåran, där fröna utsätts, täckas med mossa, så att de små plantorna icke frysa eller vissna om våren. Efter tre års förlopp gallras dessa plantor, så att de komma att stå på en alns afstånd från hvarandra, och det femte samt följande åren klippas de på sidorna, då man af dem får en naturlig gärdesgård. Tallen kan dock aldrig tvingas att antaga häckform, emedan den icke utslår nya kvistar, utan endast grenar sig i toppen.

Den, som önskar att få timmerskog och masteträn, bör låta tallen växa upp till fyra famnars höjd med träden tillsammans; sedermera bör skogen gallras, men på sådant sätt, att snön, som

lägger sig på kvistarne, icke kan afbryta de smalare tallarne, och efter tio år bör skogen ånyo gallras med ett afstånd af tre famnar mellan träden. Detta bör helst ske på åsar, backsluttningar och sandhedar.

Att flytta och omplantera tall, gran och björk med stånd, kan aldrig utföras i stort, fastän trädgårdsmästarne med möda kunna åstadkomma detsamma. Orsaken därtill är den, att dessa träd oftast hafva en lång hjärtrot, som midt under stammen går långt ned i jorden, och dessutom många smala rottrådar nära ytan, hvilka alla vid omplanteringen afskäras.

Björken är mindre noga i afseende på jordmånen och trifves öfverallt, såvida barrskogen ej får växa för tät och förkväfver henne.

Hon kan ock sås både om hösten och den följande våren och växer lättast, när marken är svedjad, blott hon de första åren skyddas för boskapskreaturen, hvilka gärna afbita kvistarne.

Björken kan äfven sås i små fåror bland mossa samt på gräsvall, så att hennes plantering ej fordrar synnerlig möda, men man bör ej så björk på samma tid och ställe som barrskogen, ty hon skadas, då denna blir tät. När björkarna blifvit stora och man vill använda dem till löftägt, afhuggas topparna, då de få kronor och blifva om några år tjänliga till nya löfbrytningar.

Alla dessa träd skada gräsvallen, fast björken i mindre grad än tall och gran, hvilka med sina barr förkväfva det under dem stående gräset.

Ännu en gång fick Linné tillfälle att återkomma till detta ärende, hvilket mycket låg honom om hjärtat, och det genom ett i akademiska konsistoriet den 8 November 1760 uppläst memorial om plantering af vilda träd, ur hvilket vi låna en del som ett lämpligt tillägg till föregående uppsats.

»Hwad sielfwa werkställigheten af träplanteringen angår, så är det klart, at de willa skogsträn, som kallas barrträn, såsom tall och gran, utan stängsel kunna planteras, men ek och någre andre löfträn icke så lätt. Förnämsta swårigheten yppar sig dock wid träds plantering i ängarne, som äro af helt andra slag, och utaf hwilcka alla wåra hårdwallsängar äro usle, mosslupne och utmärglade. Skola ängar rätt skötas, är träplanteringen här det första och sista. Med den går det lätt i de provincier, der åker och äng äro innom ett stängsel, der säden årligen sås och fredas; men der

åkrar innom äng läggas i träde, ett eller flera år, är fredning för dessa träden i begynnelsen oumgänglig, så at den nödwändigt måste werkställas, om icke med gärdesgård, dock med lefwande häckar, som på flere ställen fordra 6 à 8 år, innan de kunna freda träden ifrå boskapen.»

V. Om åkerbärs plantering. 1762.

Med plantering af dessa växter gjorde Linné lyckade försök i botaniska trädgården i Upsala, och den däraf vunna erfarenheten gaf till resultat följande enkla regler för deras kultur. Plantorna skola på senhösten täckas med mossa, och på våren, då dagsmedjan begynner verka, bör man breda öfver dem tjockt med ris, så att isen hålles kvar så länge som möjligt. Så snart isen smält, borttagas ris och mossa på en gång. Dessa växter kunde nämligen ej uthärda den långa kalla våren i Upland med dess omskiftning af blida dagar och kyliga nätter, utan behöfde den jämna temperaturen i fjälltrakterna, där sommaren följde nästan omedelbart på vintern.

VI. Huru kunna maskar, som göra skada på fruktträd medelst blommornas och löfvens affrätande, bäst förekommas och fördrifvas? 1763.

År 1762, tio år efter utgifvandet af den nedan under VIII refererade, af M. A. Bæckner under Linnés præsidium ventilerade afhandlingen *Noxa insectorum*, kungjorde Vetenskapsakademien ofvanstående prisfråga. På densamma inkommo elfva svar af personer, hvilka uppgifvit sina namn, samt ett från en man, som dolde sig under pseudonymen »C. N. Nelin, N. Minister», tryckt 1763. Efter svarens granskning tillerkändes högsta priset för den efter akademiens åsikt bästa afhandlingen åt akademiadjunkten Torbern Bergman, och de öfriga, bland dem »C. Nelin», erhöllo hvar sin silfverjetton.

För att lämna en öfversikt af blott ett af svaren på akademiens prisfråga, så börjar den mystiske C. Nelin detta med att förklara, huru önskvärdt det vore att finna ett sådant medel, och att han själf länge tänkt därpå alltsedan den tiden, då han såg, huru larver årligen fördärfvade blommor och frukt i hans faders trädgård. Han hade försökt många medel och rådfrågat kunniga trädgårdsmästare, men utan framgång. Sedan allt annat misslyckats, återstod intet annat än att rådfråga naturen, »den så många säga sig haft till läromästarinna, ehuru hon ger ganska få audience och icke utan många ansökningar». Största mödan var dock att lära känna dessa djur under deras olika utvecklingsstadier, hvilka hos några inträdde snart, men hos andra kunde draga ut hela året. Härtill kom, att de insekter, som nära sig af trädgårdsväxter, äro af många slag, men förf. ville blott nämna dem, som gjort honom mästa besväret, och dessa voro:

Bladlöss *(Aphides)*, men vid dessa fäste dock förf. jämförelsevis mindre uppmärksamhet, emedan de sällan fördärfvade blommorna och gjorde ringa skada, såvida ej träden stodo för kvaft eller hade för mycken näring.

Blomflugan *(Tipula hortulana M.)*, som så mycket skadar trädgårdarna i Tyskland, att hvart barn snart känner henne, men hon har varit så sparsam, att förf. blott sett en och annan.

Frysmasken *(Chimatobia brumata L.)* har varit den, som mäst iakttagits af förf.

Tunglösan *(Crocallis elinguaria L.)*, har varit rätt allmän, men förf. hade haft en viss svårighet att utkläcka äggen.

Rullmasken (en vecklare, som ej med säkerhet kan bestämmas) är ganska vanlig, såsom förhållandet äfven är med åtskilliga andra *Tortrices*.

Blåhufvan *(Diloba coeruleocephala L.)* är en af de allmännaste.

Phalæna Psi (Acronycta Psi L.) och *P. pyramidea (Amphipyra pyramidea L.)* äro vissa år mindre allmänna.

Gammalmasken (troligen *Orgyja antiqva L.)* förekommer vissa år i stor mängd, särdeles på plommonträd.

Snällfoten *(Spilosoma lubricipeda L.)* är somliga år ytterst allmän.

Phalæna populi (Poecilocampa populi L.) förekommer vanligtvis sparsamt.

Många flera skadeinsekter skulle kunna nämnas, men dels hade de varit mera sällsynta, och dels hade de ej kunnat undergå förvandling.

Särskildt ville dock förf. framhålla äppelmasken, *Phalæna [Carpocapsa] pomonella,* hvars hona lägger sina ägg uti fruktämnet, och frostfjärilen, som placerar dem i barkspringorna på träden. Hvad skadan angår, som insekter förorsaka, så upptager förf. därnäst i ordningen *Crocallis elinguaria, Diloba coeruleocephala* och, somliga år, *Acronycta Psi.* [1]

Beträffande larvernas skada på träden hade förf. gjort följande iakttagelser:

1:o. Att om man öppnar knopparne, innan de slå ut, synas i dem sällan ägg eller larver.

2:o. Men så snart knopparne öppnat sig och visa de första bladen samt då blommorna börja framskjuta, finnas redan små ludna maskar tillstädes, hvilka börja äta på bladen, men mäst på blommor och befruktningsdelar.

3:o. Utom detta, så utspinna de trådar, förmedelst hvilka de sammansnöra bladen, så att dessa ej kunna öppna sig, och därigenom skydda de sig för väderlekens omväxlingar och foglarnes angrepp.

4:o. Sedan de nått sin fulla storlek, förpuppas de, somliga inom bladen och andra i jorden.

5:o. De flesta af dem utvecklas af de ägg, som nattfjärilarne förut hafva lagt i barkspringorna på träden, hvilka kläckas om våren just då blad och blommor börja slå ut, så att de små larverna däraf kunna erhålla sin föda.

»Jag har sedt en liten fogel», yttrar förf. vidare, »ja, en ibland de minsta och spakaste af alla våra foglar, som kallas Krypare eller *Certhia,* hvilken håller sig på sjelfva stammen af träden om hösttiden och vårtiden och där hoppar på samma sätt som en Hackspik, hvilken tyckes icke föda sig af annat än af desse ägg och maskar och således gjorde oss stort gagn, om han annars vore allmännare . . .

---

[1] För insekternas bestämning stå vi i förbindelse hos professor C. Aurivillius.

Således hafva de sina åtskilliga fiender, hvarvid jag icke kan förbigå at nämna, huru jag sett gökar i trägården, som hälst emot höstetiden hålla sig vid kållanden at flitigt uppläcka maskarne, som äta kål, hvilka icke böra bårtskrämas, emedan de göra mera gagn än käringar och barn, som man ofta leger at bårtplåcka maskarne.

Af alla de medel, som jag försökt emot maskar på träden, äro förnämligast fyra, som gjordt något hufvudsakligt.

1:o. Ju mer träden stå tätt och qvaft, ju mera äro de underkastade maskar. Man brukar ordinairt at plantera höga trän til skygd för trägårdarne, hvilket mer skadar än gagnar, fastän jag ock bör tilstå, at somliga år hafva äfven de träden, som mäst varit utsatte för vädret, äfven blifvit af maskarne förstörde.

2:o. De mäste trägärdsmästare råda, at man skal röka i trägården, då löfven utslagit och blommorna begynna öppna sig, och det hälst med tort och ruttit trä. Detta har jag försökt och sedt, huru maskarne släppa sig neder på spindellika trådar, men ock at de gå upp igen, dels på samma trådar, dels ock på sjelfva stammen. När maskarne släpt sig neder på jorden, har jag föst hönsen i trägården, men med grämelse sedt, at de icke velat plåcka och äta maskarne. Förutan detta, berätta de naturkunnige enhälligt, at röken skadar blomstren och torkar deras altid fuktige pistiller, som skola emottaga doftet af knapparne eller antheris, om eljest någon frukt skal blifva efter blomman: hvarföre detta medlet icke är det bästa.

3:o. Réaumur recommenderar en Skrobba (*Carabus* [*Calosoma*] kallad), som grufveligen härjar ibland desse, såsom en varg ibland fårskocken. Jag har sökt at få frö af desse til at strö under träden, men då jag tagit de större Carabos och släpt dem i askar, i mening at få frön, hafva de upätit hvarandra. Då man om vårtiden går ut i tjocka skogar, där stubbar och stockar ligga nästan upruttnade, och då man rifver i desse, finner man en myckenhet af större Carabis, som här bo och lägga sina ägg. Desse bör man taga varligen och så många stycken man kan få samt lägga dem i trägården nära intil träden, hälst på norra sidan, således, at hälften af det rutna trädet ligger nedre i jorden och hälften ofvan. Således får man Carabos i trägården, som göra ingen skada på växterna, men hvar natt springa up i trä-

den och husera där grufveligen med maskarne och på kårt tid dem där ödelägga. Detta är et af de förnämsta medlen, som hielper, om icke det första året, dock det andra och tredje, men skal förnyas efter några år.

4:o. Men ibland alla medel, som ännu äro försökte, går intet emot det jag nu skal anföra och som icke slår felt, åtminstone til at förjaga de aldramäste.

Det är almänt bekant, at insekterne andas med små porer, som de hafva på sidan vid sin maga, och at de dödas aldrasnarast om de doppas i olja, at dessa väderrör igentäppas. Man ser med förundran, at då man sätter insecter på nålar, fastän man genomsticker bröstet 2 à 3 gånger, kan det dock lefva hela 8 dagarne, men om man doppar det i olja, är det på stunden dödadt: hvarföre ock insecterne i allmänhet hafva största fasa för olja och annat fett. Då gräsmasken härjar i ängarne, brukar man kringränna dem med et litet perpendiculairt dike af et qvarters diameter och perpendicle; men det är mig af trovärdiga berättat, det allmogen i Västerbotten skal i dess ställe bruka gammal tran at hälla ut igenom en smal pip rundt omkring dem, då de blifva instängde, liksom innom en gärdesgård, och kunna på intet sätt komma öfver tranranden.

Sedan jag såg, huru de mäste maskarne dels kommo af ägg, som varit lagde om sena höstetiden i springorne af barken på stammen, och dels kröpo up på träden ifrån sjelfva roten, har jag funnit intet säkrare medel än olja eller tran, ju äldre ju mera härsken och stinkande, desto bättre. Om vårtiden, förrän löfven slå ut och så snart man ser de första blomster på örterne i trägården, gör man en ring af olja eller tran omkring stammen, närmast up til kronan. Det sker bäst, om man tager en linnetrasa och blöter den i oljan eller tranen och sedan vrider henne som et tog och häftar henne rundt omkring stammen. Det blifver då helt visst, at ingen mask går up öfver denna ring. Den feta ångan, som hälst och mäst går af den härskna oljan, stiger up i kronan så oförmärkt och följer sjelfva qvistarne, så at om några maskar skulle vara ofvanföre, ledsna de vid sin våning och släppa sig ned på jorden at få beqvämligare träd och boning. Således behöfver man icke söka efter annat medel, ty detta enda är tilräckeligt. Jag får lägga til, at sedan jag lärde och såg, huru *Phalæna brumata* lade sina ägg på stammen, har jag gjordt försök at binda en sådan oljad ring omkring stammen på träden uti October månad och ställa den så, at han ligger närmast roten, då helt visst ingen

Phalæna brumata lägger sina ägg på den stammen. Hvad den förtreteliga *Pomonella* angår, som om våren är flygande och färdig vid blomstertiden at lägga sina ägg uti sjelfva ämnet til frukten, så fördrifves ock hon, til det mästa, af föresagde medel; men man bör ånyo, just då träden begynna at blomma, doppa den först omnämnde ringen uti olja andra gången, at ångan däraf så mycket bättre må utsprida sig och röka imellan alla qvistarne, för hvilken hon har största afsky.»

Efter omnämnandet af de svar, som inkommit på den af Vetenskapsakademien ofvan framställda prisfrågan, följer en af onämnd person verkställd granskning däraf.

Hvad då särskildt »Herr Nelins» svar beträffade, så fann recencenten, att det nog »röjer icke heller otydeligen en vacker insigt i naturkunnigheten», men han hade likväl åtskilliga anmärkningar att göra däremot. Bland annat anser han, att Nelin saknade tillräcklig erfarenhet, att de af honom föreslagna medlen emot larverna ej vore fullt praktiska, och att han snarare borde hafva föreslagit att bortrensa maskarne om vintern, som nog skulle hafva varit det bästa sättet att förekomma deras härjningar. Förslaget att använda olja eller stinkande tran torde ej häller vara nog kraftigt. »Herr Arch. v. Linné», tillägger han, »med flera naturkunniga torde kunna gifva annat begrep om oljors utdunstning».

Troligen fann sig denne kritiker längre fram något förlägen öfver sina anmärkningar mot den person, som då gömt sig under anonymitetens slöja.

* * *

Som bekant införde Linné sina mindre uppsatser ej blott i Vetenskapsakademiens handlingar, utan äfven i almanackor och framför allt i akademiska afhandlingar samt äfven i program, hvarför vi här vilja lämna en redogörelse för de viktigaste till trädgårdsskötseln och närliggande områden hörande publikationerna, och det i fortlöpande nummerföljd med dem, som redan i det föregående refererats.

VII. Underrättelse om nyttan af wäxternas olika kiön wid åkerbruk och trägårdar. 1744—1745.

I afsigt, att till den stora menigheten sprida en väl behöflig kunskap om naturvetenskapliga eller eljest allmännyttiga ämnen, företog sig Linné på 1740-talet att införa åtskilliga dithörande rön i samtida almanackor. Bland sådana uppsatser kunna nämnas: *Anmärkningar om inhemska wäxter* (1743—1744); *Underrättelse om nyttan af wäxternas olika kiön wid åkerbruk och trägårdar* (1744—1745); *Anmärkning om Thée och Théedrickande* (1746) m. fl.

Den af dessa afhandlingar, som berör åkerbruk och trädgårdsskötsel, eller om nyttan att känna till växternas olika kön, finnes, som ofvan är sagdt, införd i almanackor för åren 1744—1745, hvilka voro uppställda efter Stockholms meridian och utgåfvos af astronomen A. Celsius. I företalet till den första af dessa numera sällsynta skrifter yttrar denne några ord om betydelsen af han- och honkön inom växtriket, och att naturen vanligen använder lika sätt och orsak för att åstadkomma lika verkan. Professor Linnæus, hvilken mer än någon annan gifvit akt på växternas olika kön, hade funnit att man i enlighet därmed kunde indela alla växter i klasser, slägten och arter. För att närmare bestyrka detta hade han meddelat Celsius nedanstående uppgifter till ledning och nytta för dem, som hade att sköta plantager och trädgårdar. — Dessa uppgifter återgifvas här ordagrannt med bibehållande af blomsterkonungens originella och naturfriska språk.

1. »Då rågen står i blomma, eller som de säga, ryker, ser man uti axet, att utur hwart fröskal tre knappar på hår hänga, som då kasta sit miöl. Kommer den tiden rägn, som länge warar, åtminstone så länge rågen blommar, ehuru åkren är wäl giödd och säden härlig, förslår han dock ringa i skiäppan och axen blifwa intet fullsatte.

Gemene man säger allmänt, at då säden blifwer trappig[1], är det förorsakat deraf, at rägn kommit i blomman, ty rägnet förhindrar miölet at få blåsa utur blomknapparne, när det klebbar det

[1] Ojämn.

tilhopa. Men at kornet ej så skadas af [att] rägn kommer i blomman, som rågen, härrörer deraf, at kornets knappar hänga på helt kortare tråar, och således innom förhölstret utkasta sit miöl, dit rägnet ej lätteligen kan komma. Åter om rägn kommer, då rågen står i blomma, och straxt derpå blir blåswäder eller torka, skadas säden ej så mycket; efter myckenheten af de knappar, som komma efter, upfyller den förra skadan.

2. Hwar och en trägårdsmästare wet berätta, at då rägn kommer på trän, som blomma, skal det året blifwa föga frukt, hwilket man ock finner af förfarenheten wara sant. Dock wet man, at kiersbärsblommorne taga mera skada af rägn och wärma än apelträn. Orsaken är, at alla knappar i kiersbärsblomman komma fram på en gång, men ej så på apel och päronträ, där de efter hand upprätta sig och miölas. Hwarföre den, som äger något rart träd, hwars fruckt han wil smaka, han bör, när thet rägnar under blomstertiden, täcka trädet med ett löst förlorat tak, allenast the dagar det blomstras, så slår honom ej felt att få fruckt thet åhret; dock bör han ej täcka på sidorna, med mindre wädret må blåsa på blomman och föra miölet.

3. På gurkor, meloner och pumpor äro twå slags blommor, det ena slaget kallar man gallblommor, emedan ingen fruckt kommer derefter; men thet andra frucktblommor, som hafwa under sig en liten knyl. Det förra slaget är Hanblomster och gifwa ifrån sig allenast stoft, utan hwilket ingen fruckt blifwer uti fruckt- eller Honblomstren.

Therföre somliga trägårdsmästare mena, at gallblomster bortdraga för mycken saft ifrå wäxten, [och] plocka them noga bort, hwaraf skier, at då frucktblomstren gådt förbi och then unga fruckten blifwit en tum stor, bleknar han och faller af, efter han är af intet stoft uplifwad. Deremot om gall- eller hanblomstren få sitta qwar och pudra honblomstren, blifwa de säkert fruckt, som ej fallna i wäxten.

4. Om röda och hwita tulipaner sättas på en säng, skier, at då de blomma på en tid, at miölet ifrån den ena blomman föres på then andra, och at, då fröen deraf sås, så blifwa tulipaner med brokuga blommor, som dock ingalunda skier, om allenast et slags tulipaner äro förut i trägården.

5. I England hände, at en trägårdsmästare hade makalös god kål, så at åtskillige betingade sig af honom samma slags

kålfrö. Trägårdsmästaren utsatte åtskilliga kålstockar til frö på samma säng med den gemene' kåhlen: all kåhlen blommade på en gång, stoftet fördes af wädret från den ena kålen til then andra, fröet blef moget och såldes dyrt. Men the, som köpte fröet, fingo deraf gemen blåkål. Trägårdsmästaren blef stämd, som fastän han på ed och samwete betygade, at han sielf samlat med egen hand fröet af samma slags kål, måste dock plikta som en bedragare. Härutaf ser man, at en jurist och domare bör weta något mer än lagboken, ty hade han förstådt thenna delen af naturkunnigheten, då hade aldrig den stackars trägårdsmästaren blifwit så oskyldigt dömd. Häraf lärer ock hwar och en, som wil sättia hwit hufwudkåhl til frö, at han icke har sämbre kål när intil at fröas, at om miölet föres af et sämbre på et bättre blommeslag, blifwer thet altid en blandning.

6. Det är ock på många ställen brukeligit at plantera aspträd wid gårdar til lundar och alléer, efter aspen med sine dallrande löf rör och ränsar luften. En del af aspträn äro allenast hanblomster och således bära aldrig någon frukt; en del deremot hafwa honblomster och frö. Hwarföre, när man wil plantera sådana trän, bör man utwälja endast hannar, tå man säkert undwiker at aspen ej sår sig och giör hela trackten omkring buskaktig. Likaledes är beskaffat med wide och pihl, så at när man wil plantera thesse trän wid landswägen eller annorstädes, böra allenast tagas hannar, som hafwa skiöna blommor och ej så sig. Äfwen och der man wil plantera wide för bijens skul, böra hannar allenast sättas.

7. Somliga eenträd äro endast hannar, som miöla sig och ryka, men honorna ryka aldrig, utan få bär, som aldrig finnas på hannarne. Om regnwäder infaller den tiden enen ryker, så förhindras miölet at flyga på honblomstren; hwarföre det året blifwa så få enbärskartar. Och således ser man orsaken dertil, at ej alla år blifwa lika monga enbär.

8. Gallhumbla kallas den, som bär endast hanblomster och får inga humbleknoppar, deremot den rätta humblan har inga gallblomster. Humblen kan wäl bära frukt utan hannar, ty des så kallade frukt är allenast blomhylster (calices), men kan dock ej så sig. Om en han står i humblegården, sår humblen sig mycket; deraf upwäxa sedan åtskilliga stånd, och efter några åhr synes mycken gallhumble i humblegården. Det är ock wisst, at

hwarest i humblegården et gallhumblestånd finnes, der blifwa humbleknopparne altid starkare till luckt och smak. Många mena, at då den ordinaira humblen blir för gammal til sina rötter, skola rankorna få gallhumbla i stället för knoppar. Hwarföre taga de up rötren, fördela dem och tro de skola skjuta nya friska skott, som bära knopphumbla, men de blifwa mycket bedragne.

9. Den som har wäxter under fönster eller uti orangerie, bör nödwändigt öpna fönstren den tiden wäxterna stå i blomma, så at miölet må blåsas på stifterna, annars blifwer ingen frukt eller frö utaf.

10. Turkiska hwetet har twenne slags ax; ett slags smala, lika annor sädesax, som wäxa öfwerst på hwetet och innehålla endast knappar, hwilka gifwa miöl, men ej frö, och således äro hanax. Deremot de tiocka axen, som sitta neder mot roten, inneslutа en hel hop trådar eller stifter, som hänga såsom skiägg, hwaraf desse trådar gå til sit kornämne neder i axet. När thenna säden står i sin blomma, bör miölet falla ifrån hanaxen på fröaxen, som äro honor. Om detta förhindras, blir intet frö.

Till exempel, om hanaxen skiäras bort, förr än de fått miöla sig, gifwa honaxen intet något frö. Eller om man sätter ett flor öfwer ettdera af hanaxen och således förhindrar miölet att komma derifrån på honaxets stifter, får likaledes det axet intet frö. Eller ock om man skiär af honaxets stifter på endera sidan, at de ej kunna emottaga stoftet, så är artigt att se, hurusom axet, sedan det mognat, fådt frö allenast på ena sidan, men på then andra sidan, där stifterne eller skiägget blef afskurit, finnas endast förtorkade blåsor.»

Dessa anteckningar fortsattes äfven i 1745 års almanacka, troligtvis därför att både utgifvaren och allmänheten hyste intresse därför. Bland de växter, hvars befruktning beskrifves, må nämnas arter af *Vallisneria*, *Celosia*, *Saxifraga* och *Parnassia*, i afseende på hvilka Linné efter en allmän betraktelse öfver fekundationen redogör för deras speciella egendomligheter i detta afseende.

»Alla wäxter hafwa sin blomma, ingen undantagen, icke en gång mossor och swampar. Alla blommor ega sina stamina och pistiller; alla stamina gifwa sitt miöl eller torra miölke; alla pistiller sitta på fröhuset eller äggstocken at emottaga miölet. Äro

altså pistillerna honor, som göras fruktsamma af hannarne eller stamina. All denna foecundation skier uti blomman, som altid går för frukten; at i blomman altså skier alla wäxters biläger. Miölet eller säden föres ifrån stamina på pistillerne medelst luften, som är merendels i ständig rörelse; hwarföre ock, när blommorne stå uti qwafda rum eller tilslutne orangerier, blifwa de sterile, så wida som luften ej kan föra miölet til pistillerna; ty måste trägårdsmästare om sommartiden öpna fönstren på sina drefbänkar och winterhus, at luften får spela uti blomstren. I de mästa blommor äro stamina stälde rundt omkring pistillerna, at miölet må föras från dem på pistillerne, åt hwad sida wädret blåser. I somliga blommor ser man, at stamina äro kortare än pistillerne, at miölet altså borde stiga, emot sin naturliga tyngd, upåt och lägga sig på pistillen, men som den allwise Skaparen funnit detta gå emot sina lagar, har han inrättat, at sådane blommor hänga och luta, såsom Narcisser, Käjserkronor, Fritilliarier, Klåckor etc., på det miölet ej behöfver stiga up, utan endast nedfalla. Man må intet tro, at blommorne hänga blott af en händelse, ty ehuruwäl blommorne på alla dessa luta, likwäl står frukten helt rak, fastän ofta 50 gånger tyngre.

Alla de wäxter, som lefwa under watnet, måste koxa up utur wattnbrynen den tiden de öpna sina blommor, at et tort miöl må kunna beströda pistillen, men så snart detta är bestält, siunka de åter ned under watnet, att där mogna sin frukt, som man ser på Nata, *Potamogeton*, *Myriophyllum*, *Stratiotes*, *Hottonia* etc. *Vallisneria* är en wäxt, som framkommer uti stillastående wattn, til sin skapnad lik et simpelt gräs, men til sin generation den alrasälsammaste. Han- och honblomstren wäxa på särskilte stånd. Honan har på sin stjelk en enda blomma; stielken är mycket lång, dock som en rullfiäder hopdragen, at han ganska låg ligger under wattnet. När nu blomman skal komma fram, rätar denne hoprullade stielken sig ut och blifwer lång, så at blomman kan flyta på wattnet. Men hanörten, som eljest är lika til skapnaden, har en rak och knapt fingerslång stielke, som ingalunda kan komma öfwer watnet, och bär på sin spits många hanblomster. När dessa äro färdige, släppa de sin stielke, flyta up på watnet, och där liksom simma omkring sin hona, at miölet må blåsa på henne. Så snart hon fådt miölet, rullar hon åter sin stielk tillsamman, at frukten må dragas ned i bottn och där mognas.

Där som hanblomster äro skilde ifrån honblomstren, antingen de då sitta tilsammans på en och samma stielk, såsom på Ahl, Biörck, Hassel, Bok, Ek, Walnötträd, eller där de sitta på à parte stånd, såsom på Asp, Pil, Sälg, Mullbär, Pors; har Skaparen förordnat at blommorne skola komma fram förr än bladen, at icke bladen må täcka honblomstren och förhindra miölet at falla på honblomstrens pistiller.

Wissa blommor äro, som stå på sidan af stielken, såsom på Lavendel, Meliss, Betonica, Blindnässlor, Sugor[1], Andorn[2], Skallergräs[3], Kovall[4], Kalfnos[5] etc. På dessa har Skaparen bögt stamina uppåt, och dem satt under en flik af blombladen, likasom under et wisst tak eller skiul, at miölet ej må bli til deg af regnet, utan lätt falla neder på sin pistill.

Åter äro andra wäxter, där blommorne luta på slutet nederåt, såsom ärtblommor och dess slägte. At foecundationen här må så mycket bättre lyckas, har Skaparen gjordt en blomma lik en slup eller båt, i hvilken stamina med pistiller ligga fördolde, betäckte på sidan med 2 swärd och ett segel, som står upåt, på det at wädret må tränga sig ned i båten och tilföra miölet, men regnet, som kommer ofwan ifrån, aldeles afhållas.

Celosia, den trägårdsmästare kalla almänt *Amaranthus spicatus,* har i sina blommor 5 stamina, som stå omkring sin pistill; desse stamina äro wid basin hophäftade med en hinna, som kan ihopdraga och utwidga sig, alt som luften är torr eller fuktig till. När wädret är wått, stå stamina långt ifrån pistillen, ty hinnan är då slapp; men så snart solen skiner, drager hinnan stamina tilsammans, at de nästan röra pistillen och honom således miöla. Därefter släpper hinnan dem aldeles lösa, utan at ihopdraga dem, hwad wäderlek det komma månde.

Saxifraga eller Stenbräcka, som öfwer alt wäxer på wåra backar om wårtiden, lägger oss ganska tydeligen denna natursens hemlighet för ögonen. Hon har i sina blommor 10 stamina, imellan hwilka mitt uti blomman stå 2:ne pistiller. Så snart blomman sig öpnat, böja sig 2 stamina, som stå just gient emot hwarandra, så tilsammans öfwer pistillerna, att de nästan gnugga miölet af hwarannan, då det aldeles nödwändigt måste falla på pistillen. Sedan spärra de åter ifrån hwarandra, då 2 andre, da-

---

[1] *Ajuga.* [2] *Marrubium.* [3] *Rhinanthus.* [4] *Melampyrum.* [5] *Antirrhinum.*

gen efter, luta sig emot hwarandra öfwer pistillerna, lemna sitt miöl, spärra tilbaka, och gifwa rum för 2 andra, och så widare, til dess alla giordt sin tjenst.

Parnassia eller Wattnsippor, som wäxa på sidlänte magre ängar, wisa oss wäl så tydeligen detta biläger, at näpligen någon annan kan oss tydeligare demonstrera. I blomman stå 5 stamina omkring sin pistill, som böja sig efter handen just öfwer densamma: därpå lämna de honom sitt miöl, en i sänder, och sedan aldeles böja sig ifrån honom utåt til blombladen.

Cassiæ, Sennæ, Tamarindi äro utländske wäxter, som hafwa korta stamina, men långa pistiller, utan att hänga blomstren. Stamina stå ofwanföre i blomman och den långa pistillen nederåt. När blomman är öpnad, ser man pistillen wara aldeles tilbakabögd såsom en krok eller klafwe, at dess spits nästan rörer stamina. Men så snart denne pistill fådt sitt miöl, rätter han sig ut, såsom han ej åstundade mera.

Passiflora eller *Flos passionis* har i sin blomma 5 horizontale stamina och 3 pistiller, som stå aldeles upåt. Efter en dag, sedan blomman sig öpnat, märker man, at pistillerne aldeles böja sig tilbaka nederåt, at få miöl af stamina. Och på et par species af detta slägte, hwars blommor stå öpne flera dagar, är artigt at se, huru som dessa 3 tillbakas bögde pistiller hänga, i hopp at få miöl, hela 3 à 4 dagar, om man tager bort stamina, så snart blomman öpnat sig. Men om man miölar en af dessa 3 pistiller med någon stamen, får man skönja, huru han dagen därpå uprättar sig, utan at åstunda mera; då de andra stadigt hänga, likasom i förwäntan at få det åstundade miölet.»

* * *

En synnerligen viktig och intresseväckande naturvetenskaplig litteratur återfinnes i de under Linnés öfverinseende ventilerade akademiska disputationerna, i hvilka antingen han själf eller också hans lärjungar nedlagt sina iakttagelser och rön. Till lycka för eftervärlden samlades de flesta af dessa uppsatser jämte akademiska orationer och program till ett stort verk, som bär namnet *Amoenitates academicæ*, hvaraf redan under Linnés tid utkommo sju delar, och sedermera har deras antal ökats till tio.

Att nu afgöra, huru många och hvilka af dessa disputationer, uppgående till ett antal af ej mindre än 186, helt och hållet flutit

ur Linnés penna, är omöjligt. Att så är förhållandet med åtskilliga, därom hafva vi hans egna ord, och det framgår dessutom af själfva innehållet; andra (t. ex. Löflings *De gemmis arborum*, D. H. Söderbergs *Pandora et Flora Rybyensis*, Tillæi *De varia febrium intermittentium curatione* m. fl.) äro däremot uteslutande resultatet af respondenternas egna studier och iakttagelser. Men äfven dessa hafva säkerligen, åtminstone i viss mån, fått sin prägel, liksom sitt *imprimatur*, af Linné, som före tryckningen genomgick, kompletterade och korrigerade desamma.

Huru det i de flesta fall tillgick, därom har hans lärjunge J. G. Acrel meddelat upplysning. »Alla disputationer», berättar denne, »skref han dictando dels på Svenska, dels Latin, hvilkas i ordningsättande och städande blef Respondenternas sak; och ehuru han ej sjelf bekymrade sig om Latiniteten i dem, gaf han nog sit nöje tilkänna, när de voro väl skrifne och tvärtom. At skrifva en Disputation behöfdes således knapt 3 timmar, ty i och för sig sjelf var den ej annat än en Lection öfver ämnet, den Respondenten antecknade.» Att emellertid ej alla kunde så lättvindigt expedieras, kan man äfven vid en flyktig genomgång af desamma lätt finna, men ofta nog kräfdes af respondenten ej synnerlig stor möda eller sakkunskap, då det för honom viktigaste var att åstadkomma en passabel latinsk öfversättning. Härvid var det vanligt, att han gaf sig sken af att vara den verklige författaren samt i smickrande ordalag prisade Præses' lärdom och skarpsynthet.»[1]

Ur denna rika samling vilja vi här nedan lämna en redogörelse för hufvudinnehållet i de afhandlingar, som hafva trädgårdsskötseln i sin helhet eller några dithörande ämnen till föremål, och använda därvid, af lätt begripliga skäl, så mycket som möjligt Linnés egna ord och uttryck, sådana som man tycker sig återfinna dem i själfva texten.

VIII. M. A. Bæckner, Noxa insectorum. 1752.

I egenskap af både entomolog och hortikultör hade Linné naturligtvis ej kunnat undgå att fästa den lifligaste uppmärksamhet på den massa af insekter, hvilka både som larver och i fullt utbildadt tillstånd gjorde skada på trädgårdsväxterna, och det var

[1] Th. Fries, *Linné*, s. 265—266.

ej nog med att han studerade och beskref dem, utan han gjorde äfven många försök att förebygga och hämma deras framfart. Vi hafva ofvan under VI refererat hans svar på Vetenskapsakademiens prisfråga angående medel mot larvers skadegörelse på fruktträd. Flera andra exempel härpå kunna anföras ur hans skrifter, såsom *Fauna suecica*, reseberättelserna samt speciella entomologiska afhandlingar, hvilka offentliggjorts i disputationsform.[1]

Under resan till Skåne, hvilken utfördes år 1749, nämner han sålunda, att i trädgårdarne vid Krapparp förekommo både mullvadssyrsor och ållonborrar, af hvilka de förra gjorde stor skada på grönsaker, och de senare, hvilka uppträdde med tvänne arter, tillsammans med en liten tordyfvel förtärde bladen på ek, äpple-, päron- och körsbärsträd. Vid Rösjöholm härjades päronträden af larver till en skalbagge, som endast höll sig till bladens öfveryta. och samma slags larver iakttog han 1750 i Upland, och det i sådan mängd, att knappt ett enda körsbärsträd var fritt från dem. — Under vistelsen vid Sinclairsholm hade han tillfälle att iakttaga, hvilken stor roll stararne spelade såsom fiender till åtskilliga insektlarver, som skildras i följande ordalag:

»Starar bodde i myckenhet under tegeltaken och förde stundeligen til sina ungar mat, hvilken bestod af *larvis Papilionum* och *Phalænarum*, dem de flitigt samlade i trägårdarne och gjorde derigenom sin hyresman mera tjenst än skada, fast dem oskyldigt tillägges, at de taga ämnet til frukten och föra det på en wiss tid om sommaren til mat åt sina ungar, hwilket de dock näppeligen lära göra, derest icke maskar redan innästlat sig i froämnet, så at et sådant ämne ändock blifver fruktlöst.»

År 1752 utgaf studeranden M. A. Bæckner under ofvan nämnda titel (Den skada, som insekterna förorsaka) under Linnés præsidium en akademisk afhandling, i hvilken lämnas en särdeles klar framställning af dessa till storleken obetydliga, men till antalet alldeles oräkneliga varelsers betydelse som skadedjur.

Efter att hafva anfört de förnämsta författarne på det entomologiska området, nämligen i första rummet Swammerdam, Leuwenhoek och Réaumur samt af svenskar i synnerhet Carl de Geer »att förtiga alla andra, som på olika vägar sökt att uppnå samma

---

[1] Till exempel *Hospita insectorum flora* (1752) och *Pandora insectorum* (1758).

mål», ägnar författaren några ord åt insekternas stora nytta i naturens hushållning genom att de förtära och sålunda oskadliggöra ruttnande djurkroppar samt hålla växtriket i jämvikt. Dessutom lämna några af dem åtskilliga för människan användbara ämnen såsom silke, honing, vax, coccionell med flera.

Den skada däremot, hvilken insekterna åstadkomma, är lika stor som omväxlande och de angripa sålunda människan själf med hennes bostäder, föda och kläder; växterna i trädgårdar, lundar, skogar, samt på åkrar och ängar; kreaturen samt de vilda djuren, och ej ens fiskarne i vattnet äro alltid riktigt fria för deras anfall. För öfrigt framhålles, att de äfven befinna sig ständigt i inbördes krig med hvarandra.

Af de insekter, hvilka göra skada på frukträd och grönsaker och sålunda äro af intresse för trädgårdsodlaren, uppräknas 18 arter och säkert bestämbara bland dem äro *Cheimatobia brumata*, *Eurrhypara urticata*, *Diloba coeruleocephala*, *Carpocapsa pomonella*, *Tipula hortulana*, *Phyllopertha horticola*, *Gryllotalpa vulgaris*, *Arctia Caja*, *Mamestra oleracea*, *Lema Asparagi*, *Phædon Armoraciæ*, *Chrysomelæ sp.*, *Hepialus Humuli*.

Dessutom upptager författaren några andra insekter, som äro fiender till häckar, lundar och sädesfält, såsom *Meloë proscarabæus*, *Hyponomevta evonymella*, *Fidonia wawaria*, *Aporia Cratægi*, *Magdalinus Cerasi*, *Otiorrhynchus Ligustici*, *Cionus Scrophulariæ*, *Crioceris merdigera*, *Hypena Rumicis*, *Depressaria heracliana*.

Denna afhandling refereras i en från Upsala insänd och i Salvii *Lärda tidningar*, 1753, s. 47—48 samt 51—52, införd artikel på följande sätt:

»Under Herr Archiater Linnæi præsidio disputerade H. Michaël A. Bæckner, Helsing., den 18 sistledne Decemb. *De noxa insectorum.* Auctoren talar i 1 §. något om denna wetenskapens oprinnelse och wisar, at den först wid slutet af föregående hundratal började med alfwar af de naturkunniga at påtänkas, men i detta genom Swammerdams, Leuwenhoeks, Réaumurs och andras flit har den blifwit bragt til den högd, at den år 1735 med rätta kunde ikläda sig namn af Science. Isynnerhet har den franska Réaumur gjort sit namn bekant i denna wetenskapen, ty hans qwicka penna, som noga tecknat dessa små kräkens hela wandels- och hushållningshistoria, har först upeldat de gransynta til upmärksamhet wid detta uti djurriket obekanta landskap. H. Kammarherren De Geer uptändes snart af samma brinnande nit för wetenskapens upkomst hwilket dess nyligen utgifna wackra arbete *[Mémoires pour servir à l'histoire des insectes]* nogsamt intygar. 2 §. Handlar om naturens wisa inrättning wid dessa små djuren. Auctoren ger här wid handen, huru underligen naturens Herre upfyller i det ena hwad som brister i et annat, ty såsom inga kreatur

äro så små som desse, så ökas inga så oändeligen, hwarföre de ock för sin myckenhet skul ofta blifwa Guds härar, dem Han utsänder at tukta et ohörsamt folk. Dock har hwarken denna deras lilla wäxt eller deras stora myckenhet så mycket förorsakat de äldre tiders okunnoghet, som icke mer den olika larve, den de ikläda sig, då de under sina tre särskildta åldrar träda fram på denna werldenes theater, och derigenom spela en metamorphosis, långt underbarare och konstigare, än någonsin Ovidius kunnat den i sin hjerna upleta. Häraf göres uti 3 §. denna slutsats, at et spitsigt och curieust hufwud på intet ställe uti natursens widsträckta riken finner något behageligare och tilräckeligare tänkeämne än uti detta, hwars små inbyggare göra på wårt jordklot de största omskiften. Auctor gifwer härwid tilkänna sit syftemål, at uti detta sit arbete underrätta det allmänna om den skada, som insecterna tilfoga oss uti wår hushållning, på det en hwar må öfwertygas om nödwändigheten att rätt lära känna dem, wörda en Mägtig Gud, som genom så föraktade kräk kan sända oss de swåraste landsplågor, och ändteligen tänka på tjenliga och tilräckeliga medel at förekomma deras ansenliga åwerkan. Uti 4 §. göres jämförelse emellan de största djuren och dessa de smärsta werldenes inbyggare, hwilka inom en kårt tid kunna föröka sig til en elefants rymd. Och emedan hwart och et insect äfwen föder sig efter sin storlek, wises, at et enda slägte af dessa kan göra långt ansenligare skada än en elefant. Detta bestyrkes med et exempel, tagit af gräsmasken, hwilken inom få weckor aldeles ödelagt den stora Kungsängen wid Upsala, det föga något djur i hela werlden skulle mägta åstadkomma. Likaledes uptäckes här rätta orsaken til de flästa backars och högländta ängars ofruktbarhet, hwilken man i allmänhet härledt af jordens oförmögenhet, solens hetta eller climatets hårdhet, icke märkande, huru Fauna på dessa ställen om nattetid betar denna sin småboskap, men hyser dem om dagen i sina små lönstall.

Widare berömmer Auctor i 5 §. wåra flitiga landsmäns nit, den de wid sin för rikets sällhet högstnödiga handtering nogsamt ådagalagt, men beklagar derhos deras efterlåtenhet at hålla desse wåldswerkare inom sina skrankor. Han ursäktar likwäl dem hällre än de naturkunniga, hwilkas skyldighet är at meddela nödig kunskap om dessa naturens underliga alster. Häraf spår Auctor, at wår oeconomie hädanefter skal få et mildare utseende, så wida wåre hushållare sjelfwe nu äfwen fått högre tankar om naturalkunskapen, hwarigenom de snart finna, huru nödigt det är at rätt känna insecterne, som i deras fördelar göra så stort inbrott, ja, at den äfwen är så stor, som at känna ogräsens art och lynne, som qwäfja deras säd. Til deras tjenst har Auctor uti följande §.§. under wissa öfwerskrifter tecknat hwart och et hittils bekant skadeinsect med sit namn och skada, hwarigenom han, såsom uti en rulla, wisar de ströfwarepartien, som på särskildta ställen angripa oss i wår hushållning. Således göres uti 6 §. början med dem, som bröstgänges föra wåld på människan. . . . Den 7 §. handlar om de skadekräk, som angripa allehanda matförråd, kläder samt sjelfwa trä- och stenhusen. . . . Tillfälligtvis förekomma äfwen i denna §. 2:ne *Bruchi*, hwilka uti Wäst- och Ostindien äro för sin grymma framfart mer än bekante. Wi märke här i synnerhet den Wästindiska, hwilken uti Norra America så minerat inbyggarenas fördelaktiga ärtplanteringar, at de derigenom icke allenast mist större delen för sig sjelfwa och

årliga winsten af sina grannar i den Södra delen af detta landet, utan ock numera knappt få utsädet för sitt arbete. Häraf tyckes Auctoren ha skäl at befara, det hela Europa genom Ängländarens handel på dessa orter inom kort tid torde besökas af dessa landsfördärfweliga odjur, om icke sädeshandelen nog försigtigt handhafwes. Wi måste nu lemna 8, 9, 10, 11 och 12 §. §. och allenast nämna deras innehåll. Så uppräknas i 8 §. de skadeinsecter, som utöfwa sit tyranni på wåra fruktbärande trän, på sallater och allehanda andra trän [ɔ: örter]. I 9 §. de, som afkläda wåra häckar och lundar den prydnad, hwarmed konsten och naturen welat fägna wåra ögon och skyla oss för solenes hetta. I 10 §. de, som slå sina läger på wåra sädesgärden, der de afbita de små sädesplantorna, upäta rötterna, förorsaka hwitaxen, fräta kornen i axen, följa in i ladan och med alt detta göra oss 100000 tunnors brist i wåra korn- och sädesbodar. I 11 §. de, som göra wåra ängar skallota och derigenom stegra höet ofta til mångdubbelt pris. I 12 §. de, som beröfwa wilda trän sina löf och derjämte hushållaren foder för sin ladugård. — — — Af alt detta slutes i 17 §. at nästan intet ställe är fritt ifrån insecternas inbrott och at ingen skada af de större djuren kan liknas emot dessa de smärres. Men emedan naturens wisa Stiktare ej annat deruti frambragt än det, som skulle tjena Honom til ära och oss til nytta, hoppas auctoren, at igenom de upmärksammas flit medel en gång skal påhittas emot dessa farliga gäster.»

»Materia Medica war oredig och i henne många mörka saker, tills Linnæus reformerade henne. Han införde Genus, Speciei differentia, Synonyma selecta, Locus, Cultura — han deducerade af Qvalitates Odoris et Saporis medicamenternas Vires och Usus — och han beskref till slut åtskilliga Composita, hwilket alt hade förut af de mästa blifwit confunderadt eller superficielt handteradt, men som Linnæus i sin Materia Medica distinct föreställde».[1]

Dessa yttranden af Linné i hans själfbiografi kunde väl i början synas vara dikterade af egenkärlek, men detta är lika litet händelsen där som annorstädes i hans skrifter, utan han omtalar blott helt okonstladt, hvad han lyckats uträtta. En granskning af hans andra arbeten i materia medica visar också bäst hans stora förtjänster äfven på detta område.

---

[1] Caroli Linnæi *Materia medica, Liber I De plantis* utkom 1749 och hade till ändamål att tjäna som lärobok för den studerande ungdomen. Det hade varit högst önskligt, om hans tid medgifvit att på samma sätt reformera den del af den äldre farmakopéen af 1686, som handlade om de ur djur- och stenriket hemtade läkemedlen, bland hvilka upptogos till exempel kokta svalungar, grodrom och daggmaskar, för att ej tala om åtskilliga ädla stenar, till hvilkas underbara läkedomskrafter man allt sedan forntiden hyste det mest obegränsade förtroende.

Sveriges äldsta den tiden i tryck tillgängliga farmakologiska handbok[1] eller *Pharmacopœa Holmensis* af 1686 var, såsom allt annat, ett barn af sin tid och skattade ej obetydligt åt antikens öfvertro, hvad de upptagna läkemedlen vidkom. I densamma förekom bland drogerna en mängd alldeles värdelösa växtämnen, hvilka Linné utmönstrade och i stället införde andra, hvars egenskaper man haft tillfälle att pröfva och godkänna. För öfrigt undgick det ej hans uppmärksamhet, att en stor hop medicinalväxter, som förut införts från utlandet, förekommo vilda i Sverige eller kunde utan svårighet uppdragas i dess trädgårdar, så att man hade grundad förhoppning att därifrån erhålla friska och användbara droger, i stället för att förhållandet ofta varit motsatt, då de hemtades utifrån. Dessutom kräfde medicinalväsendet äfven förbättring i det afseendet, att farmaceuterne borde äga bättre insikter i botanik, så att de säkert kände till de växter, af hvilka de skulle framställa preparat.

I detta syfte offentliggjordes under Linnés præsidium flera sedermera i *Amoenitates academicæ* införda afhandlingar, af hvilka vi här vilja lämna en redogörelse för disputationen *Plantæ officinales*, som 1753 ventilerades af N. Gahn, och denna förtjänar att blifva allmännare bekant äfven af det skälet, att en stor del af dess innehåll faller inom ramen för Linnés verksamhet på trädgårdskonstens område.

IX. N. Gahn, Plantæ officinales. 1753.

»Medicinalväxter», säger respondenten, »som i tillräcklig mängd samt i vildt tillstånd förekomma i vårt fädernesland, böra icke köpas utifrån, och häraf följer ej blott, att penningar, hvilka onödigtvis användas för detta ändamål, stanna kvar i landet, utan

---

[1] J. Franckenii *Pharmacologia* — vårt första arbete på detta område och som endast redogjorde för droger ur växtriket — låg länge bortglömdt som manuskript, tills detsamma offentliggjordes af den lärde farmakologen R. Fristedt vid Upsala universitets 400-års jubelfest 1877.

Redan år 1741 publicerade Linné i Vetenskapsakademiens handlingar en uppsats *Om de medicinalwäxter, som i apotheqven bewaras och hos oss i Fäderneslandet wäxa,* och däri framhöll han särskildt många sådana, hvilka utan svårighet kunde odlas i Sveriges trädgårdar.

äfven — hvilket är af ännu större vikt — att man kan anskaffa färska och med mera omsorg insamlade läkemedel». Såsom sådana kunna upptagas följande, men naturligtvis under reservation för misstag i afseende på nomenklaturen:

Abies excelsa, Achillea Millefolium, Agrimonia Eupatoria, Ajuga pyramidalis, Alchemilla vulgaris, Alliaria officinalis, Anemone nemorosa, A. Hepatica, Angelica sylvestris, Antennaria dioica, Arctostaphylos Uva ursi, Artemisia Absinthium, Asplenium Trichomanes, Blitum Bonus Henricus, Capsella Bursa pastoris, Carum Carvi, Centaurea Cyanus, Cetraria islandica, Chelidonium majus, Chenopodium Vulvaria, Cicuta virosa, Cicutaria(?), Convallaria Polygonatum, Corylus Avellana, Cuscuta europæa, Cynoglossum officinale, Cynobatos, Daucus Carota, Delphinium Consolida, Drosera rotundifolia, Eqvisetum arvense, Erysimum officinale, Eupatorium cannabinum, Euphrasia officinalis, Ficaria ranunculoides, Fragaria vesca, Fraxinus excelsior, Fumaria officinalis, Galium verum, Geranium Robertianum, Gentiana Amarella, Geum urbanum, Glechoma hederacea, Herniaria glabra, Hieracium Pilosella, Hyoscyamus niger[1], *Hypericum perforatum, Juniperus communis, Lamium album, Laserpitium latifolium, Ledum palustre, Leonurus Cardiaca, Linum catharticum, Lycoperdon* sp., *Lycopodium clavatum, L. Selago, Malva rotundifolia, Marrubium vulgare, Mentha sylvestris, Menyanthes trifoliata, Myrica Gale, Nepeta Cataria, Nuphar luteum, Origanum vulgare, Oxalis Acetosella, Papaver Rhoeas, Parnassia palustris, Pedicularis palustris, Peltidea aphthosa, Pinus sylvestris, Plantago major, Platanthera bifolia, Polygonum aviculare, P. Hydropiper, Polypodium vulgare, Polystichum Filix mas, Polytrichum commune, Potentilla Anserina, P. Tormentilla, Primula veris, Prunella vulgaris, Prunus spinosa, Pulmonaria officinalis, Pulsatilla vulgaris, Pyrola rotundifolia, Qvercus Robur, Ribes nigrum, Rosæ* sp., *Rubus Chamæmorus, R. arcticus, R. idæus, Rumex Acetosa, R. acutus, Salix alba, Sanicula europæa, Saxifraga granulata, Scrophularia, Sedum acre, S. Telephium, Sisymbrium Sophia, Solanum Dulcamara, Sorbus Aucuparia, Spiræa Filipendula, S. Ulmaria,*

---

[1] »I Piteå, en stad i Västerbotten, visade mig landshöfdingen, som var en stor älskare af sin lilla trädgårdstäppa, denna växt, såsom en mycket stor sällsynthet, hvilken han med synnerlig omsorg uppdragit». LINNÉ, *Flora Lapp.*, öfversatt af TH. FRIES, s. 61.

Succisa pratensis, *Taraxacum officinale*, *Thlaspi arvense*, *Thymus Serpyllum*, *Tilia europæa*, *Trichera arvensis*, *Trifolium repens*, *Triticum repens*, *Tussilago Farfara*, *Ulmus campestris*, *Urtica dioica*, *Usnea* sp., *Vaccinium Myrtillus*, *V. Vitis idæa*, *Valeriana officinalis*, *Verbascum Thapsus*, *Veronica Beccabunga*, *V. officinalis*.

Endast från vissa svenska landskap antogos då följande medicinalväxter kunna erhållas:

Angelica Archangelica *Rhodiola rosea*	Från Lappländska fjälltrakter.
Arnica montana *Scorzonera humilis* *Rhamnus cathartica*	Från Västergötland och Småland.
Bellis perennis *Cicorium Intybus* *Ononis spinosa* *Helichrysum arenarium*	Från Skånes slättland.
Bryonia alba *Acorus Calamus* *Symphytum officinale* *Asperula odorata*	Från Skåne.
Rubus arcticus *Tanacetum vulgare* *Linnæa borealis*[1] *Daphne Mezereum*	Från Norrland.
Sambucus Ebulus *Cynanchum Vincetoxicum* *Euphorbia palustris* *Sorbus sat.*	Från Öland.

Af det sagda härledes vidare omedelbart den slutsatsen, att ej heller alla de medicinalväxter böra hemtas utifrån, hvilka i ymnighet och med ringa kostnad kunna frambringas i våra köksträdgårdar.

Sålunda trifvas på åkrar: *Avena sativa*, *Hordeum vulgare*, *Humulus Lupulus*, *Linum usitatissimum*, *Triticum*; samt på trädgårdsland: *Allium sativum*, *A. Porrum*, *A. Cepa*, *Acetosa rom* (?), *Apium graveolens*, *Artemisia Abrotanum*, *A. pontica*, *Asparagus*

---

[1] »Allmogen i Ångermanland brukar koka denna växt och använda den till baddningar och omslag, emedan den är ett hastigt verkande medel mot reumatiska smärtor (Artedi)». Linné, *Flora Lapp.*, öfversatt af Th. Fries, s. 183.

officinalis, Beta vulgaris, Brassica oleracea, B. Rapa, Chrysanthemum Parthenium, Coriandrum sativum, Daucus Carota, Hyssopus officinalis, Lactuca sativa, Ligusticum Levisticum, Nasturtium Armoracia, Ocymum Basilicum, Origanum Majorana, Pastinaca sativa, Petroselinum sativum, Phaseolus vulgaris, Pisum sativum, Portulaca oleracea, Raphanus sativus, Salvia officinalis, Sanguisorba officinalis, Satureja hortensis, Scandix Cerefolium, Sinapis nigra, Spinacia oleracea, Tanacetum crisp. (T. vulgare?), T. Balsamita, Thymus vulgaris, Tropæolum majus, Vicia Faba.

»För öfrigt anser jag, att man ej helt och hållet bör gå förbi vår nations skamliga tröghet i fråga om odling af flera slags medicinalväxter, hvilka lika väl kunna växa och frodas i vårt klimat, som man ser förhållandet vara både i Tyskland och Holland. I dessa länder hafva många tusen människor ej blott sitt uppehälle af dylika planteringar, utan samla dessutom äfven stora rikedomar, ty de afyttra till oss och andra nordiska folk sina alster, fastän de ofta lämna oss odugliga varor i stället för friska. I vårt sydligaste landskap Skåne, och särskildt i den delen däraf, som ligger utmed hafvet och äger ett lika mildt klimat som någonsin Holland, skulle nästan alla växter, som vi sett frodas i detta land, kunna under sommaren nå sin mognad och äfven uthärda vinterkölden. I synnerhet gäller detta om trakten kring Skanör, Trelleborg och Ystad, och om någon apoteksträdgård där anlades, skulle det för oss blifva en stor fördel. Till en sådan anläggning bör utses ett jordområde med sådant läge, att det höjer sig mot norr och sluttar mot söder samt har god tillgång på vatten. Häraf blir följden, att växterna, som träffas än af nordans, än af sunnans fläktar, kunna efter önskan få en torr eller fuktig plats. Denna apoteksträdgård bör först omgifvas af en klippt och tät häck antingen af hagtorn, som utan svårighet uthärdar blåsten, eller fläder, hvilken bäst trifves på slätten, eller slutligen af korgpil, som bereder den lämpligaste skuggan. Innanför denna häck skall man plantera en rad af alm eller ask, som är så hög, att den kan afhålla stormen eller de brännande solstrålarne från växterna, då de ännu äro späda. I trädgården skall inledas klart vatten, ty det, som hemtas ur brunnar och källor, är mindre lämpligt med anledning af dess vidhängande skärpa. Sedan vår trädgård på detta sätt blifvit skyddad, bör man på norra sidan uppföra ett orangeri, i hvilket ömtåligare växter kunna insättas under de kallaste dagarne för att skyddas för vinterkölden. Trädgårdsmästaren bör

känna till, i hvilken jordmån och på hvilken mark hvarje växt bäst trifves, så att han vet att till exempel *Asarum, Arum* och *Dictamnus albus* böra planteras på skuggiga ställen; *Lilium album, Thymus* och *Ruta* i sandjord; *Rhabarbarum* i lera; *Scordium* och *Pulegium* på något fuktigare platser och så vidare.»

I en sådan trädgård kan man plantera både ett- och fleråriga växter, och det i sådan mängd, att de räcka till för våra apotek, såsom:

Träd och buskar.

Berberis vulgaris, Buxus sempervirens, Genista tinctoria, Juglans regia, Juniperus Sabina, Lonicera Caprifolium, Morus nigra, Populus nigra, Prunus Cerasus, Ribes varium (?).

Ettåriga växter.

Antirrhinum majus, Brassica Eruca, Buphthalmum Pyrethrum (?), Buplevrum rotundifolium, Calendula officinalis, Camphorosma monspeliensis, Capsicum annuum, Carduus marianus, Carthamus tinctorius, Cataputia, Cicer arietinum, Cnicus benedictus, Coris monspeliensis, Cucurbita Citrullus, C. Lagenaria, Erodium moschatum, Ervum Lens, Lupinus albus, Melissa turcica (?), Mercurialis annua, Nasturtium amphibium, Nigella sativa, Papaver somniferum, Plantago Psyllium, Trigonella Foenum græcum, Xanthium strumarium.

Fleråriga växter.

Acanthus mollis, Achillea Ageratum, Aconitum Anthora, Alcea rosea, Anthemis nobilis, Aristolochia, Arum maculatum, Asarum europæum, Asphodelus ramosus, Athamanta Meum, Atropa Belladonna, Betonica officinalis, Asplenium Ceterach, Cheiranthus Cheiri, Cichorium Endivia, Convolvulus Soldanella, Crocus sativus, Cyclamen europæum, Dianthus Caryophyllus, Dictamnus albus, Doronicum Pardalianches, Elaterium, Euphorbia palustris, Foeniculum vulgare, Fumaria bulbosa, Galega officinalis, Glychyrrhiza glabra, Gratiola officinalis, Imperatoria Ostruthium, Inula dysenterica, Iris germanica, Laserpitium Siler, Lavandula Spica, L. Stoechas, Lilium album, Lithospermum officinale, L. tinctorium (?), Lysimachia Nummularia, Mandragora officinalis, Melilotus officinalis, Mentha crispa, M. Pulegium, M. spicata, Parietaria officinalis, Pæonia officinalis, Petasites officinalis, Pevce-

danum officinale, Physalis Alkekengi, Phytolacca americana (?), Plumbago europæa, Polygonum Bistorta, Rheum Rhaponticum, Rosæ spec., *Rubia tinctorum, Rumex alpinus, R. sanguineus, Ruta graveolens, Ruscus aculeatus, Santolina Chamæ Cyparissus, Salvia Sclarea, S. Horminum, Sanguisorba officinalis, Saponaria officinalis, Scolopendrium Phyllitis, Scrophularia aqvatica, Sempervivum tectorum, Teucrium Scordium, T. Chamædrys, T. Marum, T. creticum, Tordylium officinale, Valeriana Phu, Veratrum album, Verbena officinalis, Vinca minor, Viola odorata.*

Disputationen afslutas med en förteckning öfver de medicinalväxter, som alldeles icke kunde odlas i Sverige, utan ovillkorligen måste hemtas från varmare länder.

Sådana apoteksträdgårdar, som i ofvanstående afhandling förordas, blefvo också en verklighet, mest i sydligaste Sverige, och i Sackléns apotekarehistoria förekomma redogörelser öfver flera af dem. Åtskilliga utmärkte sig också för sin storlek, till exempel de som ägdes af D. Berzelius i Jönköping, M. Kjellström i Malmö och J. Ferber i Karlskrona.

Öfver en sådan medicinalträdgård på Kungsholmen i Stockholm äger man ännu i behåll en ur ett samtida bref därifrån hemtad god beskrifning[1], hvilken så mycket mer förtjänar att komma till efterväridens kännedom, som Linné själf bidragit till dess inrättande, och densamma efter all sannolikhet var ordnad efter hans åsikter.

»Ibland de många nyttiga inrättningar», heter det i det nämnda brefvet, »som i dessa senare åren här blifwit gjorde, kan äfwen räknas Medicinal Trägården wid Kongl. Lazarettet på Kungsholmen, som med Hög Respective Directions tilstånd och förordnande samt Archiater Bäcks försorg år 1753 om wåren anlades. Herr Arch. Linnæus har härtil warit behjelpelig med många örters lämnande ifrån Upsala academieträgård. Riddarhus-Cammereraren H. Kirstein hafwer med Staqvetbyggnaden gjort sit bästa, men vice actuarien i Kongl. Collegio Medico, Herr Tuwén, har i dessa tre åren haft mycket omak med örternas sående, planterande och inskaffande ifrån åtskilliga trägårdar här omkring samt utifrån marken med mera, så at hela inrättningen hittils, utom staqvetet och et litet årligt arfwode, til trägårdsmästaren, icke kostat lazarettet.

Denna medicinalträgård är indelt i twänne qwarter, det ena för perennes eller de wäxter, som af en och samma rot flera år kunna upwäxa, det andra för annuas eller som årligen måste sås.

Wid förromrörde staqvet och i häckarna äro allehanda nyttiga trän och buskar planterade, såsom, utom allmänna, följande: *Ligustrum vulg., Syringa*

---

[1] Salvii *Lärda tidningar*, 1756, s. 21—22.

vulg., Loniccra Caprifol., Evonymus europ., Berberis vulg., Daphne Mezer., Rosæ var., *Spiræa salicifol., Robinia Carag.,* (Sibiriska ärter), *Morus alba* (Hwita Mullbär) med flera.

I sängarne ses äfwen med fägnad om sommartiden några hundrade species af in- och utländska, så i oeconomien som i synnerhet i medicin nyttiga wäxter, sådde och planterade. I bland dem äro rätt många sällsynta, til läkedom tjenlige, hwilka eljest til apothekens behof mästadelen utifrån förskrifwas och draga nog penningar utur riket, som dock ganska wäl tåla Stockholms climat och äro hwarken til jordmon eller skötsel kinkuge samt kunna utan täckning bärga sig wäl öfwer wintern. Af dem må wi allenast nämna följande perennes såsom *Gratiola, Horminum, Sclarea, Iris nostras, Rubia tinct., Lithospermum offic., Bella Donna, Alkekengi, Nummularia, Vinca, Imperatoria, Ebulus, Acetosa rotundifol., Bistorta, Rheum Rhaponticum, Dictamnus alb., Asarum, Sempervivum, Anthora, Helleborus niger, Mentha sylvestris, Betonica, Althæa, Galega, Eupatorium, Balsamita, Absinthium pontic., Petasites, Viola odorat., Aristolochia vulg., Parietaria* etc. Utaf de annuelle har äfwen dessa somrar ansenligt blifwit sått. I bland flera har man sett der desse icke så allmänna officinella såsom *Psyllium, Piper indicum, Perfoliata, Botrys, Coriandrum, Ammi, Nasturtium indic., Antirrhinum , Melissa turcica, Lupinus, Foenum Græcum, Cicer, Lens, Carduus benedict., Card. Mariæ, Urtica roman., Xanthium, Elaterium, Mercurialis* etc., hwilka jemte färgeörtren Krapp, Wau, Weide och Safflor hafwa hållit stundom en nog mager och sandig jordmon til godo.

Alla förenämde så wäl som de öfriga i denna trägård befinteliga märkwärdiga wäxter hafwa wid vice actuarien Hr Tuwéns hållne botaniska lectioner sist förflutne 2:ne somrar blifwit friske upwiste och til deras nytta anmärkte. De, som åstundat, hafwa ock fått se dem i sjelfwa trägården wäxande.

När framdeles något understöd erhålles til denna nyttiga inrättning, så i anseende til skötselen och flere örters insamlande som ordentliga föreläsningars hållande, så lärer detta hafwa mycken nytta med sig för hwar och en, som wil hafwa insigt om färgeörter och andra i oeconomien eller hushållet nyttige; för apothekare at der blifwa fullkomligen underrättade om rätta species af officinalörterna: för unga medici och chirurgi, som grundeligen böra förstå det, som de dageligen måste umgås med; äfwen för lazarettet at der hafwa tilgång på sådana örter, som färska behöfwas, men ej hållas i wåra apothekareträgårdar, och kunna likwäl både til de sjukas hjelp och medicinens upkomst ytterligare anwändas och til deras nytta utrönas.»

X. J. G. Wollrath, Horticultura academica. 1754.

Sedan Linné med outtröttlig flit lyckats skapa en helt och hållet ny botanisk trädgård med alla dess dyrbara byggnader och anläggningar samt utrustat densamma med de växter, som först och främst behöfdes för den akademiska undervisningen, företog han sig

att upplysa den lärda världen om beskaffenheten af denna institution, som i vetenskapligt afseende troligen var den mäst framstående af samtidens botaniska trädgårdar. Början därtill skedde också genom utgifvandet af disputationen *Hortus Upsaliensis* (1745); trenne år efteråt offentliggjorde Linné själf ett verk under samma titel, omfattande de utländska växter, som inkommit i trädgården alltsedan 1742, och därtill slöt sig ytterligare en akademisk afhandling, *Demonstrationes plantarum* (1753). För dessa trenne skrifter har redogörelse lämnats i ett föregående arbete[1], men det bör tilläggas, att i den första af dessa skrifter eller *Hortus Upsaliensis* 1745 nämnes, att de studerande kunde årligen i botaniska trädgården erhålla undervisning i praktisk hortikultur.[2]

Närmast i ordningen bland dessa skrifter blef afhandlingen *Horticultura academica*, utgifven af J. G. Wollrath år 1754, hvilken redogör för inrättningen och skötseln af en sådan trädgård och är indelad i tre kapitel.

I det första nämnas flera slags trädgårdar efter deras olika beskaffenhet och ändamål. Ceres kallas sålunda den, som har för det mästa växter af blott ett enda slag, hvilka kallas cerealia, till exempel hvete, råg, korn m. fl.; Pomona är en sådan, som är försedd med fruktträd, såsom kärn- och stenfruktträd; Hesperides bestå af alltid grönskande träd, till exempel lagrar och pomeranser; Tantali kallas de, som hafva gångar och häckar, klippta i form af murar och pyramider; Adonis är namnet på en anläggning, där utländska växter hållas i varmhus; Semiramides eller hängande trädgårdar, hvarest krukväxter äro uppställda utefter väggarna eller också på själfva taken; Macella, i hvilka odlas köksväxter, till exempel kål, morötter, sallat, spenat; Anthophylacia med prydnadsväxter såsom *Tulipa, Fritillaria, Amaryllis, Lilium* och andra lökväxter samt äfven både ett- och fleråriga blomster, till exempel *Tagetes, Dianthus, Calendula, Primula, Delphinium, Poeonia;* Paradisi kallas vanligen sådana anläggningar, i hvilka odlas så många växter från varmare länder,

---

[1] *Botaniska trädgården i Upsala 1655—1807.*

[2] Troligen var det för att uppmuntra till fortsättning af sådana studier, som Kungl. Maj:t den 25 Maj 1750 aflät en skrifvelse, »att the ämnen [= lärjungar] wid Academierna, som lagt grunden af Botanique, Naturalhistorien samt någon Matematique och Chemi, skola wara endaste och framför andra berättigade til sådane beställningar, löner och förmoner, som för dylika wid Kgl. Maj:ts trägårdar i Stockholm och på lustslotten finnas tillredde».

som kunnat sammanföras på ett ställe, så att man har lägenhet att betrakta många på en gång under jämförelse med hvarandra. Sådana trädgårdar äro numera inrättade vid alla förnämligare akademier, så att de studerande, som ägnat sig åt botaniken, där kunna få betrakta en mängd växter samtidigt. En anläggning af denna beskaffenhet kallas en akademisk eller botanisk trädgård, och som därstädes odlas många olika slags växter, fordras för dess skötsel stor skicklighet både hvad teori och praxis angår. Åt framställningen af detta ämne skulle också författaren ägna all sin möda.

Visserligen funnos många trädgårdsböcker utgifna på flera språk och från olika länder, af hvilka somliga afhandla endast köksväxter, andra fruktträd eller prydnadsväxter, men bland denna massa af böcker saknar man likväl sådana, som behandla akademiska trädgårdar eller omfatta hortikulturen i sin helhet. Trädgårdsmästaren Philip Miller i Chelsea nämnes dock med beröm, i synnerhet med afseende på hans utmärkta skicklighet att odla exotiska växter.

Det är tydligt, att hortikulturen skall fordra allt större möda och omtanke, ju kallare klimatet är, och däraf följer, att det är lättare att inrätta trädgårdar i varmare länder än i de kallare. För att hortikulturen emellertid skall kunna intaga sin plats, bör den hvila på en säker grund, och denna utgöres af den botaniska vetenskapen, hvilken står i innerligaste förhållande till densamma.

Som författaren emellertid ej kunnat erhålla några upplysningar om det föreliggande ämnet i de arbeten, hvilka han för detta ändamål rådfrågat, så hade han intet annat att stödja sig på än Præses' uppsats i Vetenskapsakademiens handlingar för år 1739[1], men denna skulle också blifva den säkraste.

Andra kapitlet behandlar frågorna om klimat, jordmån och den plats, som växtgrupperna hvar för sig fordrade för att kunna trifvas.

Hortikultur är intet annat än ett bemödande att söka likna naturen, då man skall odla växter. Dessa behöfva för sin fortkomst olika lokaler, ty somliga finnas i varma, andra i kalla länder och öfverallt utväljer enhvar af dem den lämpligaste platsen. Växterna skilja sig sålunda från hvarandra efter klimat och jordmån, och den som skall sysselsätta sig med trädgårdsskötsel, må-

---

[1] Linné, *Tankar om växters plantering grundat på naturen.*

ste framför allt känna till detta. Flera af de författare, hvilka på senare tider skrifvit om växter, hafva också i sina floristiska arbeten nämnt platsen och jordmånen, där de förekomma, och särskildt har detta upptagits af Præses i hans skrifter *Hortus Cliffortianus*, *Hortus Upsaliensis* och *Species plantarum*. Man kan sålunda med säkerhet antaga, att växter, som förekomma i samma klimat och jordmån, äfven kunna odlas på samma sätt.

Härefter får författaren tillfälle att beskrifva de olika slags klimat, jordarter och växtplatser, som i detta arbete omtalas.

Hvad klimatet beträffar, så urskiljer han åtta regioner från ekvatorn till polerna, af hvilka till exempel den indiska omfattar de tropiska länderna i Asien, Afrika och Amerika, hvarest ingen vinter finnes, och där växterna blomma vid en temperatur af 28—32 grader; den södra från Aethiopien till Godahoppsudden, som har vår, då vi hafva vinter. De från denna region härstammande växterna, som vi odla, afvika då ej från sitt vanliga utvecklingssätt och blomma således vid tiden för vintersolståndet. Till Medelhafsregionen höra växterna från södra Europa; den norra regionen sträcker sig från Lappland till Paris, och slutligen den alpina med hela världens fjälltrakter, hvilka under den varmare årstiden delvis äro betäckta af snö, hvarest en kort sommar aflöser den långa vintern, och där växterna hastigt uppkomma, blomma och bringa sina frukter till mognad.

För kännedomen om växtplatserna anföres *Stationes plantarum*. Jorden indelas som vanligt uti sand, lera, mylla och krita, men ockra hör ej till hortikulturen, då den knappast kan framalstra någon enda växt.

Hvad lokalerna angår, så uppräknas lämpliga sådana för växter, som lefva i och vid vatten, på skuggiga ställen, fält och berg, och sist nämnas parasiter, hvilka ej växa i jorden utan på träd och örter, af hvilka de hemta sin näring.

Tredje kapitlet är speciellt ägnadt åt beskrifningen af den botaniska trädgården. Där finnas sålunda föreskrifter, huru en sådan skall anläggas; hvad som bör iakttagas i afseende på jorden och dess blandning; på hvad sätt ett orangerie med dess byggnader och växter skall inrättas för att blifva mest gagnande; huru frilandsväxter skola planteras och skötas; behandlingen af krukväxter; huru växterna skola vattnas; skadedjur i drifhusen; frösåddens riktiga verkställande; hvad trädgårdsmästaren i sin befattning har att iakttaga, och slutligen bifogas en förteckning öfver alla den tiden brukliga trädgårdsredskap.

XI. D. M. Virgander, Frutetum Suecicum. 1758.

Till skildringen af planteringskonsten i Sverige på Linnés tid och med honom som föregångare höra vidare tvänne under hans inseende utgifna disputationer, i hvilka han, att döma af deras innehåll och form, sannolikt hade stor del,[1] och dessa voro *Frutetum Suecicum* (1758) samt *Arboretum Suecicum* (1759).

Disputationen *Frutetum Suecicum*, som vi här först vilja behandla, omfattar de i Sverige vanligaste buskväxterna med redogörelse för deras betydelse både i naturens hushållning och i människans ekonomi samt i främsta rummet, huruledes de, till besparing af skogarne, skulle kunna användas som häckar eller lefvande gärdesgårdar.

»Buskar», yttrar författaren i början af denna skildring, »bereda skydd åt fälten, för att luften ej skall sopa bort de minsta och finaste partiklarna, som gifva örterna sin näring; under sig bevara de lund- och vårväxterna om sommaren genom de lefvande bladen för de brännande solstrålarne och under vintern förmedelst‘ de affallna löfven från den skarpaste kölden, och slutligen försvara de mellan sig ej få växter, i synnerhet de ettåriga, så att boskapsdjuren måste lämna dem i fred, tills fortplantningen afslutats, medan träden å sin sida skydda mot himmelens glöd, hejda de våldsamma vindar, som blåsa högt öfver marken, och äfven, medan de ännu äro späda, ikläda sig själfva buskarnes natur.

Buskarnes nytta i den enskilda hushållningen är ingalunda obetydlig, och ofta växa de i mager och ofruktbar jordmån, där större träd knappast kunna uppkomma. Deras blad utgöra föda för kreaturen samt öka jordens bördighet. De lämna virke och material till åtskilliga inom ekonomien användbara redskap. Af dem kan man ock för att afhålla boskapen göra lefvande stängsel, hvilka hittills hos oss, icke utan stor skada för skogen, hopsatts af gärdsel. Buskar nära ängarna, äro en prydnad för landskapet och befordra gräsväxten på de platser, hvilka de innesluta.»

---

[1] Detta antagande bestyrkes också af en hans inlaga till akademiska konsistoriet den 8 November 1760 om skogsplantering.

Den egentliga afhandlingen beskrifver sedan, huru de i densamma upptagna buskväxterna kunna användas till häckar af olika slag i trädgårdarne, som stängsel mellan ägorna, då de äro försedda med tornar eller taggar, eller för åtskilliga andra ändamål. Vid hvarje särskild art redogöres för dess geografiska utbredning, jordmån, odlingssätt och praktiska användning. Så till exempel heter det om *Lonicera coerulea*, att den fordom anträffats vid Dylta svafvelbruk i Närike, hvarifrån den blifvit inflyttad i trädgårdar, där den utvecklade sina vackra blommor. *Cornus sanguinea* från Sveriges sydligaste landskap hade intagits i trädgårdar i Upland, hvarest densamma flera år uthärdat vintrarne, men under den ovanligt starka kölden 1740 frös den bort. *Betula nana* hade erhållit en plats i universitetets botaniska trädgård, där den fick större blad än vanligt, blommade och satte frukter hvarje år, fastän de ej blefvo grobara.

Af släktet *Salix* upptagas fyra arter, alla väl förtjänta att odlas, och hvilka Linné beskrifver på följande sätt:

»*Salix viminalis*, Korgpil, förekommer här och där på de skånska fälten,[1] hvarest den rätt ofta är föremål för odling; vild anträffas densamma i gränstrakten mellan Skånes slättbygd och skogsbygd, och det på skuggrika ställen; Uplands vintrar uthärdar den med lätthet. Den växer i hvilken mark som helst, äfven om den är lerhaltig; den frodas i bördig jord men tål ej den, som är torr och hård, och väljer företrädesvis en något fuktig plats. Den trifves i lundar eller utmed gärdesgårdar och väggar, där den kan få ett stöd på ena sidan, ty dess synnerligen långa grenar, hvilka utgå från en smal stam, kunna knappast själfva hålla sig upprätt. Han- och honblommor sitta på skilda stånd, såsom förhållandet är med de allra flesta pilarterna. Den blommar vid slutet af såningsmånaden. Man behöfver ej fortplanta korgpilen med frön, utan om man under källossningen nedsticker kvistar däraf i jorden, slå de rot med lätthet. Korgpilen uppnår en höjd af tre famnar, och detta ofta inom en tid af trenne år, så att ingen enda buske af alla dem, som förekomma i vårt land, växer fortare, högre och lättare än denna. Om denna buske afskäres nästan

---

[1] »Tysk pil kallades här på orten [Herrestad] Korg-Pilen, som war allmän wid alla gårdar, och wäxte här större, än jag sedt henne på andra ställen; jag såg henne 15 alnar hög, och tjock som en karl, der hon war tjockast. Hon brukades så til at fläta gärdesgårdar utaf, som til halmtaks binningar.» Linné, *Skånska resa*, s. 150—151.

vid jordytan, utvecklar den flera skott samt blir tätare, och klippes den oftare, blir den rak och styf; allteftersom boskapen hvarje år afbetar densamma, blir den yfvigare, blott den ej naggas af getter.

Dess nytta i vår hushållning är af stor betydenhet, nämligen då man snart vill få upp en häck; för att täcka gärdesgårdar och enklare bostäder; dess blad äro mycket begärliga för boskapen; de smidiga grenarne äro användbara för åtskilliga ekonomiska ändamål, isynnerhet till hank på gärdesgårdar och till korgflätning, så att jag skulle tro, att ingen buske är mera behöflig för våra landtbrukare. Särskildt skulle densamma blifva en prydnad för byarne i Upland, hvilka, byggda som de ofta äro på nakna klippor och utsatta för alla stormar och oväder, skulle genom denna buske erhålla ett utmärkt försvar och skydd.

Salix purpurea, Wiar, växer på åtskilliga ställen i Skåne på samma sätt som Salix viminalis och uthärdar äfven Uplands vinter.[1] Den växer lätt i kraftig jord både på torra och något fuktiga ställen, men ej gärna i lera och sand, samt håller till godo med både soliga och skuggiga platser. Den blir manshög med många rotskott och fortplantas på samma sätt som pilarne i allmänhet med kvistar, som nedstickas i jorden på våren, innan bladen slagit ut. Före löfsprickningen är hela busken rödaktig. Grenarne äro så sega, att man kan sno dem väl hundra gånger, så att ingen enda buske i hela Sverige bättre passar till hank, och därföre skulle jag vilja råda landtbrukarna att plantera densamma på ägorna och i synnerhet vid byarne för dess mångfaldiga nytta i den enskilda hushållningen, emedan bönderna ej utan olägenhet kunna vara den förutan. Bäst är att plantera densamma utmed gärdesgårdar eller som häck. Med afseende på dess brukbarhet till band, korgar, hank på gärdesgårdar, uppfästningsmedel i träd-

---

[1] »Tysk-Wira, och på andra ställen Röd-Wiar, kallades en sällsynt *Salix*, den jag icke tillförene sedt i Swerige, hwilken war här [vid Marsvinsholm] planterad i kålgårdarne, emedan landtmannen fick af henne de bästa och starkaste wegrar, at binda taken med. — — Tyska Wiran wäxer äfwen wildt på många ställen i Skåne, ty bör den, som en ny recrute inrolleras under wår Floræ armée. — — Det är en buske, som wäxer föga högre än en karl, och merendels uprätt, med grenar som äro ganska röda, skinande och nästan genomskinande. — — Förnämligaste känneteknet, hwarmed denne skiljes ifrån de andra Salices, består deruti, at de mästa blader och besynnerligen de nedersta äro opposita eller stå twå och twå emot hwarandra, der bladen på andra Pilar äro strödde eller alterna.» Linné, *Skånska resa*, s. 252.

gårdar med mera intager den främsta rummet bland alla pilarter.

Salix cinerea, Gråvide, förekommer på sumpiga och kärriga ställen i hela landet. Denna greniga och vidt utbredda buske uppnår manshöjd och rotas utan svårighet med sättkvistar, i synnerhet på soliga ställen. Tillsammans med andra pilarter skulle den kunna tjäna som häck, dock ej gärna ensam, emedan den omfångsrika busken har vidt utstående stammar, men om den beskäres några gånger, utvecklar den flera rotskott och blir sålunda med konstens hjälp tätare.

Salix pentandra, Jolster, en hos oss välbekant buske, hvilken nyligen blifvit ännu mera känd för sitt silkeslena fröfjun.[1] Den växer öfver hela Sverige på fuktiga eller under vintern öfversvämmade ofta ytterst ofruktbara ställen och är ej häller sällsynt på själfva bergen, där regnvattnet står kvar. Den fortplantas utan svårighet med skott, uppnår ungefär samma höjd som en hasselbuske, men om man afhugger densamma, blir den tätare, så att den kan insättas i häckar. Med anledning af de starkt glänsande bladen anses den vara prydligare än våra öfriga pilarter, men blommar något senare.»[2]

I det åttonde kapitlet omtalas några utländska buskar (»Exoticæ»), som kunde trifvas i Sverige, och dessa voro *Syringa vulgaris, Philadelphus coronarius*, *Spiræa salicifolia*, tvänne arter af släktet *Robinia*, af hvilka den ena, *R. Caragana*, var ett litet träd, men den andra, *R. frutex*, alltid förekom i buskform, *Lonicera tatarica*, *Caprifolium Lonicerœ*, *Ribes reclinatum*, *Juniperus Sabina*. Ett tillräckligt bevis för syrenens härdighet anser

---

[1] »Pappus seminum Gossypio substituit D. Westbeck (1745).» Linné, *Flora Suecica*, ed. 2. s. 246.

[2] »Pilar af bägge slagen, nämligen gröna och hwita, dock mäst de senare, woro planterade wid byarne [mellan Klörup och Dybeck] med Hyll och Alm. Framledne Generalen och Landshöfdingen Bennet hade förmått folket härpå orten at plantera trän här wid gårdarne; wore önskeligt, at det continuerades. Gärdesgårdarne eller wallarne, som äro upkastade omkring ägorna, kallas här i landet diken, och icke sjelfwa grafwen, utur hwilka wallen är uptagen. För Skåne slätt wore en hufwudsakelig ting, at alla diken blefwo planterade med pilar och andra löfträn, wid inra sidorna af wallen, som deraf fingo ansenlig styrka, och hwart tredje år kunde qwistarne afhuggas samt flätas i små Gärdesgårdar, som ställas här allmänt på wallarne, hwilka, sedan de gjort tjenst i tu år och förfalla, kunna anwändas til bränsle det tredje året, då gärdet eller wången bör utläggas. Utom alt detta skulle sådane trän ansenliga pryda lan-

författaren det vara, att den till och med kunde uthärda den ytterst kalla roströken i Falun.

Det nionde kapitlet skildrar de lokaler, på hvilka de i det föregående omtalade buskarne lämpligast borde planteras för att bilda till stängsel tjänliga häckar, och slutligen lämnas föreskrifter, huru sådana planteringar bäst skulle verkställas.

Som exempel på, huru detta arbete bedömdes af samtiden, meddelas här en anmälan däraf i form af en korrespondensartikel från Upsala, hvilken förekommer i Salvii *Lärda tidningar* för den 1 Juni 1758:

»Under Herr Archiatern och Riddaren Linnæi præsidio utgaf Herr David Magnus Virgander, Smolandus, den 23 sistledne Maji *Frutetum Suecicum* eller *Swenska Häckplanteringen.* Wåra skogar, som dageligen aftaga, kunna igenom häckplantering ansenligen sparas, och den unga skog, som till gärdesgårdar nu i myckenhet användes, fick då tillwäxa, landtmannen til et indräktigare behof och til en rik kornbod. Påminnelser om lefwande gärdesgårdars inrättande hos oss hafwa tid efter annan blifwit gjorde, förslager därtil utfärdade, och af landtmannen på wissa orter försökte, men som allmänheten icke hittils haft sig bekant, hwilka buskar härtil böra anwändas samt uti hurudan jord enhwar bör sättas, om med honom det påsyftade ändamålet winnas skal, så hafwa wäl några slag af landtmannen här och där blifwit försökte, af hwilka, då en eller annan träffat de egenskaper af jord, hwaruti hon bör stå, har det för honom lyckats och de andre däremot gått ut, hwarigenom landtmannen liksom ledsnat wid sådana försök och räknat framgången af häckplanteringen blott för en slump och lycka, men här hafwer Auctor uplöst gåtan och gifwit sina landsmän tydeligen wid handen, huru med sådan plantering skal förhållas. Uti 1 Cap. §. 1 talar Auctor om skilnaden, af allmänheten wedertagen, men af naturen icke tydeliga utmärkt, imellan trän och buskar och lemnar rediga definitioner både på de förra och senare. I §. 2 wises, huruledes buskar göra lugn för jorden, at icke wädret må bårtföra de minsta och finaste partiklar, som tjäna til wäxternas föda, samt skygga under sig de små plantor och bewara dem om sommaren för hetta och om winteren för köld, til at förtiga, det

---

det, och skygga ifrån blåst, som uttorkar landet, och uti et osynligt damm bårtförer den finaste matjorden och således dageligen utmärglar jorden. Man ser ju allestädes gräswäxten på öpna fält wara låg och mager, deremot finner man at de ängsplatser, som äro kringstängde med buskar och trän, hafwa den frodigaste gräswäxten. När åkren om wåren är körd, dammar han om Sommartiden, då wädret blås, hwaraf den aldrafinaste Swartmyllan, wäxternas egentliga och förnämsta föda, bårtblås, och detta nästan osynliga dammet stannar wid gärdesgårdarne, liksom flygsand eller snön om wintren; hwaraf händer, at gräswäxten är altid frodigast wid gärdesgårdarne. Et det härligaste damm blåser således bårt, då det ligger öppet för alla wäder, och stannar ofta icke, för än det wräkes i hafwet. Således har det skedt med Ölands Alfwar och många andra orter.» Linné, *Skånska resa,* s. 239.

de til såning förwara en hop wäxter från boskapens anfall. I §. 3 omtalas den mångfaldiga nytta, som desse buskar utom dess göra landtmannen uti dess hushållning. I §. 4 delas alla sådane buskar uti 6 ordines, af hwilka den sjette eller sista inbegriper sådane från utrikes orter inkomne buskar, som tåla ganska wäl wårt climat och til häckar med nytta kunna anwändas. I §. 5 upräknar Auctor alla buskar, som planteras hos oss, hwilka utgöra et antal af 77 stycken. I de följande 6 capitlen wises, hwarest hwar och en buskes locus natalis är, huru han bör och kan planteras samt hwartil han dessutom i hushållningen tjänar. Ändteligen gifwer Auctor i 9:de cap. tydeligen wid handen, huru alla häckar skola planteras; hwilka uti wåt och torr jord trifwas; hwilka wid gårdar, ängar eller i skog bäst tjäna o. s. w. Efter en sådan anledning kan landtmannen med säkerhet anlägga lefwande gärdesgårdar, förwissad at knapt en buske bland tusende skal dö ut. Önskeligt wore, at detta arbetet til de enfaldigares tjänst blefwe förswenskadt.»

XII. D. Pontin, Arboretum Suecicum. 1759.

Ett nytt och betydelsefullt steg framåt tog Linné, då han från den regelbundna trädgården sökte flytta ut planteringskonsten i fria naturen för att uppdraga parkträd, lundar och skogar antingen på sådana ställen, där de förut ej funnits, eller också för att efterhand söka ersätta, hvad som förbrukats till bränsle, byggnadsvirke och stängsel. Som han väl insåg nödvändigheten att hos landtbrukarne framkalla föreställningen om skogens återväxt i förhållande till den för hvarje år ökade afverkningen, så ville han lämna allmänheten en praktisk handledning i trädplantering, därigenom skaffa virke och bränsle för framtiden, skydda bostäderna mot oblid väderlek och för öfrigt — hvilket också var en sak af stor betydelse — bidraga till att höja landskapets skönhet.[1] För att förverkliga dessa planer utkom ofvanstående arbete,

[1] »Löfträd woro mer här [mellan Westerås och Köping] planterade omkring gårdarna, än tilförena; hwaraf kommer at Westmanland ser angenämare ut, än Upland. På somliga ställen reste sig stora Lundar i högden, såsom de största casteller med perpendiculaire sidor, och mörkgröna wäggar af löf, hwilka gåfwo åt de närliggande byar en årlig förnyad prydnad, som war sannerligen större, än at den med penningar kunde betalas. Det wore ej ringa prydnad för Riket, om Almogen öfweralt i Swerige kunde förmås, at wid sina gårdar plantera löfträn, hälst af de 4 högstammade slagen: Alm, Lind, Lön eller Ask samt wid sine gjärdesgårder Korgpil: ty en gård utan trä, är som ett skalligt hufwud utan Peruque.» Linné, *Wästgöta resa*, s. 7.

till hvilket han troligen samlat material under sina resor i flera af fäderneslandets med afseende på naturen mycket omväxlande provinser.

Denna akademiska afhandling, som under Linnés inseende till offentlig granskning framställdes den 30 Juni 1759 af studeranden David Pontin af Smålands nation och har till motto Plinii ord: »Quænam qualisque esset vita sine arbore ulla, sine frutice viventium», har, såsom äfven namnet antyder, den svenska trädplanteringen till föremål. Den sysselsätter sig sålunda med rent praktiska föreskrifter för plantering af till största delen inhemska trädslag, hvilka kunde bereda invånarne nytta och nöje och skaffa ersättning för det virke och bränsle, som årligen lämnades af skogarne. »Fastän många», heter det i själfva inledningen, »gjort början med trädplanteringskonsten, anser jag dock, att den ej af någon bragts till sin fulländning, hvarför intet är mera vanligt än att i både offentliga och enskilda samkväm få höra beklaganden öfver den skogsbrist, som hotar vårt fosterland. De flesta, säger jag, upprepa denna klagan, genomträngda af en ej ringa farhåga; många tala ej om annat än att plantera träd, men få lägga handen vid en så viktig sak; jag har sett, att några personer hafva besått marker med ek och tall, men, tyvärr, endast helt få med önskad framgång.

Jag tror mig därför ej hafva kunnat finna ett nyttigare ämne och som mera varit förtjänt af bearbetning än just detta om skogskulturen,[1] då det ligger höga öfverheten om hjärtat, och då jag hoppas att därigenom kunna tjäna aktningsvärda medborgare, och dessutom de konster och vetenskaper, som bidraga till statens välfärd, hafva anspråk på ett rum, som ingalunda är det ringaste.

Ej utan ledsnad har jag märkt, att det lägre folket saknar nödiga insikter för detta stora värf; ganska ofta har jag funnit, att allmänhetens hela skogskultur mera stannat vid tomma ord än varit förenad med praktiskt arbete, i det de förmena, att skogsplantering antingen vore af ingen betydelse, eller också helt och hållet borde öfverlämnas åt naturens omsorg, emedan träden oupp-

---

[1] Sed dubitant homines serere atque impendere curam,
Quid majora sequar? Salices humilesque Genistæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbram
Sufficiunt; sepemque satis et pabula melli.
— — — — non ulli obnoxia curæ. Virg. *Georg*, II: 433 ff.

hörligt skjuta upp ur jorden och föröka sig själfva, utan att sådana personer komma ihåg, att en ek, tall eller hvilket träd som helst lättare och fortare utrotas än uppväxer på den plats, där det blifvit utrotadt; och hvad kan väl vara fulare att skåda än ett fält utan gräs, en buske utan löf och ett jordområde utan träd.[1] — —

I konsten att odla skog och plantera träd hafva redan länge många af våra landsmän gifvit undervisning, hvilkas sträfvande att gagna fäderneslandet jag snarare bör loforda än deras skicklighet och erfarenhet, och jag tror ej att jag gör ett öfverflödigt arbete, om jag lägger en fast grund för detta verk, för att ej den byggnad, som det gäller att uppföra, må rasa. För att i denna sak något kunna uträtta, har jag användt det, som jag fått inhemta af den vidtberömde Herr Præses' mun och skrifter, och ej heller har jag hos andra funnit något därmed jämförligt, långt mindre något bättre. För mitt ändamål har jag betjänat mig af *Stationes plantarum*, *Horticultura academica*, *Flora suecica*, *Flora alpina*, *Itinera Oelandicum* et *Gothlandicum*, *Westrogothicum* et *Scanicum*.

Två egenskaper fordras i synnerhet hos den, som i detta afseende vill åstadkomma något utmärkt, att nämligen vara förtrogen med fasta grunder för naturalhistorien samt att äga händer, som äro vana vid arbete.»

Andra och tredje kapitlen upptaga de svenska vilda träd, uppställda efter sexualsystemet, som för ändamålet vore lämpligast, och i fjärde kapitlet indelas dessa efter växtplatsen i fem större grupper, nämligen:

I. »Hiemales (Barrträn) äro sådana träd, som bilda våra vilda skogar, och hvilka såsom alltid grönskande ej gifva något om vårt fäderneslands kyla, hvarföre den Högste Styresmannen utrustat dem med små, syllika blad, för att ej deras grenar genom snön, då den bredt ut sig på barren, skulle nedtyngas och brytas, och Han mättade dem med kåda, så att de under den allra strängaste vinter alltid skulle hålla sig gröna. Dessa frodas och fortplanta sig med lätthet i den magraste jordmån, där knappast andra växter kunna insamlas än *Erica*, *Festuca ovina*, *Hypnum* och dylika; de komma mossor att växa upp och hindra närande gräs att framskjuta.» Till denna grupp räknar författaren *Pinus sylvestris*, *Abies excelsa*, *Taxus baccata* och *Juniperus communis*.

---

[1] Detta yttrade redan Columella på sin tid.

II. »Urbanæ (Gårds-trän), hvilka ej blott resa sin krona i höjden, utan äfven äga en däremot svarande stam och en utmärkt vacker blomställning, och som lätt kunna förmås att bilda omväxlande figurer i klippta häckar. Som dessa träd icke förkväfva gräset och ej heller orena marken med besvärliga utlöpare, böra de företrädesvis planteras vid byar, vägar och herrgårdar samt vid promenadplatser på soliga ställen.» Bland dem upptagas *Ulmus campestris*, *Tilia europæa*, *Fraxinus excelsior* och *Acer Platanoides*.

III. »Pratenses (Ängs-trän) kallas de träd, som både kunna och böra planteras på ängar, och det så mycket mera, som de ej lätt växa i skogar. De flesta af dem hafva köttiga frukter och äro nästan de enda, som jämte gårdsträd kunde få plats på ängarna. Om detta finge ske, skulle ängarna förr komma att likna de vackraste trädgårdar än bilda ovårdade skogar, såsom mångenstädes ännu i dag är förhållandet, hvaraf följden blir, att ängarna utsugas och blifva ofruktbara, så att de, sedan alla högre växter försvunnit, endast täckas af mossor. Dessa träd uppfriska ängarna med sin fuktiga skugga och äro ett värn mot de uttorkande vindarne.» Ex. *Prunus Avium*, *Prunus Padus*, *Sorbus Aria*, *Sorbus Aucuparia*, *Pyrus Malus* och *Pyrus communis*.

IV. »Silvestres (Skogs-trän) växa på de magraste, antingen torra eller fuktiga ställen, och därför kunna de bra trifvas tillsammans med barrträden. De flesta af dem beröfva jorden dess fruktbarhet, framkalla mossor och lafvar samt förstöra gräs och örter, af hvilken anledning de med rätt och skäl må förvisas från ängarna och bilda de mest sterila skogar för virkets skull.» Hit höra *Qvercus Robur, Fagus silvatica*, *Carpinus Betulus*, *Alnus glutinosa*, *Alnus incana*, *Betula alba*, *Populus tremula*, *Populus nigra*, *Populus alba*, *Salix fragilis*, *Salix alba* och *Salix caprea*.

V. »Exoticæ (Utländska trän) några, hvilka kunna uthärda våra kalla vintrar, som erhållit infödingsrätt hos oss och hvilka jag skall tillägga som korollarium.» Såsom sådana nämnas *Æsculus Hippocastanum*, *Acer Pseudoplatanus*, *Prunus Cerasus sativa* och *Prunus domestica*.

Efter att hafva tillagt några korta föreskrifter om trädens lefnadsvillkor och rätta sättet för deras plantering, afslutar författaren sin afhandling i följande ordalag:

»Men om alla de kraf, som höra till själfva utöfvandet af denna konst, skulle uppräknas, så blefve det nödigt att skrifva ihop icke en afhandling, utan en hel bok. Och om alltså regeringen på allvar ville ålägga folket skyldighet att odla skog, så står, enligt mitt omdöme, icke heller någon lättare väg eller metod till buds att vinna syftemålet, än om offentliga planteringar anlades vid rikets akademier, så att den studerande ungdomen finge tillfälle att med egna ögon skåda en sådan metod och därjämte hade den yppersta läglighet att däruti öfva sig; och när desse unge män till sist spridt sig vidt och bredt kring hela vårt land, skulle den vunna insikten till ypperligt gagn breda ut sig äfven bland allmogen.»

»Auctor gjorde allmänheten en önskelig tjänst, om han lät denna piece utkomma på modersmålet, på det at hwar och en en måtte däraf få inhämta rätta grunden til denna nyttiga kunskap. Mycket är wäl förut skrifwit i denna saken, men få hafwa den rätt grundeligen utfördt; dock är hos dem at berömma et godt upsåt och wälmening at tjäna det allmänna och fäderneslandet.» Salvii *Lärda tidningar*, 760: Nr 30.

XIII. E. A. Nordblad, Instructio peregrinatoris. 1759.

Linnés outtröttliga verksamhet på det ekonomiska området och hans lifliga önskan att gifva naturvetenskapen en praktisk tillämpning väckte uppmärksamhet och efterföljd snart sagdt bland alla samhällsklasser.[1] I främsta rummet gällde detta hans lärjungar, med hvilka vi här komma att sysselsätta oss, men af hvilkas arbeten på detta område vi här endast anföra några få exempel.

Genom föreläsningar och demonstrationer af naturföremålen, då det var fråga om växter, hälst i lefvande tillstånd, sökte Linné utrusta sina lärjungar med alla möjliga förkunskaper för att därigenom kunna vinna det uppställda syftemålet. I gengäld väntade han då af dem bidrag till lösning af de ämnen, han gifvit dem att undersöka under deras vistelse i hembygden under ferierna eller under längre resor i främmande länder. På detta sätt till-

---

[1] Se vidare härom: *Svensk hortikultur i forna dagar* i *Sv. trädgårdsfören. tidskr.*, 1881—1882, senare afdelningen.

kommo flera i ekonomiskt afseende viktiga afhandlingar, som återfinnas i *Amoenitates academicæ*, och i sin autobiografi omtalar han på flera ställen, hvilka rön hans lärjungar gjort under sina ströftåg i naturen, och huru de uträttat de uppdrag, som blifvit dem meddelade. I en annotationsbok för åren 1744—1750 beskrifver han sålunda en mängd bidrag, som namngifna naturforskare ur hans lärjungekrets insamlat till afhandlingarna *Vigiliæ Florum, Horologium Floræ, Pan Succus, Hospita Insectorum Flora* och *Calendarium Floræ.*

En formlig instruktion för anställande af sådana vetenskapliga och ekonomiska rön under resor inom och utom fäderneslandet återfinnes i den ofvannämnda afhandlingen *Instructio peregrinatoris*, som behandlar alla tre naturens riken och deras alster, med hvilkas beskaffenhet och användning den resande naturforskaren borde göra sig förtrogen. Hvad hortikulturen särskildt angick, skulle han taga reda på trädgårdsanläggningar med deras drifhus, prydnader och därstädes odlade frukttträd, blomster-, köks-, medicinal- och färgväxter, men han skulle äfven ägna tillbörlig uppmärksamhet åt ängs- och skogsskötsel samt allt annat, som hörde till det egentliga landtbruket.

XIV. J. C. Tengborg, Hortus culinaris. 1764.

Under självfva högsommaren ofvannämnda år utgaf studeranden J. C. Tengborg af Västgöta landskap en akademisk afhandling med titeln *Hortus culinaris* (Köksträdgården), hvilken är en af de viktigaste och mest praktiska af alla de uppsatser om trädgårdar och deras alster, som ventilerats under Linnés öfverinseende. Att præses själf var lifligt intresserad af, att den stora allmänheten skulle lära sig odla samt i synnerhet mer än förut använda matnyttiga växter, framträder ej sällan i hans skrifter, genom hvilka han önskade att sprida sådana kunskaper till alla, och för att anföra blott ett enda exempel härpå, så nedlade han sitt ämbete som Upsala universitets rektor vid slutet af vårterminen 1750 med ett offentligt tal »om nödwändigheten att kunna cultivera kökswäxter».

Afhandlingen *Hortus culinaris* upptager och beskrifver emellertid i afseende på odlingssätt och matnyttiga egenskaper ej blott

de örtartade näringsväxter, som kunde uthärda Sveriges klimat och därför rimligtvis borde finnas i hvarje bättre trädgård, utan äfven lämpliga fruktträd, bärbuskar och prydnadsväxter, hvilka genom sina ätliga frukter eller blommornas fägring och doft förtjänte att intaga ett rum därstädes. Af stor betydelse är detta arbete äfven af den orsaken, att det ägnar behörig uppmärksamhet åt kulturen af sådana köksväxter, som allmogen kunde hafva råd och lägenhet att odla för att därigenom erhålla en billig och välsmakande tillsats till sin ofta ytterst tarfliga och enformiga hvardagskost under en tid, då potatis ännu var jämförelsvis litet känd och bruklig som näringsmedel, och dessutom utgör detsamma en liten handledning för uppdragande af några lättskötta och i synnerhet fleråriga blomster, hvilka kunde blifva en ögonfägnad i landtmannens anspråkslösa trädgårdstäppa.

Af dessa och flera andra skäl, hvilka i det följande skola vidare utvecklas, torde det vara naturligt, att vi för denna utmärkta afhandling velat här nedan lämna en mera detaljerad redogörelse. Det har också synts vara af behofvet påkalladt, att här, såsom på flera andra ställen i skildringen af Linné som hortikultör, bifoga noter ur andra af honom själf eller hans lärjungar utgifna arbeten för att därigenom närmare belysa det föreliggande ämnet, beskrifva dithörande växter, som iakttagits under hans resor eller hvilkas anmärkningsvärda egenskaper under de akademiska föreläsningarne framhållits, och slutligen att tillägga några ytterligare uppgifter om deras kultur och ekonomiska användning enligt den erfarenhet, som man därom ägde vid midten af 1700-talet.

»Fastän nästan alla vetenskaper», yttrar respondenten i företalet, »nått den höjd, att en människas korta lifstid knappt räcker till för den, som ej är utrustad med lyckligare snille, att inhemta och vederbörligen uttömma alla deras längesedan utvecklade stycken, så händer det dock ofta i det allmänna lifvet, att de vanligaste och enklaste och på samma gång måhända ytterst nyttiga och visst ej oviktiga ting gå förlorade för oss därför, att vi antingen alls icke eller endast otillräckligt känna till dem. Den sannerligen icke ringa förlust, som vi redan länge lidit genom att försumma studiet af dietetiken, ekonomien och andra praktiska vetenskaper, gifver det säkraste bevis för detta påstående. Ej underligt, då de flesta af dem, som längta att vinna en kunskap utöfver allmänhetens, ansett landsbygdens ljuflighet ej förtjäna oförtruten forskning och vara den Akademiska parnassen ovärdiga samt därför lämnat dessa saker åt de

olärdas bedömande, hvarigenom de gifvit den rikaste anledning till denna brist. Men vi, som ej äro vuxna en förnämligare uppgift och som ämna aflägga vår första vetenskapliga lärospån genom offentliggörande af detta akademiska prof, hafva valt en utredning af detta ämne, hurudan den än blir, företrädesvis af den grund, att vi hört, att såväl den stora hopen som mera bildade personer, bosatta på landet, länge klagat öfver sin okunnighet om de för köket synnerligen nödiga saker, som hemtas från trädgården. Ja, när vi besinnat, huru prydligt och till hvilket gagn utländska nationer anordnat sina trädgårdar, hafva vi snart kommit till den åsikt, att dessa exempel ständigt borde utgöra en eggelse för alla de bästa af våra egna landsmän. Ty om än vår fädernejord aldrig så mycket är stel af bister köld, är den dock mäktig af rikligt gifvande odling och ger näring åt en mängd odlade frukter, om brukarne göra rätt afseende på markens naturliga beskaffenhet. Men enär de föreskrifter, som gifvas af såväl gamla som nyare författare, hvilka bebott vidt skilda trakter, äro mindre passande för vårt klimat, och våra landsmäns skrifter, hvilka handla om konsten att odla och anlägga en trädgård, äro fyllda dels af utlänningars studier, dels af författarnes egna granna löften, så att de snarare slå dunster i ögonen på läsaren än stödja sig på sann och grundlig kunskap i naturalhistorien, så kunna de endast göra ringa gagn åt en sorgfällig och vettgirig älskare af det till landet hörer. Vi mena därför, att vi komma att företaga en sak, som alldeles icke är öfverflödig eller saknar intresse, om vi försöka en framställning af de växter, som höra köksträdgården till, och som hvilken som helst, som bor på landet, men ej är i stånd att täfla med höga herrar och rika män, både kan och bör skaffa sig.

De växter, som nu skola blifva föremål för vår betraktelse, kunna, såsom vi finna, delas i tre slag, i det att några hålla till på åkrar, andra å trädgårdsland, andra till sist på gräsklädd mark, en indelning som vi vilja beteckna med namnen åkern, köksträdgården och fruktträdgården. Af dem vilja vi företrädesvis behandla köksträdgården. I särskilda kapitel vilja vi i korthet framställa, hvilka växter, som redan varit föremål för kultur, och i synnerhet hvilkas odling bör införas, med tillägg slutligen af prydnadsväxter, som tjäna till fröjd för ögonen.»

FÖRSTA KAPITLET.

Åkern.

Detta kapitel är ägnadt åt åkern, hvilken dels plöjes och dels gräfves. Med plöjd åker förstås en större jordvidd, hvilken frambringar cerealier, men med en gräfd ett mindre, ofta inhägnadt stycke, som med spade plägar beredas för örtartade växter.

På den plöjda åkern utsås de egentliga sädesslagen såsom *Triticum hybernum, T. turgidum, T. æstivum, T. Spelta, Secale cereale, Hordeum vulgare, H. hexastichon, H. distichon, H. zeocriton, Avena sativa, A. nuda, Phalaris canariensis, Panicum italicum, P. miliaceum, Polygonum Fagopyrum* och *P. tataricum*, men på den gräfda planteras humle,[1] tobak och saffran. Om den senare växten tycker författaren, att det är underligt, att den ej odlas i Sverige, utom hos några få intresserade personer, fastän den mycket väl skulle kunna trifvas på Öland, Gotland, i Skåne och på flera andra ställen.

---

[1] »Humlegårdar äro i Stenbrohults och Wirestads Socknar anlagde wid alla gårdar, så at näppeligen någon ort i Swerige gifwer mera förråd på Humla, den Bönderna härifrån försälja åt hela landet alt ifrån Trelleborg til Stockholm: Humle gårdarne äro icke anlagde med kupor, utan med ris, hwartil merendels tages fåreris efter de björkekärfwor, som årligen samlas af björk til winterföda för fåren, och sedan fåren det torkade löfwet afätit.» Linné, *Skånska resa,* s. 49.

»Humlegårdar äro sällsynta neder på Skåne slätt, ty humlestängerne äro så dyra, at de ej kunna fås, under 3 à 4 styfver stycket. Wid Håkanstorp [i närheten af Malmö] sågo wi en artig hummelgård af mer än 3,000 stänger. Humlen war lagd i långa och famnsbreda sängar, täckte med halmströ; hwar gång emellan sängarne war lika bred med sjelfwa sängen, at wädret måtte lättare spela ibland humlen, och tre rader stänger woro allenast på hwar säng.» Linné, l. c., s. 205.

»Plantager woro anlagde på norra och södra sidan om staden [Alingsås], fördelte uti wissa quarter eller torg genom lefvande Häckar eller ock höga afhuggne Enebuskar, som ej under torkandet lemnade sina blad, eller barr, hwilka alla gåfwo et behageligit lungn för Plantagerne, de där woro så af Färgegräs, som Tobak.» Linné, *Wästgöta resa,* s. 127.

»Tobakshagarne bestodo af långa, och mer än alnsdjupa sängar, i hwilka gödseln låg djupt och midt uti sängen, hwarföre plantorne sent wäxa, för än de med sina rötter upkomma, då de sedermera hastigt blifwa store. Köld, watten och wäder äro Tobakens fiender. At undwika Kölden, sås plantorne om wåren i en bänk, och täckas med pappers fönster. At undwika Watnet, äro sängarne höga, branta och smala; så at allenast 2 rader plantor kunna stå på hwardera sängen. At undwika Wädret äro förenämnde häckar anlagde omkring widlyftiga quarter.» Linné, l. c., s. 128.

ANDRA KAPITLET.

Köksträdgården.

I detta kapitel beskrifvas de till mat och kryddor hänförliga örter, som vanligen kallas köksväxter. För deras skull bör man skifta trädgården i tvänne delar hvar för sig, så att man på den ena hvarje år odlar ett- eller tvååriga växter, men låter den andra intagas af de fleråriga. För öfrigt behöfva de växter, hvilka naturen förunnat ett mildt klimat och däremot svarande näring, också den bästa jord, i hvilken fröna sås tidigt på våren, så att de späda plantorna, sedan kylan försvunnit och löfsprickningsmånaden är förbi, må kunna flyttas till en annan plats. Äger man ett frigidarium, är det utan tvifvel lämpligast att därstädes förvara åtskilliga växter under vintern, men om detta saknas, bör en torr och varm källare kunna användas för samma ändamål.

1. Tvååriga växter, som hvartannat år sätta frukt och sedan försvinna, äro följande:

α. Brassica oleracea (Kål), af hvilken finnas talrika varieteter.[1] Denna växt sås i fet jord, där de späda plantorna bruka härjas af larverna till *Chrysomela saltatoria*, som dock kunna fördrifvas med sot; utflyttade och mera vuxna angripas de af kålfjärilns larver. Om kål odlas många år efter hvarandra på en och samma plats och i samma slags jord, blifva rötterna knöliga och själfva hufvudena sammandragas, hvilket åstadkommes af *Musca larvarum.*

β. B. viridis (Grönkål) fordrar af alla den minsta skötseln och är den vanligaste hos allmogen.

γ. B. capitata (Hufvudkål), hvilken nu för tiden mest är i bruk. Den utflyttas som ung planta, vattnas sparsamt och rötterna betäckas med jord.

---

[1] »Kål war planterad wid Enköping på de sidländte Kållanden til största myckenhet, och de sängar, på hwilka morötter blifwit sådde, stodo garnerade på sidorna med Bönor. Denna stad gör med sina Köks-Kryddors planterande och försäljande til kringliggande orter icke ringa nytta; hwaruti han efterföljer Holländarnas inrättning, som riktat sig af dylika plantager, och wore wäl, om andra små städer härutinnan efterapade Enköping.» Linné, *Wästgöta resa,* s. 4.

»Kålen i Borås war en synnerlig art, af hwit hufwudkål, den man intet gerna sett på andra ställen; ty hufwuden woro aflånge, som et ägg; men därjemte mycket faste, och kundė wäl bewaras in på andra året.» Linné, l. c., s. 113.

δ. *B. Sabellica* (Vinterkål) uthärdar vintern utan att taga någon skada.

ε. *B. laciniata* (Kruskål), temligen sällsynt i dessa trakter, men allmännare i de södra landskapen; den behöfver ej synnerlig skötsel.

ζ. *B. Sabauda* (Savojkål), som räknas bland de största läckerheter, fordrar omsorgsfullare vård och särdeles god jord.

η. *B. Botrytis* (Blomkål), hvilken under senare tider börjat räknas bland de förnämares läckerheter. Den kräfver en jordmån af mindre vanlig bördighet, dess frön måste hvarje år köpas från utlandet, och af dem komma de bästa från Pennsylvanien.

ϑ. *B. Gongylodes* (Kålrabi), på sätt och vis en vanlig kålrot och ej svår att odla. Dess knöliga stam är utmärkt att bruka i soppor, och därför är det underligt, att den ej är allmänt bruklig i vårt fädernesland.

B. Napobrassica (Rotkål), hvars rot är förtjockad som en rofva och hvilken ofta förekommer hos oss.

η. *Brass. Napus* (Gotlandsrofva) ser ut som en rättika; dess smårötter höja sig ofta öfver jorden. I sandjord uppnår den ej sällan en betydlig vikt, och utlänningar använda densamma mer än vi, fastän dess växtort är östra Gotland, och den betydligt öfvergår vår vanliga rofva.[1]

Brass. Rapa (Rofva), hvilken först började odlas i trädgårdar, sedermera på åkrar och därefter på svedjeland. De rofvor, som växa på sådana »fall», öfverträffa i sötma och storlek alla andra.[2]

Daucus Carota (Morot) har tre olika varieteter: en med hvit rot, som växer vild på ängar; en med röd rot, hvilken förekommer i trädgårdar hos vetgiriga personer, och slutligen den gula och hos oss allra vanligaste, som hvad färgen angår är den mest omtyckta.

---

[1] »*Brassica Napus* in arvis Gotlandiæ sat copiosus et Rapis nostris vulgaribus sapidior, tam crudus, quam variis ferculis immixtus editur. Ex hujus præcipue seminibus, æqve ac omnium Tetradynamiæ Siliqvosæ, olea exprimi possunt, qvorum usus tam in cibariis, qvam alias in defectu olei Olivarum insignis est.» HIORTH, *Plantæ Esculentæ Patriæ* i *Am. acad.*, III, p. 91.

[2] »*Brassica Rapa:* Si radices illius hyeme in arena vel cella collocantur albos turiones cum foliis flavescentibus per totam hyemem supra arenam emittunt, qvæ folia inter Acetaria usurpantur, cum dulcia sint et gustum satis jucundum præbeant atqve succedanea sumuntur, dum alia olera non inveniantur.» BURG, l. c., p. 550.

Pastinaca sativa (Palsternacka), som är mest välsmakande på våren. Dess odling kostar endast ringa besvär, ty den blir snart stor, fördrager den kalla årstiden utan svårighet samt visar den egendomligheten, att den tillväxer äfven under vintern.

Apium Petroselinum (Persilja) lefver oftast hela vintern, såvida ej densamma varit ovanligt kall eller jorden varit fuktig. Man plägar skilja mellan tvänne olika slag däraf, så att bladen af den ena (»Grönpersilja») användas att sätta smak på soppor och fiskrätter, men den andra (»Rotpersilja»), hvilken såsom palsternackan mest tilltager på roten, lämnar äfven i soppor ett behagligt näringsämne. Den senare varieteten är en ny upptäckt, för hvilken utlänningar tro, att de hafva svenskarne att tacka.[1]

A. graveolens (Selleri), hvilken tillväxer på roten, fordrar bättre jord och skötsel än den föregående. Utsväfvande fråssares oblyga påfund har utbredt den vidriga örtens rykte, så att den börjat smaka kännares gom, men den är alls icke tjänlig för äldre personer. Nu för tiden odlas den mest hos de förnämare och bör förvaras i källare under vintern.

Tragopogon pratense (Salsofi). Ängarna bjuda frivilligt på denna växt, som kan odlas utan svårighet. Därföre undra vi, att man ej oftare finner denna utmärkt välsmakande ört införd i våra trädgårdar.[2]

Scorzonera hispanica (Scorzoner-rot) fördrager vår vinter med lätthet. Fastän den samma, i likhet med föregående, är alldeles utmärkt, träffas den likväl mindre ofta hos oss.

Campanula Rapunculus (Rapunsel). Den har en till smaken mild rot, som varar öfver vintern, såvida den ej vuxit i fuktig och lös jordmån. Någon allmännare användning har den dock ej ännu erhållit.[3]

Beta vulgaris (Rödbeta) odlas utan svårighet och förblifver oskadad under vintern.

Rumex Patientia har nyligen blifvit bekant i våra kök och tillagas på samma sätt som spenat.

---

[1] »Petersilja brukas i alla soppor, mer i Sverige än utom lands; på fisk i Holland.» Linnæi *Collegium diæteticum* 1742—1744.

[2] »Radices ante caulescentiam effossæ per modum Asparagi coctæ eundem cum ipso recipiunt gratum saporem, nec minus egregie nutriunt.» Hiorth, l. c., p 93.

[3] »*Rapunculus* fins i curieusa trägårdar, smakar hel söt, styrker magen och giör et godt nutriment.» Linnæi *Coll. diæt.* 1742—1744.

Raphanus sativus (Rättika) förekommer i tre olika former och är antingen *R. æstivus*, hvilken första året vanligen utvecklar en stjälk, eller *R. hyemalis* med utvändigt svart, sprickfull rot af skarp smak, eller *R. Radicula*, hvars rot höjer sig öfver jordytan. I afseende på dessa bör man för öfrigt komma ihåg, att de äro kryddor och inga födoämnen.

Allium sativum (Hvitlök), hvilken lätt gror och uppväxer af utsådda smålökar.

A. Cepa (Rödlök).[1] Denna kommer upp af frön och utplanteras, när den blifvit något större. Den ryska eller egyptiska varieteten har en lök, som i storlek ej sällan kan jämföras med en mindre rofva. Om den inlägges med ättika i krus och förvaras någon tid, så förlorar den sin skärpa och lämnar då en särdeles välsmakande krydda.

A. Porrum (Purjo), hvilken likaledes uppdrages af frö och utsättes. Dessa nämnda lökarter öfverensstämma med hvarandra däruti, att de sällan kunna uthärda vintern, hvarför de måste förvaras bland sand i källare.

A. Scorodoprasum (Rockenboll), som fortplantas med lökar och oskadd genomgår vintern.

Cochlearia officinalis. Anträffas i vildt tillstånd både höst och vår och är ej svår att odla. Växten lämnar en helsobringande sallat i synnerhet för dem, som lida af skörbjugg.[2]

Erysimum Barbarea[3] *[Barbarea vulgaris]* (Vinterkrasse). Som växten är inhemsk, behöfver den knappt någon skötsel, ty se-

---

[1] »Rödlök, *Cepa*, har i långliga tider mäst warit hos menniskorna i bruk. De förnäma bruka koka honom på mat, då han mister en tämmel. stor del af sin skarphet och smakar mycket bättre, men de gemene el. de, som starkt och ständigt arbeta, äta honom heldre okokad, då han för dem, som med honom äro wane, smakar bra. Han fördrifwer maskar, är derföre god för barn, som dem hafwa. Den brukas i grynkorf hälst, men af de gemena äfwen i blodkorf.

Purio brukas i köttkorfwarna, har sin kraft i bladen; äfwenså Piplök och Gräslök, som brukas i smält smör at ha på fisk. Johannislök fins i Dalarne och ätes der af dalgubbarna, när de äro i kyrkan at derigenom promovera saliven.» Linnæi *Coll. diætet.* 1742—1744.

[2] »*Cochlearia officinalis* viridis enim omni hyeme in hortis nostris persistit; cujus folia, qvamvis aliqvantum acria, scorbuticis tamen digna, qvæ optimæ commendantur.» Burg, l. c., p. 551.

[3] »*Erysimum Barbarea* (nostratibus Winter-Sallade) vulgariter apud nos, qvemadmodum etiam in hortis crescit; per totam hyemem viridis, suisqve conspicua foliis, quæ communiter ad Acetaria colliguntur; scorbuticis præcipue com mendatur, cum sanguinem perpurget et salinum acre evacuet.» Burg, l. c. p. 551.

dan densamma en gång blifvit införd i trädgården, fortplantar den sig själf.

Cichorium Intybus, hvilken det sydligaste Sverige framalstrar i vildt tillstånd, användes bland utländsk sallat och gifver ej något om Sveriges vintrar.[1]

C. Endivia (Endivia). Någon gång får man i trädgårdar hos vettgiriga personer se denna växt; under stränga vintrar fryser den dock ofta bort.

2. Till ettåriga växter räknas:

Lactuca sativa (Sallat), af hvilken finnas många afarter. Bland dessa användas *L. capitata* (Hufvudsallat) och *L. crispa* (Krussallat) regelbundet till sallat.[2]

Portulaca oleracea (Portulaca) trifves på sandjord, men tager skada af den allra minsta höstkyla.[3]

Spinacia oleracea (Spenat). Denna växer med största lätthet, och för att fruktämnena skola utvecklas till frukter, får man ej upprycka hanstånden, förrän de uttömt sitt frömjöl.[4]

Beta vulgaris, Cicla (Moldan) hvilken, då bruket af spenat alltmera tilltagit, förlorat all gunst hos de fattigare, emedan betan fordrar så mycket kryddor, men brukas hos de rikare.

»Ut sapiant fatuæ fabrorum prandia Betæ
O! quam sæpe petit vina piperque coqvus.» Martialis.[5]

---

[1] »*Cichorium Intybus* copiose profert Scania. Folia primo vere lecta, dum primum explicantur et antequam virescunt, eodem modo adhibentur ac Leontodon. Radices ante caulescentiam esculentæ sunt et siccatæ pani conficiendo inserviunt.» Hiorth, l. c., p. 93

[2] »*Lactuca sativa*, omnibus aliis præstantior, gratior atque usitatior pro Acetario est; hæc enim inde ab initio temporum maxime est frequentata: quare etiam a Galeno *Herba veterum sapientum* vocatur.» Burg. l. c., p. 546.

[3] »*Portulaca* brukas på 2:ne sätt, neml. bladen saltas och läggas om wintren i maten; stjelkarne åter præpareras med ätticka och brukas som sallade.» Linnæi *Coll. diæt.* 1742—1744.

[4] »*Spinat* [har] ej förr än i nyare tider warit bekant; när den är ur jorden upkommen, tager man efterhand och kokar. Remarqvabelt är, at ju mer den klippes och aftages, ju flera och större bli bladen, men om den ej klippes, blir han wäl mogen, men förgär och blir på slutet nästan till intet.» Linnæi *Coll. diæt.* 1742—1744.

[5] »*Beta vulgaris rubra*: Cujus radix coquitur et conditur, atque ad hyemale tempus sic conservatur; quæ rubro suo et refrigerante succo, bonum et sapore gratissimum evadit Acetarium.» Burg, *Acetaria*, p. 552.

Atriplex hortensis (Molla). Fortplantas med så liten möda, att den i trädgårdarne ofta sprider sig själf.[1]

Anethum graveolens (Dill). Synnerligen passande för vår jordmån och vårt klimat.[2]

A. Foeniculum (Fenkål), som trifves bra på sandjord, men hos oss är mindre vanlig.[3]

Egentligen är denna växt flerårig, men här förstöres den under vintern, såvida den ej förvaras bland torr sand i en något varmare källare.

Lepidium sativum (Krasse). Denna växt kommer fortast upp af frön och ej sällan sår den sig själf. Hos bönderna är den ganska vanlig och hos de förnämare användes den som krydda på sallater. Det finnes en form däraf med krusiga blad, som är af bättre beskaffenhet.[4]

---

[1] »Editur cum Brassica vel in jusculis frequens.» P. Jerlin, *Macellum olitorium,* p. 126.

[2] »*Dill* bruka wi samla bladen af och torka til matkryddor; den promoverar sömn, så at när någon vid siukdom ej får sömnro, är dillwatn, som med en wisp stänkes på hufwuddynan, ganska godt.» Linnæi *Coll. diæt.* 1742—1744.

[3] »*Fänkål* wäxte här [vid Skanör] i Trägårdarna mycket frodigt, uthärdade wintrarne, och sådde sig der sjelf, hwilket gifwer tilkänna det milda Climat, som är wid Skanör, der icke allenast belägenheten åt Söder och det kringflytande hafwet, utan ock sandjorden, som är warmare än annan jord, bryter kölden. Hos oss uppe i landet sås Fänkål hwart år och förgås hwar winter utan at någonsin bära frukt; ja, jag märkte at den Fänkålen, som nu i sommar 1749 war sådd i Upsala Trägård, emot all wana och plägsed uthärdade den följande wintren emellan 1749 och 1750, som i mannaminne war den lindrigaste, stod qwar år 1750 och upkom af sina förra rötter; men ehuru behagelig sommaren war 1750, och gaf den bästa Sädeswäxt i Swerige, som någon nu lefwande kan ärindra sig, kunde dock icke Fänkålen i Upsala bringa fram mogna frö; så at en simpel sommar i Skanör kan frambringa det, som icke twenne år i Upland kunna mogna.

Efter som Fänkålen behöfwes så mycket til wåra kök och Apotheker, och efter som wi nödgas köpa Fänkålsfrö uti stor quantitet utifrån hwart år til säde och til medicine; så borde Skanörsboarne tilhållas, så för det allmännas som sin egen nytta, at plantera Fänkål til stor quantitet.» Linné, *Skånska resa,* s. 232.

[4] »Krassa bruka bönderne tugga i kyrkan som tobak at dermedelst promovera saliven; äfwen antiscorbutisk. Winterkrassa står grön hela wintren och giör om wåren sina wackra blad fram; skulle wara mycket lätt at bruka på mat för krydda om wintren, men jag undrar högeligen, hwarföre det ej skier.» Linnæi *Coll. diæt.* 1742—1744.

Satureja hortensis (Kyndel), ytterst lätt att odla och mycket vanlig hos allmogen.

Thymus vulgaris (Timjan) fordrar sandjord och är egentligen flerårig, men den varietet, som vi mest odla, är ettårig och har bredare blad.

Rosmarinus officinalis (Rosmarin). En buskartad växt, som bör sås vårtiden och afskäras på hösten, emedan roten förstöres af sträng vinter.

Lavandula Spica (Lavendel) uppträder under två former och är sålunda antingen smalbladig och alltid grönskande, såsom den förekommer på sandjord i Skånes trädgårdar, eller bredbladig såsom hos oss. Den sås hvarje år och fryser bort om vintern.

Salvia officinalis (Salvia). Äfven denna är något buskartad, trifves i sandjord, men hos oss fryser den stundom bort under vintern.

Origanum Majorana (Mejram). Denna ört plägar både sås och sedan den tillvuxit utplanteras i fet jord samt är mycket ömtålig för köld.

Ocimum Basilicum (Basilika). Bör sås i fet jord för att bevaras för köld. Det är nog bekant, att denna ört, som ej erkänner något annat fädernesland än Indien, ej kan uthärda vår stränga vinter.

Tropæolum majus (Indiansk krasse). Denna från Perù införda växt odlas i främsta rummet för sin skönhet och prydlighet, men blomman brukas dock någon gång som krydda på sallat.

Cucumis sativus (Gurka). Fastän hon måste sakna bördig jord, som den annars ej försmår, kan den dock komma fort. Första höstdag förstöres hon af frost, eftersom hon är en egyptisk växt.[1]

C. *Melo* (Melon). Bör sås under första dagarne af jordens upptinande i en fet bänk, som är väl täckt af fönster, hvilka kunna öppnas vid lämpligt tillfälle. Sedan kölden gifvit sig eller i början af löfsprickningsmånaden, bör den omplanteras. De meloner, som vuxit här, gifva i godhet ej efter några andra i hela Europa.

---

[1] »*Cucumis*, gurka, fins mäst i alla förnämares trägårdar; af denna kan man under wäxten äta om sommaren samt sedan de småesta utwäljes och lägges i en burk med ätticka och annat uti, så kan den äfwen til en skiön sallade om winteren conserveras.» LINNÆI *Coll. diæt.* 1742—1744.

Cucurbita Citrullus (Vattenmelon). Fordrar i alla afseenden samma skötsel som den föregående, men har hittills mera sällan odlats.

Cucurbita Pepo (Pumpa). Om denna växer upp i en jord, som icke är gödslad och fet, behöfver den som mera utvecklad en hög ställning, på hvilken den kan fästa sig med sina klängen. Pumpan är ömtålig för köld, frambringar en ovanligt stor frukt, men det mos, som beredes däraf, har ej fallit våra landsmän i smaken.

Coriandrum sativum (Koriander). Växer i trädgårdarna utan synnerlig skötsel. Förr användes dess frukter som brödkryddor, men numera brukas de sällan.

Pimpinella Anisum (Anis) en växt, mot hvilken kölden är fientlig. För att den skall kunna bringa sina frukter till mognad, fordrar den en varmare plats i något hörn af trädgården. Den odlas för öfrigt sällan.[1]

Pisum sativum (Ärter). Denna växt har många afarter, bland hvilka en med segt skal är den vanligaste. Öfriga varieteter utan hårdt skal (Sockerärter), *P. quadratum* (Hollandsärter) och *P. nanum* (Krypärter), odlas vanligen i trädgårdar, och med undantag af den sistnämnda måste alla dessa stödjas af riskvistar. Först sedan den starkaste kölden upphört, är den lämpligaste tiden inne att så ärter.

Phaseolus vulgaris (Turkiska bönor), som skyr kölden, fordrar bördig jord och spön, omkring hvilka den får slingra sig, samt skydd mot stormen. Från denna skiljer sig *P. nanus* (Krypbönor) knappt genom annat, än att den icke plägar klättra.

Vicia Faba (Bönor). Af denna förekommer en mindre varietet i sydligaste Sverige vid åkerrenar, men en större odlas för det mesta i trädgårdar af arbetsklassen, som utan olägenhet kan förtära ett så hårdsmält och vädergifvande födoämne.

Ervum Lens (Linser). Denna växt kan med lätthet odlas på samma sätt som ärter, men sällan och då blott af några få intresserade personer.

Sinapis nigra (Senap).[2] Sår sig själf och gör odlaren blott ringa besvär. Äfven *S. alba* (Engelsk senap) blommar med lätt-

---

[1] »Anis war sådd (vid Gärdsjöholm) til 1/2 Skålpund på en säng. Den samma gaf sedermera om hösten 4 Skålpund mogna frön, fast än torckan denna sommar honom mycket utmattat.» LINNÉ, *Skånska resa,* s. 265.

[2] »Semina cum potu tenniori comminuta circa carnium et piscium fercula vulgo adhiberi nemo ignorat.» HIORTH, l. c., p. 9.

het, men synes ännu mera sällan till i trädgårdarne. Den är mycket skarpare i smaken än föregående och föredrages därför af förnämt folk.

3. Till de fleråriga växterna höra:

Solanum tuberosum (Potatoës eller Jordpäron), en i våra dagar införd växt, som ej här under den korta sommaren kan bringa sina bär till mognad. Den fortplantas därför med sönderskurna stjälk-knölar, som vårtiden nedläggas i jorden. Växten tycker om skydd mot stormar samt väl bearbetad jord. Dessutom förstöres densamma äfven af lindrig köld, hvarför den under vintern bör förvaras bland torr sand i en källare.[1]

Helianthus tuberosus (Jordärtskockor), en för vårt luftsträck synnerligen passande växt, men som här ej frambringar blommor

---

[1] »Potatos eller *Solanum tuberosum* war planterad af arbetsfolket wid Pipbruket [vid Alingsås] på sjelfwa bärget emellan klipporna, dit mylla war förd och lagd; det wäxte wäl och rötterna woro om hösten icke swåra at igenfinna, ty de hade ej tilfälle at gå på djupet.» Linné, *Wästgöta resa,* s. 131.

»Potatoës wäxte här [vid Krapparp] mycket wäl, men beklagades så här som på andra ställen, at folket icke gerna wille äta rötterna. Folket war nog pickhogadt at sätta denna wäxt, men hade deremot, at hon fordrade en god jord, där altid god säd wäxer, och at hon ej tålde minsta köld, ty på en enda frostnatt förderfwades stjelken, då rötterna sedermera icke tiltogo; men denna roten är just icke gjord för dem, som hafwa öfwerflöd af tilräckelig säd; ty man bör äfwen höra dem, som lidit misswäxt, om icke roten smakar dem. bättre, då hon friar från hungersnöd och död; och sedan säden blef upfunnen smakade ållonen bätska.» Linné, *Skånska resa,* sid. 320.

»Tartuffel med Potatoës wäxte i den täcka trägården, som med mycken möda blifwit anlagd wid Rösjöholm. Bägge örterne woro så lika som ett par styfrar, men med den åtskilnad allenast, at tartyffelen hade blå, men Potaterna hwita blommor, så at de helt wist intet äro annat, än endast varieteter, såsom hwita och röda Bönor, fast roten på Tartyffelen merendels är rundare, blekare, smakligare och har tunnare skal. På et par ställen i Skåne hörde jag, at örten brukades til grönkål, hwartil jag, såsom Medicus, icke kan styrka, emedan hon, utom det hon är af *Solani* genere, äfwen har en odorem virosum.» Linné, l. c., s. 355.

»*Solanum,* potatos. Kunna stekas i askan och ätas med smör, kokas ock i soppor. Har man god jord at depencera bort, kan så wara, men då är det bäst efter det nyligen uti V. Acad. [af grefvinnan Eva de la Gardie 1748] ingifna rönet bruka dem til stärkelse och puder, ty det är et species *Solani,* hwarföre jag ej eller wågat recommendera dem till föda så mycket som andre mine landsmän.» Linnæi *Coll. diæt.* 1748—1749.

och frukt. För att den skall erhålla tillräcklig näring, omplanteras den med stjälk-knölar hvart tredje år. Den är smakligare än föregående, lättare att odla samt erbjuder ett hälsosammare födoämne, och därför synes det egendomligt, att dess odling i våra trädgårdar ej blifvit allmännare.[1]

Lathyrus tuberosus (Jordmöss) smakar bra för våra landsmän, som resa i Holland; här visar den en sådan lifskraft, att om den en gång inplanterats i en trädgård, kan den knappast utrotas. Dess baljor mogna dock ej hos oss och därför måste den fortplantas med rotknölar.[2]

Sium Sisarum (Sockerrot). Växten frambringar sällan grobara frukter i vårt land, men kan lätt förökas med små afryckta rottrådar. Hvart annat eller hvart tredje år bör den nyplanteras, för att roten skall bli riktigt stor. Den är den bästa och sötaste af alla våra rotväxter, så att man med skäl kan förvåna sig däröfver, att den ej oftare synes till i våra trädgårdar.[3]

Asparagus officinalis (Sparris), som förökas både med frön och rotstockar och trifves i sandjord. Mycken gödsel användes vid dess odling, för att feta skott skola uppkomma. Dessa skott afskäras icke under de tre första åren, och först efter åtta års tid böra nya rotstockar utplanteras.[4]

---

[1] »Jordärtskåckor *(Helianthus tuberosus)* hade warit planterade på en åker [vid Tunbyholm], för några år sedan, med Potatoës (*Solanum tuberosum);* samma åker hade sedermera ofta blifwit körd, och wäl rensad ifrån Potatoës, men Jordärtskåckorne kunde icke utrotas, utan wäxte helt höga ibland säden, hwilket gifwer nog tydeligen wid handen, at Jordärtskåckorne bättre tåla climatet än Potater; jag skulle ock hålla före, at de woro både smakeligare och hälsosammare.» Linné, *Skånska resa,* s. 155.

[2] »Editur cocta, decorticanda, calida cum butyro, Belgis usitatus, nostratibus etiamnunc rarior.» Jerlin, l. c., p. 121.

[3] »Editur more Asparagi et in jusculis omnium dulcissima.» Jerlin, l. c., p. 121.

[4] »Sallader och stielkar. Sådana stielkar, som wi skola kunna äta och reda åt oss, böra wara lösa och miuka, at de af tänderna må des bättre kunna öfwerwinnas. Spargis är den förnämsta häraf, som ock af åtskillige nationer mäst brukas, är ej annat än hel lösa och hwita turiones, hwilka ju större de äro, ju bättre. Få kunna honom rätt koka, ty de låta det skie länge, då blir bäskt och elakt, men rätt bör han kokas i största hastighet och med stark eld. Sedan den så är kokad, doppas den i smör och litet peppar påströs, då han sedan blir en skiön sallade.» Linnæi *Coll. diæt.* 1742—1744.

»Sparis, som war planterad wid Råbelöf, war namnkunnig, för dess storlek och löshet, hwilket Trägårdsmästaren tilskref ostronskalen, som woro blandade med Sparisen.» Linné, *Skånska resa,* s. 83.

Scandix [Myrrhis] odorata (Körfvel). Fortplantas med frukter, passar bra för våra klimatförhållanden och anrättas på samma sätt som kål.

Rumex Acetosa och dess i fjälltrakter förekommande varietet, benämnd *russica,* förökas genom att dela rötterna och någon annan skötsel behöfves icke.[1]

Cochlearia [Nasturtium] Armoracia (Pepparrot). Denna förökas med sönderskurna, i lucker och fuktig jord nedlagda rötter, och ju oftare denna plantering sker, desto bättre är det.

Artemisia Dracunculus (Dragon). Förökas med rötter och fordrar framför allt en under vintern öfversvämmad plats.

Ruta graveolens (Vinruta) kräfver en hård, sandig eller grusig jordmån, uppväxer af utsådda frön och bör sedermera under vintern och isynnerhet om våren täckas med granris.

Melissa officinalis (Meliss). Fordrar alldeles samma skötsel som vinrutan.

Poterium Sanguisorba (Pimpinella) tycker om något torr jordmån, är flerårig och bör fortplantas med frön.[2]

Allium fistulosum (Kål-lök), som växer utan synnerlig skötsel och förökas med lökar.

---

[1] »Af denna växt beredes lapparnes syrade renmjölk, som de benämna Juemomelke, och det på följande sätt: De samla dennas blad i stor mängd, afplocka dem från stjelkarne, lägga dem och deras bladskaft i en koppargryta, fylla denna till en tredjedel med vatten, koka innehållet till sirups konsistens, ditlägga ytterligare nya blad, koka och omröra flitigt med en slef, på det att anrättningen ej må vidbrännas och erhålla en bränd smak. Sedan till dylik kokning användts sex à sju timmar, bortställes grytan för att afkylas; därefter tillsättes renmjölk, och sedan slås alltsammans i slutna träkärl eller renmagar (första magen eller våmben) samt förvaras i bergshålor eller nedgräfves i jorden, på det at lemlar icke må förstöra kärlen. Ofta, ehuru mera sparsamt, blandas och kokas blomflockar af *Angelica* tillsammans med *Rumex.*

På detta sätt beredd mjölk erhåller en angenämt sur smak och ätes med förtjusning af alla, gamla och unga.

Sålunda behandlad mjölk kan länge bevaras och behåller ständigt samma smak, hvilket annars ej skulle vara förhållandet. Dylik gammal mjölk kittlade äfven min gom, hvilket ej var förhållandet med den nyberedda.

Anmärkningsvärdt är, att, fastän intet är hos lapparne vanligare än sådan mjölk, jag icke försport, att den hos något annat folkslag eller hos Lapplands nybyggare kommit till användning.» Linnæi *Flora Lapponica,* öfversatt af Th. Fries, s. 93—94.

[2] »Eduntur folia mixta reliquis ad acuendum saporem, qualem etiam vino infusa præbent.» Jerlin, l. c., p. 130.

A. Schoenoprasum (Gräslök). Denna öländska växt fortplantas lätt med i jorden nedsatta lökar, och om dessa utbreda sig för mycket, hindras de genom att afskäras.

A. Ascalonicum (Schalotter) bör förökas med smålökar, hvilka trifvas bäst i fuktig jordmån med god tillgång på sand.

Fragaria vesca (Jordgubbar) härstammar från den afart, som förekommer på ängar. Den omplanteras med rötter, hvilka sättas under knoppningstiden, hvarefter örtrefvorna eller skotten afskäras. Som växten är inhemsk, behöfver den ej någon synnerlig skötsel.

Rubus arcticus (Åkerbär). Äfven denna växt fortplantas med rötter och för att detta skall lyckas, bör densamma under våren och ända till blomstermånaden täckas med is.[1]

Cynara Scolymus (Kronärtskockor) och *C. Cardunculus*[2] förökas lika bra med rötter som med frukter. Dessa växter täckas under vintern med halm och mycket varm hästgödsel, för att de ej skola taga skada af isen. Utom hos några förnämare har denna mat hittills ej gjort lycka.

Bromelia Ananas, hvars ädlaste och i hela naturen utmärktaste frukt under senare åren börjat odlas i vårt fädernesland, och det i de förnämares trädgårdar. För att ej växten skall förstöras af kölden, måste den hela vintern hållas utan bevattning. Deras skott bestå af trådar, hvilka framalstra rötter, då de läggas i fet jord och om våren hållas varma under fönster på samma sätt som meloner.

TREDJE KAPITLET.

Fruktträdgården.

Detta kapitel lämnar en kort redogörelse för de bärande träd och buskar, som mest odlades i trädgårdarna och hvilka kunde uthärda Sveriges vinter. Dessa voro:

---

[1] »Baccæ crudæ inter omnium sapidissimos Europæ fructus et saccharo conditæ inter cupedia delicatissima non immerito numerantur; vino impositæ adeo istud jucundum efficiunt, ut licet antea vulgare, jam cum præstantioribus certet.» Hiorth, l. c., p. 89.

[2] »Cynara Carduncnlus nuper apud nos in magnatum hortos ab australibus regionibus introducta est; quæ bene etiam hyeme servatur, ne vis frigoris illam adurat. Caules autumno humentur, ut albi evadant, teneri et succosi, donec in Acetariis edantur.» Burg, l. c., p. 550.

Träd.

Pyrus Malus (Apel) med många afarter såsom *Malus sylvestris* (Vildapel[1]), *M. paradisiaca* (Dvärgapel), *M. Diaphana* (Sibiriska äpplen) och *M. prasomila* (Renetter).

Pyrus communis (Päron) har också många former, till exempel *P. Pyraster* (Vilda, taggiga päronträd), *P. Falerna* (Bergamotter), hvilka böra föredragas för sin smak, och *P. pompejana* (Bonchretienner) för sin storlek.

Prunus domestica (Plommon) äfven med många afarter.

Prunus Cerasus (Körsbär) varierar efter mognad, färg, storlek och smak, till exempel *Cerasus Avium* (Fogelkörsbär[2]), *C. Bigarella* (Bigarreau) samt den mer sällsynta *C. actiana.*

Bland frukträden upptagas för öfrigt *Sorbus Aria, Prunus Armeniaca*[3], *Amygdalus Persica, A. communis*[4], *Morus nigra*[5],

---

[1] »Wilda apler wäxa öfwer hela Böda Sockn ymnogt i alla ängar och bära många äplen, dem landtmannen dock til ingen nytta wet använda, utan endast om hösten, då han slachtat, lägger några äplen i sina färska kiöttsoppor. Han hade tilfälle af desse, såsom bonden i Engeland och Normandiet, at prässa det skiöna cider eller applemust, som ofta täflar med win.» Linné, *Öländska och Gothländska resa,* s. 146.

[2] »Kersebärsträ wäxte nog [vid Hellekis], fast än icke så många, som andra wilda trän. De woro så höga, som Björkar, och alldeles wilda, såsom andra skogsträn, och ingalunda planterade: alla woro af Fogelbärs slagen med, stora blad och söt frukt, och icke et af det röda och sura slaget.» Linné, *Wästgöta resa,* s. 25.

[3] »Trägårdarna wid Hwitsköfle hade täcka och sköna häckar af Afwenbok, Apricoser, Persiker, Quitten och Winrankor, upleddes wid murarna och wäggarna.» Linné, *Skånska resa,* s. 105.

[4] »Mandelträden, som stodo wid wäggarna [i Åsums prästgård], och hade uthärdat wintren 1740, buro årligen frukt, som dock war något bitter.» Linné, l. c., s. 93.

[5] »Mullbärsträ stod på torget [i Ystad] wid norra sidan, fullt med swarta bär inemot 14 alnar högt, och så tjockt, at det knapt af en karl famnas kunde; war altså det största wi sett i Skåne, och som uthärdat wintren år 1740 och 1741, då mäst alla andra Mullbärsträn här i landet frusit bårt. Det wore en önskelig sak, om Mullbärsträn här nedre mera planterades, at Apothekarne åt minstone kunde få veritabel Mullbärssaft, som i hetsiga sjukdomar så mycket läskar, och så mycket förskrifwes, at icke Apothekarne nödgades gifwa quid pro quo, och icke i stället för Mullbärssaft taga Björnbärssaft.» Linné, l. c., s. 261.

Vitis vinifera[1], *Citrus Medica*, *C. Aurantium*, *Laurus nobilis* och *Ficus Carica*.

Buskar.

Ribes rubrum, *R. nigrum*, *R. Grossularia* och *Rubus occidentalis*, hvilken senare af professor Kalm hemförts från Norra Amerika.

FJÄRDE KAPITLET.

Prydnadsväxter.

»Ur växtriket stå, tack vare den Högstes hulda försyn, ej blott de ting människan till buds, som äro nödiga för kroppens näring och hälsa, utan därur flödar ock mycket angenämt och älskligt, åtföljdt af ett synnerligt behag. I den underbart skiftande mångfald af alla de ting, som där möta, finnas alltså somliga, som genom sin skönhet fröjda ögat, andra, som smeka tungan genom sin ljufliga och angenäma smak, andra tjusa näsan genom den behagligaste lukt, med ett ord, alla tjäna på skilda sätt människans nytta och nöje. De flesta dödlige, åtminstone de, som hafva en finare utbildad smak, förstå också sin fördel, i det de mottaga naturens dyrbara gåfvor med den fröjd, att nästan ingen trädgårdstäppa på landet är så oansenlig, att den ej lyser af några prydnadsväxter.

Ja, så långt går detta intresse, att största och förnämsta delen af trädgården helgas åt örter, som endast fröjda de yttre sinnena. Därför skola måhända de flesta tycka, att vi ej fyllt vår uppgift i detta ämne, om vi ej åtminstone i korthet beröra dessa behagligheter. Se här alltså de förnämsta örter, som utgöra deras älsklingar.»

---

[1] »Winrankor wäxte här [wid Kristianstad] wid wäggarna af husen, äfwen som wid Sinclairsholm och updrogos til fenstren i andra wåningen, der de gåfwo sina mogna drufwor och wittnade om Climatets ansenliga mildhet emot de öfra provinciers; men om wintertiden lades desse merendels neder, och täktes med någon hästegödsel.» Linné, l. c., s. 71.

Ettåriga växter.

α. Frigidiores, som utan svårighet kunna vänjas vid vårt klimat och fordra mindre omvårdnad af trädgårdsmästare, äro: *Helianthus annuus*, *Calendula officinalis*, *Papaver somniferum*, *P. Rhoeas*, *Chrysanthemum coronarium*, *Centaurea Cyanus*, *Delphinium Ajacis*, *Borago officinalis*, *Adonis æstivalis*, *A. autumnalis*, *Nigella damascena*, *Silene Armeria*, *Scabiosa atropurpurea*, *Hesperis tristis*, *Malva mauritiana*, *M. crispa*, *Digitalis purpurea*, *Lathyrus odoratus*, *Convolvulus tricolor*, *Lavatera trimestris*.

β. Tepidiores, hvilka böra planteras vid väggar eller på soliga ställen för att skyddas för kylan, äro följande: *Tagetes patula*, *T. erecta*, *Amaranthus caudatus*.

γ. Calidiores, hvilka minst kunna tåla kölden, äro: *Campanula pyramidalis, Senecio elegans, Impatiens Balsamina, Gomphrena globosa.*

Fleråriga.

α. Liliaceae, som fortplantas med lökar: *Tulipa Gesneriana, Galanthus nivalis*, *Levcojum vernum*, *Narcissus poëticus*, *N. Pseudo-Narcissus, Lilium candidum*, *L. bulbiferum*, *L. Martagon*, *Fritillaria Meleagris*, *F. imperialis*, *Hyacinthus orientalis*, *H. [Muscari] botryoides*, *Scilla amoena*, *Gladiolus communis*, *Ornithogalum umbellatum*, *O. nutans*, *Colchicum autumnale*, *Crocus sativus*, *Anthericum Liliago*, *Hemcrocallis flava*, *H. fulva*, *Iris germanica*, *I. variegata*, *I. biflora*, *I. sibirica*, *I. spuria*, *Tradescantia virginica*.

β. Miscellaneae, hvilka på samma sätt som de föregående tåla vårt stränga klimat och som vidare kunna uppkomma af både frön och rötter: *Pæonia officinalis*, *P. tenuifolia*, *Aqvilegia vulgaris*, *Aconitum Napellus*, *Delphinium elatum*, *D. Ajacis*, *Dictamnus albus*, *Trollius europæus*, *Helleborus viridis*, *Veratrum album*, *Alcea rosea*, *Malva moschata*, *Hesperis matronalis*, *Dianthus Caryophyllus*, *D. barbatus*, *Lychnis chalcedonica*, *Agrostemma Coronaria*, *Primula veris*, *P. Auricula*, *Dodecatheon Meadia*, *Anemone Hepatica*, *Bellis perennis*, *Fumaria bulbosa*, *Antirrhinum majus*, *Hieracium aurantiacum*, *Centaurea alpina*,

Rudbeckia laciniata, Aster tradescanti, Echinops sphærocephalus, Physalis Alkekengi, Hypericum Ascyron, Polemonium coeruleum, Clematis integrifolia, Vinca minor, Viola odorata, Gnaphalium margaritaceum, Achillea Ptarmica, Matricaria Parthenium, Tanacetum vulgare crispum, T. Balsamita, Artemisia Abrotanum, Mentha crispa, Hyssopus officinalis.

γ. Calidiores, som under vintern böra hållas inom hus eller på annat sätt skyddas för stormarnes våldsamhet: *Phlomis Leonurus, Lobelia Cardinalis, Hedysarum coronarium, Cheiranthus Cheiri, C. incanus, Gnaphalium orientale.*

δ. Återstående fleråriga växter, hvars rötter uppgräfvas på hösten och hela vintern hållas torra i ett boningshus och nedsättas i jorden på våren, äro: *Ranunculus asiaticus, Anemone coronaria, Mirabilis Jalapa, Polianthes tuberosa.*

Af dessa uppräknade växter finnas många varieteter:

α. Med blommor af omväxlande färger: *Tulipa Gesneriana, Aqvilegia vulgaris, Alcea rosea, Dianthus Caryophyllus, Mirabilis Jalapa, Primula veris, P. Auricula, Cheiranthus incanus, Impatiens Balsamina, Ranunculus asiaticus, Anemone coronaria, Papaver somniferum, Delphinium Ajacis, Centaurea Cyanus.*

β. Med dubbla blommor förekomma ofta: *Primula veris, Narcissus poëticus, N. Pseudo-Narcissus, Pæonia officinalis, Alcea rosea, Dianthus Caryophyllus, Lychnis chalcedonica, Agrostemma Coronaria, Bellis perennis, Viola odorata, Matricaria Parthenium, Cheiranthus Cheiri, C. incana, Ranunculus asiaticus, Anemone coronaria, A. Hepatica, Helianthus annuus, Calendula officinalis, Chrysanthemum coronarium, Papaver somniferum, P. Rhoeas, Tagetes patula, T. erecta, Nigella damascena, Impatiens Balsamina, Rosa, Viburnum Opulus.*

Träd och buskar.

α. Sådana, som kunna uthärda vår vinter och icke odlas för sina frukter utan för prydnadens skull, äro: *Aesculus Hippocastanum, Syringa vulgaris, Philadelphus coronarius, Viburnum Opulus flore pleno, Rosa gallica, R. alba, R. Eglanteria, R. centifolia, Spiræa salicifolia, Potentilla fruticosa, Robinia Cara-*

gana, *R. frutex*, *Buxus sempervirens*, *Lonicera Caprifolium*[1], *Ligustrum vulgare*.

β. Växter, som alltid böra hafva sin plats i boningshusets fönster, äro: *Jasminum officinale*, *Vinca rosea*.

»Här har du, benägne läsare, hvad som synts tjänligast, att så som tiden och utrymmet medgifvit, här framlägga i detta ämne, men som af ett rikare snille och på en annan tid, då denna vetenskap nått en högre ståndpunkt i forskning och erfarenhet, skall kunna förbättras och vidlyftigare behandlas. Se emellertid icke dess mindre med välvilja på dessa obetydliga blad, som i någon mån utvisa, att vårt fädernesland är utrustadt med många stora förmåner inom växtvärlden. Ty låt vara, att ljufliga viner här ej pressas ur drufvor: vårt korn skänker dock en dryck, som ofta äger sin förtjänst framför dessa. Låt vara att vårt klimat ej omhuldar citronträd och palmer, hvilkas frukt närer och hvilkas saft förfriskar: de smakligaste äpplen och päron äga vi, hvilka vi kunna förtära med största välbehag och äfven förvandla till cider och andra smakliga anrättningar. Och likaså i allt annat, så att vi ej kunna nog vörda den Allvises fullkomliga skapelse, hvarigenom Han så velat sörja för människans sällhet, att vi kunna lefva förmånligt och lyckligt, hvilken trakt af jorden vi än bebo.»

I Salvii *Lärda tidningar* år 1764 den 28 juni lämnar en korrespondent från Upsala följande anmälan af ofvanstående uppsats:

»Under Herr Archiatern och Riddaren von Linnés inseende, ventilerade härstädes Herr Jonas C. Tengborg, Wästgöthe, den 20 sistledne hujus en afhandling om *Hortus culinaris* eller *Köks-Trägården*, 26 sidor in 4:to.

I företalet anmärker författaren, at trägårdsskötseln är en ibland de saker, som längst blifwit wårdslösade i wårt kära fädernesland och ännu i allmänhet kallsinnigt handteras. Utlänningarnes efterdöme borde äfwen i detta mål upmuntra oss, hälst som climatet och jordmonen, ehuru mindre fördel-

---

[1] »*Caprifolium germanicum [Lonicera Periclymenum]* wäxte wid hafssidan [utanför Göteborg] på åtskilliga klippor emellan springorne, där jorden war torr och skarper; denne wäxt eller buske hade jag allenast tilförene sett i Swerige wid Ramlösa Surbrun i Skåne; han meriterar upmärksamhet, hälst då man ser honom tåla wåra wintrar, ty ingen kan wara angenämare och tjänligare till små lusthus, som äro gjorde af spröt, för hwilka han såsom en humle upklifwer, utan at med stjelken årligen förwissna, och således hela huset betäcker med sina wackra blader, utom det han gifwer en angenäm lukt med sina sköna blommor.» Linné, *Wästgöta resa*, s. 146.

aktige än i södrare orter, likwäl kunna, om en förståndig och efter dem rättad skötsel tilkommer, frambringa en myckenhet nyttiga och nödiga wäxter. Wi hafwe ännu brist på goda böcker i detta ämne, sådane nämligen, som äro grundade på förfarenhet och därjämte tillräckelig insigt i naturalhistorien, utan hwilken aldraminst denna delen af hushållswetenskapen kan bringas til någon högd. I närwarande afhandling har författaren allenast welat upräkna de kökswäxter, som man dels kan, dels werkeligen planterar i Swensk jord, och med få ord nämna om deras skötsel eller en och annan anmärkning. Han indelar sitt arbete efter de tre hufwudsätten at plantera, nämligen på åkern, på trädgårdssängar och på gräswallen. Således handlar det första capitlet om wäxterna på åkren (ager); dess första afdelning angår den plögda (aratus) och den andra den grafna (fossus) åkren. Andra capitlet handlar om plantarium eller wäxterna på trägårdssängarna och har trenne afdelningar. nämligen om plantæ biennes, annuæ och perennes. Tredje capitlet om arbustum anförer frukt-trän och buskar. Fjerde capitlet innehåller plantæ coronariæ eller de wäxter, som pryda et blomsterqwarter, jämte de trän och buskar, som för sina wackra blommor skul i lustgårdar planteras. Swenska namnen äro ock öfweralt tillagde.»

* * *

XV. Linné och den Borgströmska professuren.

Under en längre följd af år hade Linné hyst en innerlig önskan, att det vid Upsala universitet kunde beredas något tillfälle till undervisning, och det i så vidsträckt omfattning som möjligt, öfver Sveriges produkter ur alla tre naturens riken med så fullständiga redogörelser, som omständigheterna medgåfvo, beträffande deras förekomst, beskaffenhet och praktiska användning, till obestridlig nytta både för det allmänna välståndet och den enskilda individen. För behandlingen af ett så omfattande ämne fordrades naturligtvis en särskild professor, då han själf, oaktadt sitt lefvande intresse, sin outtröttliga flit och många epokgörande arbeten på detta område, ej kunde medhinna allt hvad han önskade. På många ställen i hans skrifter och muntliga föreläsningar framträder denna önskan, men ingenstädes, som det synes, så tydligt som i hans uppsats *Tankar om grunden til oeconomien genom naturkunnogheten och physiquen*, offentliggjord i Vetenskapsakademiens Handlingar år 1740, och ur hvilken vi tillåta oss att här meddela följande prof:

— — — — — — — — — — — — — — —

»Det wore önskeligt, at mineralogie, botanique och zoologie en gång så nödige kunne blifwa wid wåra academier, som nu historien, metaphysiquen, logica och moralen, så at hwar philosophiæ magister måtte förstå sin physique och naturkunnoghet; då wore redan grunden lagd til all oeconomie, men icke förr.

Ty Herrar Magistri blifwa merendels alla Prästmän, planterade öfwer hela riket, mäst på landsbygden.

Åhöraren i socknen upptäcker allt för sin präst, så att, om han wisste det minsta malmstreck i socknen, dölgde han det icke gerna för prästen, som då kunde och wille urskilja malmens art och godhet till publici nytta. Således skulle på några år upptäckas mer i bergswäsendet, än eljest i långa tider.

Då skulle man få se häckar af allehanda slags buskar besatte; trägårdar anlagde; ängar med hwarjehanda frö besådde; åkrar med färjegräs och andra nödiga wäxter utsirade, då han sjelf förstode och älskade saken. Ty gemene mans hog och pung tilllåter inga försök at anställa, men antager alt hwad som han ser wid sin kyrka lyckas för sin präst. Då skulle man se, att bonden lärdes hwad til bröd tiena kunde i dyr tid, så att han lättare kunde finna i siukliga tider husmedel hos sig wäxande.

Då skulle rön om insecters, foglars och djurs natur blifwa ett oskyldigt tidsfördrif för honom om sommardagen på den liufwa landsbyggden, då dessa ting också blefwe wärdigare att åskådas».

Dessa Linnés tankar och förhoppningar blefvo lyckligtvis ej så långt efteråt äfven en verklighet, då nämligen den storsinte och patriotiske brukspatronen Erik Borgström i Värmland år 1759 anslog en större penningsumma till inrättandet af en sådan professur. Några utdrag ur ett till konungen ställdt förslag om dess beskaffenhet torde bättre än något annat visa, huru Borgström tänkte sig denna institution i verkligheten, och huru han önskade att dess innehafvare, genom föreläsningar och praktiska öfningar, bäst skulle befrämja välgörarens ädla och fosterländska syftemål.

»Jag har öfwertygats», skrifwer han bland annat i denna inlaga, »att rikets wälstånd och styrka stödja sig på myckenheten af goda inwånare. Myckenheten af folk lärer näpligen ernås utom ymnogt förråd af lifsmedel och andra för menniskjans tarfwor och behof.

Ett medelmåttigt land kan föda och bärga många inbyggare, om det till alla sina platser blifwer rätt uppodladt, då ingen jord är så skarp och mager, att den icke kan göras gagnelig och frugtbärande.

— — — — — — — — — — — — — — —

Oeconomien har altså förekommit mig städse som det förnämsta medel att upbringa ett rikes wälmåga.

Jag har märkt att mina kjära landsmän, hälst i de sednare tider, med otrolig nit och flit bidragit alt hwad hos dem stådt, att uphielpa oeconomien här i fäderneslandet, men jag har saknat det förnämsta och sielfwa grunden, som är tillräckelig kundskap uti naturkännandet och oeconomia naturæ, utom hwilcka alla försök äro blinda, så att hwad som lyckas för en, det olyckas för den andra, och det utan att wettenskapen derigenom tillwäxer eller någonsin får fastare fötter att stå på, der likwäl denna wettenskap torde wara så demonstrative, som någonsin sielfwa mathesin.

Till ett sådant ändamåls winnande wore min åstundan att en slik professor indelte sine lectioner så, att han kunde för den studerande ungdomen absolvera en hel course af oeconomien på tre års tid, då han det första året läste om diuren, neml. om fyrfotade diurs jagt och odiurs utrotande efter alle bekante sätt; om tama diurens skjötsel, fodring, producter och medicin; om fogelfängerie, inrättadt efter foglarnes flyttning, samhällen, byggnadssätt, föda med mera och af samma grund lära de hemtamdas skjötsel; om allehanda slags fiskeredskaper och fiskande, efter fiskarnes art och natur, och det så wäl till hafs- som insjöfiskar, men förnämligast om dammars rätta inrättande och fiskars förökande; om bij, silkesmatskars och andra nyttige insecters rätta skjötsel samt skadelige insecters kufvande i trägårdar, på åkrar, i ängar etc.; om pärlefiskerier med mera hithörande.

Det andra året borde han läsa om nyttiga planteringar; om de örter, som ätas af hwart slags kreatur eller ock förkastas; om häckars rätta anläggande; om ängars tillbörliga skjötsel; om planteringar på marcken, i ängar, kring husen; om frugtträds planteringar; om kjökskryddegårds inrättande; om blomsterwäxter, zirater, samt hwad annat, som tjenar till en trägårds prydnad; hwartill kommer ock andra planteringar af humbla, tobak, färgörter, apothecarewäxter etc. etc.

Thet tredje året om allehanda slags jordmohn, såsom allehanda slags jord och dess olika blandning samt ändring och läge

för åkerbruket, äng och andra planteringar; angående giödning, dikning, såning, med ett ord allt hwad som hörer till åkerbruket och landtskjötselen, utan att försumma tydeligen att föreställa, huru åtskillige slags stenar böra anwändas till bygnader, qwarnar, kalkbrännerier etc. etc.

Men som alt detta synes ändå wara otillräckeligit utan en viva manuductio, så bör denna professor så när sig någonsin giöra låter intill staden detsamma practicera, att de studerande måge med egna ögon få se, huru trän planteras, häckar anläggas, jorden förbättras, huru bij och silkesmatskar skjötas, huru färggräs och medicinalörter cultiveras med hwad mera, som förr upräknat är och möjeligen in loco kan utöfwas och wisas, då jag giör mig försäkrad om ett lyckligt ändamåls ernående».

Som man lätt kan föreställa sig, genomträngdes Linné af den uppriktigaste och varmaste glädje öfver den oförmodade uppfyllelsen af en mångårig älsklingstanke, hvars stora betydelse för vetenskapen, fosterlandet och den allmänna välmågan han onekligen var den förste att inse. Vi kunna därför ej heller finna någon bättre afslutning på föregående lilla försök att skildra Linnés betydelse för Sveriges trädgårdsskötsel och landtbruk, än genom att anföra följande i vackra och högstämda ordalag affattade utdrag ur det installationsprogram, hvarmed han såsom rektor den 11 December 1759 helsade den förste Borgströmske professorn Johan Låstbom välkommen i kretsen af sina ämbetsbröder vid Upsala universitet och på samma gång inbjöd till afhörandet af hans inträdesföreläsning.

»Då en alsmäcktig Gud inrättade detta jordklotet, täckte och beprydde Han det med så många tusende slags särskilde växter, som man än i dag ser på jordene årligen framkomma, till äfven så många vitnen af sin oändeliga vishet, och änteligen, att intet af alt hvad skapat är måtte förgås, inrättade Han, genom oeconomiske lagar, att alt detta skickeligen skulle underhållas.

Att ingen plats af jorden måtte stå öde och tom, inqvarterade Han desse växter på sine särskilde ställen, så at somliga skulle trifvas på det torra, andra i det våta, somliga på öpna fält, andra i skuggan; andra i mylla, i lera, i sand, i kalk andra, och sådant med den lag, at då någon växt instälde sig på en annan ort, skulle den vantrifvas och utmärglas af dem, som samma plats med rätta besutto.

Således blef väl ibland många växter mindre antal på hvarje

ort, men likväl att ingen af desse grannar måtte få taga öfverhanden, at den utträngde sina naboer, gjordes *Insecter* till upsyningsmän för hvarje växt särskilde, med egna värktyg och gevär försedde efter sin nödvändighet, medelst hvilka de måtte vara i stånd att aga och inom sina skrankor hålla de girugaste, då lönen deras blef för trogen tjenst, att af sitt arbete vinna sitt underhåll. Åter at desse underbetjenter ej måtte altför strängt missbruka sit välde, sattes öfver dem *Rof-Insecter*; öfver desse *Sparfvar*; öfver Sparfvarne *Hökar* och så vidare, att hvar måtte stå under sin kuse, intill de aldrastörste creaturen.

Änteligen, att skådeplatsen måtte beständigt hållas snygg och ren, inrättades andra *Insecter*, att borttaga de stinkande asen, den rutnade dyen, den nedfallande orenligheten på jorden, i vatnet, öfver alt, utom *Boskapen*, som årligen skulle bärga grödan och hålla platsen ren för en ny Vår och en härlig sommar. Således blifver och intet onyttigt; intet försummadt; intet för mycket; intet för litet.

Under en slik ordentelig inrättning deltes desse sysslor så ibland alla, att hvar och en fick sin särskilda beställning, med förbud vid lifsstraff, att icke intränga sig i den andras näring, och därmed förtaga honom frukten, lönen af sin tienst. Denna lag skrefs på deras *lukt* och *smak*, att öfverträdarena måtte vara utan ursäkt, då de dömdes til sit dödeliga gift.

Öfver alt detta satte Gud *menniskan* at vara en regerande herre, som skulle hålla de mäcktigaste innom sina skrankor, och till belöning få af det henne anstod i naturens riken, såsom till föda, hus, husgeråd, medel- och omedelbara förnödenheter, intill de starkaste gifter, att blifva hennes nyttigaste medicamenter Under nyttjandet af alt detta, som hvart och ett för sig upviste för henne ett nytt prof af en Allvis Mästare, kunde hon icke annat än åskåda det hon nyttjade och altså med sina tankar uplyftas till Skaparen, som alt så oändeligen, härligt och alsmäcktigt inrättat.

Som nu Gud således gifvit till menniskans nödtorft och beqvämlighet alt under solen, hvilket begripes innom de tre naturens riken, och utom dem intet annat; och hon af des nyttjande endast kunde underhållas och fägnas, om hon vinlade sig att använda hvart och ett till sit rätta ändamål; så har ock ibland menniskiorne ej annat kunnat ske, än att den vettenskapen måtte up-

komma, som kallas Oeconomie, ty vi nödgas alla af invärtes drift söka vårt underhåld, såsom det första och förnämsta bland alt.

Ehuru nu denna vettenskapen är den nödigaste och oundgängeligaste, så har likväl ingen, jag vet ej af hvad oblidt öde, mera legat i träde, om icke där af, att ömnogheten af förrådet och okunnigheten af egit goda, giort inbyggarena villrådige.

Att denna nödigaste och angelägnaste vettenskapen en gång må blifva bygd på orörlig grund, är nödigt, att trenne bergfaste hörne-stenar henne underläggas.

Den första är, att rätt skillja och kiänna hvart och ett skapadt slag af Jord och Stenar; af Örter och Trän; af Insecter, Fiskar, Foglar och andra Diur.

Den andra, att utforska hvart och ett till art; förökning; rum; underhåll; natur och skyldskap.

Den tredje, att underrätta sig om hvart och ett till sin beställning, underhafvande och öfverhet i den stora verldens police. Då vi detta vunnit, få vi först bergfast grund för vår egen oeconomie, som intet annat är än Natural-kunnigheten lämpad till menniskans förnödenheter. Fattas en enda led eller länk i naturens kädia, den vi böre nogast föllja, fare vi straxt vilse i mörka skogen; vi stöte oss emot stenarne, rifve oss af törnen, fastne i dyen och Satyrerne grina åt oss som projectmakare.

Detta har jag länge sedt och derom sökt öfvertyga mina åhörare, under det mine k. landsmän i senare tider med nitisk svett sträfvat att arbeta sig fram genom hårdaste hällebärgen; jag har ock tydeligen fattat, att om denna vetenskapen skulle få fast grund, borde den byggas vid lärosäten, på naturalhistorien, och därifrån sedermera utplanteras öfver hela riket, men icke kunnat begripa, att de hälsosammaste förordningar allena uträttat mera för en landtman, än för en skeppare att undvika de fördolde ref och oförväntade stormväder. Men som de mäste studerande lämna sig merendels helt och hållet till de philosophiske vetenskaper, hafva de tyckt sig gå ur vägen, om de af en annan facultet skolat låna eld till sin vishet; hvarföre jag ock nedsläpt händerne, och min hog har stannat mer vid en blott önskan, än tillförliteligit hopp, att en gång se den dag, på hvilken en sådan sanning måtte uppdagas.

Den Allrådande, som styrer folks öden, giör ofta inom aftonen det man ej förmodat på en hel mansålder. Han gifver och

tager, så vishet som andre sine håfvor, när åt och af hvem han behagar: därpå få vi här det tydeligaste prof».

Efter en kort redogörelse för den Borgströmska donationen, hvilken först var afsedd för ett helt annat ändamål, än sedermera blef händelsen, fortsätter LINNÉ på följande sätt:

»Härpå gifver H:r Borgström 100,000 daler kopparmynt till Upsala Academie åt en Professor Oeconomiæ privatæ, att af dess årliga ränta lönas och underhållas, hvilken såsom ledamot af den Philosophiska Faculteten skulle på modersmålet lämpa naturalhistorien till enskilta hushållningen således, att han afhandlade:

1:sta åhret jord- och stenarter, åkerskötsel etc.

2:dra åhret wäxter och deras bruk, planteringar, färgörter, häckar, skog etc.

3:die åhret Diuren: jagt, fogelfänge, fiskerie, silkesmatskar etc. och således inom tre åhr alla delar af Hushållsvettenskapen. För öfrigt stadgade han heligt, att denna professionen skulle aldrig gifvas åt någon efter ancienneté eller till belöning, utan altid till den, som vore aldra bäst grundad genom största insigten i Naturalhistorien, hälst Vermelänningar.»

Den nyutnämnde professorn i ekonomi, JOHAN LÅSTBOM, installerades också på sedvanligt sätt den 13 December samma år, då han som ämne för sin inträdesföreläsning valde »den nytta, som ett borgerligt samhälle kan förvänta sig, at öfverhet och undersåtare liksom täfla med hvarandra om hushållningens förbättrande».

* * *

Sedan detta redan var inlämnadt till tryckning, hafva vi erhållit underrättelse om ett Kejserl. Vetenskapsakademien i S:t Petersburg tillhörigt manuskript med titel »CARL V. LINNÉ, *Vorlesungen über die Cultur der Pflantzen denen Herren Alströmer und Logis gehalten in Upsala 1759*», hvilket för offentliggörande benäget utlånats därifrån till universitetsbiblioteket i Upsala; men som detta ej hunnit användas vid ofvanstående skildring af Linnés verksamhet på växtodlingens område, kommer detsamma att i stället särskildt utgifvas.

Från medlet af 1700-talet äger man en versifierad framställning af planteringars verkställande i Östergötland, som hölls inför Östgöta nation i Upsala i närvaro af dess inspektor, teologie professorn Mathias Asp, den 31 Mars 1762 af dåvarande studeranden E. O. Rydbeck. Författaren, som under sin vistelse vid universitetet tillhörde den medicinska fakulteten, utgaf 1758 en särdeles förtjänstfull afhandling i entomologi, som bär namnet *Pandora insectorum*, åhörde, att döma efter ett ännu i behåll varande kollegiehäfte, Linnés föreläsningar i dietetiken åtminstone under September månad 1759, och blef slutligen lasarettsläkare i Vadstena.

Det ofvannämnda skaldestycket är nu tämligen sällsynt äfven i våra större bibliotek och därför nästan alldeles obekant för nutiden, men förtjänar väl att framdragas ur mångårig glömska dels för dess fosterländska syfte, och dels för det särdeles vackra och lediga språk, hvari författaren klädt sina tankar. För oss är det dessutom af särskildt intresse därför, att förf. anför Linné som sin förebild i planteringskonsten. Det är framför allt af detta skäl, som det här aftryckts.

TAL

OM

PLANTERINGS NYTTA

OCH

NÖDVÄNDIGHET

I SYNNERHET PÅ SLÄTTBYGDEN I ÖSTER-GÖTHLAND

HÅLLET

Vid de Studerandes af Öst-Götha Nationen

allmänna Sammankomst hos deras

INSPECTOR

Theologiæ Professoren och Dom-Prosten
Herr Doct. MATHIAS ASP

i Upsala

den 31 Martii 1762

af

ERIC O. RYDBECK.

STOCKHOLM,
Tryckt hos Directeuren LARS SALVIUS 1762.

Min djerfva skaldemö! jag bäfvar för dit fel:
Din klena pipas ljud de äro alt för svaga,
At Götha ungdom här, på något sätt, behaga;
Så vittert Samfund knapt lär gilla dina spel.
För Herdar går det an, at blåsa uppå blad
Och för en olärd sång en yllig hjord kan dansa;
Men mer än endast *Pan* din pipa här bör ansa,
Så framt du ärnar nu att göra någon glad.
Betänk *Maroner* här, *Horatier* och fler,
Som visa, hur man quikt en Skalde-luta sköter,
De ha sit säte fått ibland de unga Göther,
Och deras *Svada* visst åt ostämdt läte ler.
Men dock kanske dit mod, än blygsel, gagnar mer,
Ty, om du blir försagd, kanske du mera felar.
Om Maro får beröm, när han på halmstrå spelar,
Så spår jag, at en vän med dig ock öfverser.

Du Götha ungdoms Stöd, vår hägnad och försvar!
Du Lärde Doctor Asp, så stor bland Hedersmänner,
At Dina Silfver-hår hos alla dygdens vänner
Upväcka vördnads nit för en så älsklig Far!
Som ortens Domprost här af alla vördas Du,
Och jag Dig vördar mäst, dock vil min svaghet rysa;
Men hoppas, at du kan åt ungdoms-lekar mysa
Och gynna mig, som blås på späda pipan nu.

I Herrar Landsmän, Er, I Bröder, beder jag,
At I nu mina fel ej velen så förtyda,
Som deras sträfva ljud i Edra öron lyda;
Så vinnes Eder gunst, den jag begär i dag.

Så kom då Skalde-mö och sjung, hvad du har lärdt:
Om skog ock trägårds-ans, om Öster-Göthska lunder,
Til blom-Gudinnans pris, som gör så glada stunder,
Och hvilkens ljufva pragt och fägring har dig snärdt,
Du täcka *Flora* visst en Guda dotter är:[1]

[1] Den romerska *Flora* är bekant af Fabel-läran, och hvarföre hon, af de Romare, blef kallad blomstrens Gudinna; men när man under detta namn betraktar vegetation, och hvadan den härrörer; så tyckes den här anförda *Floras* härkomst vara mycket rimelig: emedan *Thetis* betyder vattn och *Titan* Solen eller värman.

Du, utaf *Thetis* född, har *Titan* til Din Fader.
Gudinna! kom nu själf ock gör din gunstling glader,
Och hjelp en Skalde-vänn, som dina offer bär.
Kom, skygge flock, som har i skuggens skygd din gång!
Kom, *Echo*, som ur berg och mörka skrymslor[1] ropar!
Hit, skogens nympher, I, som dansen uti hopar,
Och stämmen Eder röst med denne skaldesång!
Diana, du, som förr i våra lunder bodt
Och med Din lätta tropp i gröna skuggan hvilat!
Hvad våller, at Du nu så hastigt från oss ilat?
Din bortgång skadar mer, än någonsin man trodt,
Kom åter, täcka Nymph, vi vänte med begär;
Ja, Svidjebonden sjelf skal snart dig offer gifva,
Om Du allenast vil i våra skogar blifva;
Der din *Endymion* skal bli Dig mera kär.
Och skulle någon än ibland oss vara quar,
Som ganska obetänkt Dit offer vil Dig neka;
Så lär min Skalde-mö hans tröga själ beveka;
Då skall Din äras tolk städs sjunga Dit försvar
Satyrers ludna tropp, mäst ömkar jag dock E'r.
På våra nakna fält I kunnen Er ej skyla:
I, frusne, gömmen Er, för Karlavagnens kyla,
Inunder *Enens* tagg, som minsta lugnet ger.
I nu för minsta knäpp, som rädde harar fly,
Och Edra glesa hus i flygten lemnas öde,
Där fostren af Er ätt, förkylde, ligga döde:
Det är ju hårdt, at så Er lilla koja bry.
Jag vil då föredra, behjertad, Eder sak:
Jag vil vår ungdom lätt uppå den tankan leda,
At skogen, Edert hus, man måtte bättre freda
Och med Planterings-konst, åt Eder skaffa tak.

Plantera, är en sak, som våra tider glömt;
Och fast man kunnat det i fordna dar förgäta,
Dock våra Fäder sedt, hur tidens erg kan fräta,
Och derför mycket godt åt barna-barnen gömt.
Men hvarför skole vi handtera med föragt
Ock plundra skog och mark? et arf, som oss är lemnadt,
Som, utan tvifvel, är til bättre tarfvor ämnadt,
Som borde tjena oss til nytta och til pragt.
Som borde värma oss uti vår kalla Nord,
Som skulle hjelpa oss at bergens skatter blåtta,
Som skulle komma oss i alla mål til måtta
Och kläda med sit skygd vår nakna fosterjord.
Vår bonde blandar än sin varma svett med sot:

[1] *Latebræ ferarum* eller vildjurens hiden.

Svid-Göther icke glömt den sed, hvaraf de nämnas:
De vilja på hvart träd med eld och bila hämnas,
Liksom en menlös lund dem något gjordt emot.
Det vore blygd för oss at altid vara sist,
At tänka på vårt väl och fosterlandets bästa;
Sen andra folk sig fått uti sin sällhet fästa
Och rättat genom vård, hvad de af ovård mist.
Det icke under är, at förre Göthske män,
Af vapne-glants och krut, i synen blifvit skumme,
At andras hushålls-sätt man räknadt här för dumme;
Slik blindhet icke bör bland oss förspörjas än.
Vi äro ju det hopp, som Götha liter på:
Vår kära foster-bygd, ny fägring af oss hoppas;
Låt ej vårt öra då för hushålls läran stoppas,
Vi här ju kunne ljus i denna saken få.
Vi hafve här de Män, som leda våra steg:
En stor LINNÆUS lär, hur man skal rätt plantera,
Och huru man skal bäst, et träd, en ört handtera,
At den i otid ej, af vårdslöshet blir feg.

Man klagar öfver alt, at verlden nu är trång,
At syslor felas nu, sen folket blifvit mera;
Men om vi något mer begynte at plantera,
Så skulle vi också få flera närings fång.
Den falska ärans sken nu många blinda gör;
Fast deras vinning blir, tom pung och hungrig maga.
Hvar en vil nu, som lärd, sig up til heder draga;
Fast han, af brist på alt, på halfva vägen dör.

Skönt färgen nu är dyr och färge-lönen dryg;
Så äro likväl få, som färge växter drifva.
At vi, från utländsk hamn, nu egna gräs förskrifva,
Det öker priset högt på hemma väfda tyg.
Om konsten här hos oss blef upbragt til sin högd,
Och flere färge gräs nu ökte hushålls skatten
At öfver ån man ej behöfde hämta vatten;
Så blefve bonden snart med egna tyger nögd.
Dock är ej endast färg, hvarpå vi lide brist:
På våra Apothek vi dyrt få helsan köpa
Och ofta brydde nog de medel efter löpa,
Som stå i egen jord, på minsta ört och quist.
Nu köpes utifrån, hvad här man borde få,
Och kunde inom hägn i hvarje trägård finnas;
Men Apothekarn ej vil det förstå och minnas:
Ja, mycket växer vildt och hämtas ej ändå.
Hvad hindrar at hos oss plantera *saffrans* lök?
När *Spanska* slättens eld och fjällens snö och isar

Och Engelsk flit för oss dess rätta skötsel visar;
Behofvet rönes nog i Apothek och kök.
Här intet tänkes på så mycket, som Tobak;
Ja, förr än någon här planterar Kummin hagar,
Och, med at höfrö så, om sina ängar lagar,
Han jordens gröna hud flår af til torfvetak.
Vår Öster-Göthska slätt, är bland de bästa land
Och utom Malmö Lähn, mäst tjenlig til plantering.
Hur skulle Landet ej bli rikt af slik handtering,
I fall hon idkad blef af en förståndig hand.
Hos oss är åkerbruk nu bragt til vacker högd;
Men Västlings-bonden[1] ej vil sina seder rätta:
Han vil båd sig och ök, med bara säden mätta
Och är med föga äng, mot all sin åker nögd.
At farfars gamle far och mormors gamla mor
Ha brukat samma sed i sina unga dagar,
Det slår omkull förnuft och alla goda lagar.
Slik fördom är et troll, som flerestädes bor:
I Skåne skyller man på stör och gärdselbrist
Och säger: at som där et sådant virke tryter,
Så är det föga värdt, man någon äng upbryter;
Och vil man sköta sit gör grannen ägotvist.
Vi läre snart, som de, få grädda bröd vid halm
Och bo i hus af ler, som lukta brända torfvor,
Om länge hålles fort, at bränna flera horfvor[2]
Och ej det hushålls sätt, som Herr Professor Kalm
Från England har fördt hit, ej blir i värket ställdt:
At, efter deras sätt, plantera gröna häckar,
Ty hvad lär gagna oss, af säd, ha fulla säckar,
När vi dock frysa hjäl, på våra nakna fält.
Den unga vackra skog, som uti växten står,
Helt späd ju använd blir til stafver och til trinne[3]
Och efterverlden är hos ganska få i minne.
Jag högt beklagar den, som föds om hundra åhr.
Om träds-plantering snart ej kommer uti gång,
Uppå vår kahla slätt, där ved och gärdsel tryter
Det knapt, för mynt och säd och bön man til sig byter;
Så fås det framdels ej, ty vägen blir för lång.[4]
Ho vida rest omkring och England har fått se,
Han finner at det ock har samma öde smakat,

[1] Så kallas de, som bo Västan stång eller Väster om Linköping.

[2] Provincialt ord, betyder små afbrända fläckar här och där i svidjeland.

[3] Gärdsle virke: *Stafver*, störar, af små unga granar och *trinne*, klyfda granstänger, som ligga långs efter och litet sluttande imellan störarna.

[4] När man nu, nästan i hela Åkerbo Härad och på flere ställen, måste hemta ved, timmer och gärdsel hela tre milen, från skog-bygden: emedan den Norra är anslagen til brukens underhållande; så emedan den delen deraf som närmast gränsar slätten redan är nog uthuggen, följer häraf, då inga återplanteringar ske, at vägen framdeles blir längre.

Som oss kan förestå, fast det oss än ej skakat;
Dess efterdöme bör åt oss ju varning ge.
När England hade brist på timmer och på ved;
Så fant det medel straxt, at denna nöden lindra.
Den Svenska menighet vil egensinnigt hindra
Det bästa hushålls grep, som är mot hännes sed.
Det ofvan nämde Land, är nu så täkt och skönt,
At knapt en trägård kan så höfsas och så städas;
Ty hela fälten där med vackra häckar klädas,
Och mellan dem stå trän, som göra Landet grönt
En sådan gärdes-gård kan stå i många år,
Och öker deras skog, när våra den föröda,
Ty under hans beskydd få unga trän sig föda
Och fredas, så at dem ej någon ofrid når.
Så kunde äfvenväl en Öster-Göthisk slätt
Snart hjelpa sig ur nöd och unga skogen spara,
Som sedan kunde god til ved och bränsle vara;
Om vi på egit väl allenast tänkte rätt.
Men huru skal man det i bondens sinne få,
Som knapt ännu har hördt om detta ämne talas,
Då saken likväl ej tål långt på tiden halas
Och præmier härtil ej tyckas nog förslå.
De ökat Spanska får, fast bonden var emot
Och ville på alt sätt de Svenska fåren värja,
Hvars grå och svarta ull, han slapp så dyrt att färja,
Det då belöning var, som tystade hans knot.
Dock ej tilfyllest gör, at denna låfva ut,
Så länge han ej vet, hur häckar skola göras:
Han måste ock dertil med efterdömmen föras,
Om denna öma sak skal få et önskadt slut.
Om, gode Herrar, I, som i vårt fosterland
Til sysslor spridas ut, först ville Eder lära,
Hur häckar läggas an och hur man dem skal skära;
Så kunde bonden sen, det lära efterhand.
Det synes ock, som det ej skulle gagna minst,
At, när en Kungs-gård skal til någon arrenderas
Då göra det contract, at häckar där planteras
Ock annat sådant mer, som gåfve Riket vinst
Och fast arrendet då fick kortas något af;
Så kan det ökas på, när efter inventering
Alt vore i det stånd, at denna Häck-plantering
Arrendatoren vinst och mindre kostnad gaf.
Det gör ock mycket godt, at sådan Directeur
Härtil förordnad blir, hvars nit och öpna öga
Båd hjelper villigt folk och muntrar up de tröga,
At hvar och en härvid sit aldrabästa gör.
Dock Directeuren ej kan söka hvarje gård:
Hvart Härad derför bör Planterings scholar hafva

(Ty ho kan buskar nog på slätten up få grafva)
Och desse fordra rykt och trogen ans och vård
Fördenskul vore väl, om flere kunde fås,
Som borde såsom hjelp, åt Directeuren vara,
Och på det Kronan må härvid sin utgift spara;
Så kunde bäst härtil skogvaktar syslan slås.

Nu vil jag sjunga om, hvad träd slag äro bäst;
Fast flere snille-prof mer vittert härom röra[1]
Så kan man likväl här en kort förtekning göra
För dem, som dessa verk ej torde hafva läst:
Vid hela Roxens strand ses växa *Berberis*,
Hvars sköna röda bär vårt öga til sig leda,
Hvars taggar buskens topp från boskaps tanden freda,
Den gör en vacker häck helt tät på bästa vis.
Dess bär ju växa lätt, som man om hösten sår
I multnad sticke-hjord, hvari man sand bör mänga,
Och om til sängen ej sig köld och blåst får tränga;
Så får man se dem gro helt säkert nästa vårr.
Et träd är *Hagtorn* ock, till Häckar ganska godt,
Hvars bär dock ej så snart sin brodd ur jorden drifva,
Så framt man icke först dem vil åt hönsen gifva;
Då får man frön igen, som sedan skjuta brått.
Uppå en lågländt mark är *Alen* aldrabäst:
Hon tål at växa tätt, och många stammar sprider:
Hon vattnets öfverflöd förutan skada lider,
Så snart hon väl sin rot i jorden hafver fäst.
Man *Vide-busken* ser, hel tät, i floden *Stång*:
Den duger mycket väl til goda vatten Häckar,
At freda vid en Sjö, i åar och i bäckar,
Där fä, som simma kan, sig gör förbuden gång.
Vår *Krusbärs buske* bör ej heller glömmas bort:
Han blir väl icke hög, men likväl tät och fager:
Och gör hans hvassa tagg, at ingen honom gnager.
Han trifves aldrabäst, i land, som mer är torrt,
Och, som han växer låg, så kan han späckas opp,
Med andra här ock där, hvars toppar högre blifva;
Då blir deraf en häck, hvaröfver den må klifva,
Som vil sig skada sjelf och få en refven kropp.

Jag vil nu gå ifrån min väl beredda Häck
Och sjunga om det träd, som aldrig nog blir prisadt,
Som uti Heden-hös, Rim tussa-ätten spisat

[1] *Arboretum* och *Frutetum Svecicum*, utgifne under Herr Archiaterns och Ridd. Linnæi præsidio, jämväl Prof. i Åbo Herr Peter Adr. Gadds tractat i detta ämne.

Och hvilkets hårda stam af tiden sjelf gör gäck.
Et träd som ler åt storm och Nordan vädrens brak,
Hvars ålderstegna topp, de höga skyar nalkas,
Som gör det mörka lugn, hvar under herden svalkas,
Och döljer lundars Drott in under gröna tak:
Som i den djerfva köl, de stolta böljor skär,
Som från vår kalla strand, de svarta *Asar* gäster,
Som sig, med tunga jern på Capska banken fäster
Och på sin styfva rygg, Ost-indisk börda bär.
Gak Sång Gudinna in i *Ekens* helga lund,
Där krönta tjurars blod, för offerknifven runnet
Och där, en helgad eld, på svarta stenen brunnet,
Sätt dig i skuggan där, och spela än en stund.
Men, täcka Nymph, jag ser, Du redan rådvill står,
Du finner ej igen de älskeliga lunder,
Som fordom lifvat upp de svala aftonstunder,
När, under lummig *Ek,* Du på Din harpa slår.
Jag ser Dig häpen fly, och hjertat pickar än.
Hvem är då, som så hårdt i Eke lunden rustar?
Mån' ilskne dvärjen där, för tunga släggan pustar,
Och smider vassa svärd åt Odens bardamän?
Jo, folk kan bullra än, som Thor, när han är vred,
Och med en blixt af krut en åskevigge föra
Men månne ingen kan, det dunder-pulfver göra.
Om det ej lagas til, vid eld al Eke-ved?
Krut-sjudaren är hit, nu kommen med sit skrå,
Och med sin bilas gny vår Göthska fägring hotar,
Om ej et hushålls vett en sådan fara motar[1]
Med några nya rön, at göra krut ändå
Nu sakne vi de löf, som *Junos* stänger klädt,
På helge *Johans* quäll, dem bonde-flickor bröto,
Af gröna Eke-blad, som ej i lunden tröto,
Fick Fröja offer förr i kransar bundne tätt.
Nu går en herde trött och fåfängt söker skjul;
Dy middags solen här den klena Sippan bränner,
At han med möda sjelf sit gamla läge känner,
Då mäst al oplögd mark står naken torr och ful.
Mån tro då ingen fins bland Göther ännu quar?
Som *Yme* Jättes hår sin förra växt kan gifva,
At de så grofva nu, som fordom måtte blifva,
At han ej skallig blir på sina gamla dar.
En kulle utan *Ek*, en by förutan träd,
Så skröplig utsigt ger, som mun förutan tänder,
Som hjesse utan hår, som armar utan händer,

[1] Det är bekant, at Rådman Lund i Linköping, ingifvit något förslag i denna saken. Det vore önskeligt, at både han och flere upmuntrades at söka någon väg, som kunde leda både til uphjelpandet af denna för Riket nyttiga handtering, och tillika våra snart utödde Ek-skogars besparing.

Som pung förutan mynt, som lårar utan säd.
En vitter LIDBECK har i Skåne börjat på,
At Götha kjortelflick, med blader öfverhölga.
Vil Öster-Göthars bygd, nu hans exempel följa;
Så kunna våra fält et bättre lynne få.
Dock torde vi hos oss snart få en putsad gren;
Ty de som för vårt väl ock allmän sällhet sörja,
De hafva redan tänkt, hos oss plantering börja,
Och derför ämnat oss en snillerik NYRÉN
Kom sättom *Ekens* frugt i jordens yta ner,
Där Hasselträd och Een de späda plantor skyla,
Och täckom dem med moss för stränga vintrars kyla;
Så kan vår Ekeskog förökas mer och mer.
Men om den unga Ek skal kunna stå i fred;
Så bör upsyningsman derefter noga fiska,
At hon ej skäres af til slagdråp eller piska,
Som öfver alt hos oss är bonde-drängars sed.
Med Ekens dygd och låf jag redan långsam är;
Jag vil då skynda mig at denna saken bota,
Och tala om de fel, hvar öfver man plär knota,
När hon et åkerfält och gräs-äng står för när.
Hon ger en sådan dunst, som skadar gräs och säd;
Ty blir hon utan fog, på slika ställen hägnad;
Men skal hon nytta ge, och tjena folk till fägnad;
Så bör hon flyttas bort, när hon ännu är späd.
Hon skadar aflig jord, och magrar feta land:
Det samma kan man ock om Bok och Björken säga:
Som nästan up mot Ek, i dygd och nytta väga,
Och trifvas liksom hon i grusig mo och sand,[1]
Men trä, som gynna fält och göra ängar gagn
De äro *Apel*, *Alm*, *Säld*, *Ahl* med Hägg och *Lönnen*
Som jämte *Kersbärs träd* schatteras utaf *Rönnen*
Och Ask, som är så god til virke i en vagn[2].

Jag bör ej glömma bårt den himmels höga Tall,
Som Kind och Ydre bygd samt Vånga bergslag riktar,
Och på den torra mo, med höga toppar svigtar
Och skyl den skarpna ås, där geten går i vall,

---

[1] Hit kan ock Aspen föras, som ehuru den ger godt löf åt hästar, och et tjenligt träd för Bildthuggare och til vissa Snickare-arbeten, som böra vara lätta, likväl ingalunda bör tålas i sådana ängar, hvaraf man väntar sig en ymnig gräsväxt; ty hon skadar den otroligt och bidrager mycket til mossa; hvarföre hon hälst bör planteras på magra utmarker.

[2] Nyttan af dessa förträffeliga träd, vet nästan hvar bonde och hushållare, och kan vidare inhämtas af Flora Oeconomica samt Rothofs Hushålls Magasin: i anseende til gräsväxtens befordran kunde ock Pihl och Vide hitföras, om ej den förre vore besvärlig med sit utvidgande under, och den sednare öfver jorden.

Där klippan gifver svar, när herden blås i horn,
Där Orren frögdar sig, och Tjäder-tuppen knäpper,
Där skygge Älgen går, och höga kronan släpper,
Och där vi se en mast bli lång som högsta torn.
Här surrar i en bäck en Sqvalta [1] och en Såg,
Här klyfves mången Tall til feta furubräder,
Som bonden sälger bort i nästa handels städer,
Med tjära, beck och ved samt baljor, kar och tråg.
Om hvar och en sin jord och näring sköter rätt:
Så kan det ena land det andra räcka handen:
Ty säden växer ej på tårra skogsbo sanden,
Och skogen bör ej stå uppå en bördig slätt:
Fördenskul om man vill af bägge nytta få,
Så bör en skogsbo-karl försigtigt sköta skogen
En slättbo åter bör sin föda få med plogen,
At hela Rikets väl af alla syftas på.
Man har i Åkerbo en bergig härads-mark,
Där växte vacker skog för några år tillbaka;
Men fast hon strängt förböds och Kronbetjenter vaka,
Så är hon redan nu en skallig ödepark.
Där kunde Tall och Gran nu sås och få sin ans; [2]
På det et så stort fält må något nyttigt bära
Och något växa til, där mycket vi förtära.
Och jämväl någon skog för slätten stå til hands.
Vi borde från Åmberg, til Bråbo härads slut;
Ej mycket barrskog ha, men löf så mycket mera;
Ty om vi öfver alt få häckar där plantera,
Behöfs ej gärdselskog, som öder gräset ut.
Den orten tjenar ock til skogsbygd alraminst,
Den hårda malmens ås, må sådan börda draga:
På slätten bör man mer om äng [3] och åker laga;
Som uppå våra fält kan gifva bättre vinst.
Är då en mager högd, som bete icke ger,
Kan Ek och Bok och Björk, den pryda väl och löna:
En frodig fåra-hjord får nyttan däraf röna,
Då får man äfven ved som annars icke sker,
Vi se, at Björkefrön, en svidja först beså:
Ty låt oss deruti naturen efterfölga
Och med en skadad halm, de nämda ställen hölga
Dem bränna fröen så, som sen til skog uppgå.

---

[1] En liten quarn med horizontalt vattn-hjul.

[2] Här växer fuller up årligen vacker små skog, men så snart han hinner blifva så stor, at han tjenar til stör, hugges han ut; derföre ser man, at skogs-planteringen, på en ort, der så otrolig myckenhet gärdes gårdar skola hållas, bör begynnas med häckars anläggande, så framt träden skola få i fred växa up, och landet skal kunna i framtiden hålla sig med.

[3] De afhandlingar, som nu af Kongl. Vettensk. Acad. särskildt från trycket utgifvas, hoppas man, skola lära oss, at taga bort måssan af våra ängar, hvaraf de nu så mycket besväras.

En *Humlegård* är oss en angelägen sak,[1]
När den sin klappur-sten i kupan har, och risas,
Och lägges med förstånd, som uti Brunsvig visas.
Han vil ock hafva lugn, så väl som vår Tobak:
Bör derför bli betäkt mot stormars hårda ras.
Til denna ändan vi ej *Korge-Pilen* glömma:
Han kan för sådant våld de klöka plantor gömma,
Som skulle annars gå af hvirflen uti kras.

Jag lämnar nu de fält, som af naturens vård,
Med mindre konst och hjelp, så mycken fägring vinna
Och vil i trägårds ans min ro här efter finna;
Ty hvad kan liknas vid en vacker örtegård,
Som af förståndig hand från början blifvit skött?
Den späda våren där med all sin täckhet lyser,
Sjelf trumpne höstens mun åt mogna frugter myser.
Ja, vintren söfver här, hvad annorstäds är dödt.
De trötta sinnen här sin hvila finna bäst,
Där buskar löf och trän de jämna fälten sira,
Där blommor i sin pragt, få sina giften fira
Och Bien dansa lätt på deras bröllops-fäst.
Hvem är då väl, som har en så orörlig själ,
At han på sådan ort ej Himla-nöje känner;
Dock gifves folk, som är så litet sina vänner,
At de förbjuda sig, et sådant jordiskt väl.
Låt oss ej vara de, som hata så vår ro,
Låt ingen utaf oss det usla folket likna,[2]
Som utan lugn af trän, för starka vädren kikna
Och utan trägårds skygd, på skarpna fältet bo.
Den trägård ligger bäst, som sluttar söder åt,
Och har en jämnad plan, dit syran icke hinner,
Som ifrån höga berg och backar ofta rinner,
Då jorden här utaf, blir kinkig, kall och våt.
Dock mångenstädes kan, et sådant hufvudfel,
För ortens läge skul, på intet sätt undvikas:
Då bör han längs och tvärs med djupa grafvar dikas,
Som sen med Kråke-ris upfyllas til en del.
Sen skåttas jorden på och marken göres slät.
När man har såleds fått af platsen vattnet leda;
Så bör man tänka på för stormar honom freda,

[1] Om Humlegårds plantering har Oeconom. Direct. och Provinc. Schäfern i Skaraborgs lähn, Herr Mårt. Staaf, år 1759 utgifvit en vacker afhandling. Äfven kunna härom läsas de frågor och svar; som i Kongl. Vettensk. Academ. handlingar, öfver detta ämne äro inrykte.

[2] t. e. i Upland, en del af Vester-Göthland och mäst hela Skånska slätten.

Som sker med väder-trän af Gran, som blifver tät.
Dock böra desse ej på södra sidan stå,
Där de för mycken skygd mot solens strålar gifva,
Då träden utaf mås belupne torde blifva;
Men uti Ost och Vest och Nord sit ställe få.

Träd-scholan säkert är en trägårds halfva lif;
Ty bör man sådan mängd af vilda stammar sätta,
At man de gamlas fall med nya up kan rätta
Och vid en lagom växt ta til sin ympeknif.
At *ympa* är en konst, at läka fast en del,
Utaf et annat träd vid et som honom föder;
Dock bör han kärna ha, ty annars blir han döder;
Och derför är det ock et trägårdsmästar-fel
När, på en oculage, alt trädet tages bort,
Som ögat skal ge lif och det i växten drifva;
Ty de som oftast bort, af oförstånd, det rifva,
Och då dör ögat ut, och visnar innan kort.
Af alla ympnings sätt, jag tycker vara bäst,
At på en yngre stam et frodigt årsskått söka,
Det skära snedt utaf och med en ymp-quist öka,
Som skuren, skarfvad til, blir lätt vid honom fäst.
Han bör ha samma år och samma tjockleks mått,
Som quisten, hvaruppå man då vil honom foga;
På det, at safva må mot safva passa noga,
Sen lindas om med bast och ympvax, som är godt.
När ympen växer up, så bör han danas til,
At kronan vacker blir och stammen något låger,
Ty man har rön deraf, at högre stam ej dåger,
Om man en ömnig frugt, af trädet hafva vil.
Städs kronan hållas bör båd öppen, gles och ren.
En Liegelstein och fler, som härom något skrifva,
Berömma dvärge-trän, och oss det rådet gifva,
At fria trän för mås och vatten quistars men.
När trädet fått sin ans i scholan trenne år,
Så bör det sedan ut til rätta stället hafvas,
Och nästa höst förut, skal der en grop upgrafvas,
Som fylls med aflig jord; och sedan nästa vår
Skal trädet flyttas dit i slutet af April,
Ell början utaf Maji, då kälen gått ur jorden.
Då är ock bästa tid at ympa här i Norden[1]
Och äfven om man trän ur skogen flytta vil.

---

[1] I Skåne ske ympningarne, vid slutet af Mars eller början af April. I Öster- och Vester-Göthland kunna de merendels ske midt uti April. Längre i Norr sednare. Om man har godt vax, väl skär och tilbinder såret, är altid säkrare at ympa et par dagar för bittida, än försent, då arbetet är fåfängt sedan safven börjat skjuta.

Uti en trägård ock, kan väl planteras kål,
Meloner, Seleri, samt Gurkor och Lactuca,
Erdschäcker, Rädis-slag och ärter af de mjuka,
Med Sparris, och hvad mer som ger oss läckra mål.
Vi böra ock se til, at ingen mullvad får
Ibland de unga trän och örtesängar vada;
Ty detta odjur gör en trägård så stor skada,
At all vår svett och flit för dennes tand förgår;
Ty lär oss HEDERSTRÖM, en tunna grafva ner
Och fästa deruppå en stång med väderleka,
Som detta djuret plär, all fredlig tilgång neka
Och honom med sit dön, en ständig fruktan ger.[1]

Jag hinner icke alt så noga föra ut;
Ty Eder ynnest, sig i ledsnad skulle byta,
Förän i denna sak mig ämne skulle tryta,
Fördenskul är det bäst, jag skyndar nu til slut.
Vår sak hon talar sjelf och tarfvar ingen tolk.
Vi få väl kännas vid de stränga Guda-orden:
Du måste i din svett dig föda utaf jorden.
Et bud, som lydes bäst utaf de vilda folk;
Men blir af Lärde män och Philosopher glömt.
En Hedning yrkar det uti et oskärdt tempel.
Chinesen manar oss, at följa sit exempel,
Hvars flit och hushålls vett, man aldrig nog berömt.
Af reseböcker man, med stor förundran ser,
Hur de en tacksam jord på hårda klippor bädda,
Som sen med The och Ris[2] och krydder blifva klädda
Och huru hafvets strand en bördig årsväxt ger.
Et sådant idogt folk, som utur jordens sköt
Sin stora rikedom med trefna händer plockar
Och tusend handels skepp til sina hamnar lockar,
Det borde göra oss planterings konsten söt.
Om jag får kalla konst, hvad sjelf naturen lär
Och som et åtag mer, än någon konst bör heta,
Fast efter kunnigt folk häri, man nog får leta
Och deras sällsamhet deraf en vettskap gör,
Se staden Alingsås til nögsam eftersyn:

---

[1] Det händer väl stundom, at mullvaden, när han hungrar och blifver van vid detta dönet, ej låter skrämma sig deraf; i hvilket fall den, som har tilgång til glasbitar, bör stöta dem sönder och blanda dem med jorden omkring det träd, hvilket han mäst ömar.

[2] Man vet at Ris är en vattn-växt; Chineserna så den likväl först på högderna, och flytta sedan plantorna på de ställen, där vattnet på vissa tider får öfversvämma det. Vi tycke at vårt åkerbruk, är nog besvärligit, men hvad vore icke det för mångdubbel möda, at omplantera hvarje sädesstånd. Et besvär som allena et Chineiskt hushållsnit kan uthärda.

Hvad idoghet med konst förenad kan uträtta
Och hur en treflig hand et paradis kan sätta
Ibland de grymma fjäll, som blanda sig med skyn.

Jag spår dock sådan tid, och önskar mer än spår,
At om man örat vil åt detta quäde låna,
Då flere, få sit bröd med frö af trän förtjäna,
Än alt det folk, som nu af träden födan får;
Jag spår (ty mången Skald kan vara ock Prophet
Och spår jag icke sant, så är det Sverges skada)
At det blir mer i bruk för Grefvar, at med spada
Än at med svärd och sköld sig skaffa värdighet.
Jag spår at det blir skam, som fordom ära var:
At slagta folk i krig; tvärtom at det blir ära,
At öka folk i frid, med medel dem at nära,
Om Sverge annars skal få skåda sälla dar.
Jag kan ock säga visst, det blifver mindre skam,
At lära af Chines och Hedning sig at rikta,
Än at til honom så, som vi nu göre, plikta,
Och gifva honom guld, för ler och lekekram.
Det är och blir då sant, at Sverge kan må väl,
Om det allenast vil på hushålls-saker tänka
Och ej i veklig ro med utländskt nöje blänka
Och af en yppig smak begärligt vara träl.

198.